

KPJ u međuratnom razdoblju (1918. - 1939.)

Kuzmanić, Anja

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:587650>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

KPJ u međuratnom razdoblju
(1918. – 1939.)

Anja Kuzmanić

Split, rujan 2024.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET SPLIT
ODSJEK ZA POVIJEST

Diplomski rad

KPJ u međuratnom razdoblju
(1918. – 1939.)

Studentica:
Anja Kuzmanić

Mentor:
prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

Split, rujan 2023.

Sadržaj

1. UVOD.....	5
2. POLOŽAJ JUGOSLAVENSKIH ZEMALJA KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA	7
3. STANJE U POČECIMA ZAJEDNIČKE DRŽAVE	9
3.1. KONGRES UJEDINJENJA	19
4. SOCIJALISTIČKA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE (KOMUNISTA)	22
4.1. OSNIVANJE SAVEZA KOMUNISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE (SKOJ).....	25
4.2. II KONGRES U VUKOVARU.....	27
5. POČECI DJELOVANJA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE.....	32
5.1. LOKALNI IZBORI KPJ	35
5.2. IZBORI ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU	36
5.3. ZABRANA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE	39
6. NACIONALNO PITANJE I KPJ	43
7. KPJ – ILEGALNO DJELOVANJE	47
7.1. PRVA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ.....	49
7.2. NEZAVISNA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE (NRPJ).....	51
7.3. DRUGA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ.....	53
7.4. TREĆA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ.....	54
7.5. ODNOS HSS I KPJ	58
7.6. TREĆI KONGRES KPJ	59
7.7. ČETVRTI KONGRES KPJ	61
8. DIKTATURA ALEKSANDRA	65
8.1. KPJ POD DIKTATUROM.....	66
9. OBNOVA KPJ.....	69
9.1. ČETVRTA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ	71
9.2. STVARANJE NARODNOG FRONTA.....	73
9.3. MILAN GORKIĆ I KPJ.....	74
9.4. JOSIP BROZ TITO I KPJ.....	77
11. KPJ 1936. GODINE.....	79
12. KPJ OD 1937. DO 1939. GODINE.....	81
12.1. UNUTARNJI SUKOB I KONSOLIDACIJA MOĆI.....	84
12.2. VELIKA ČISTKA	86
13. ZAKLJUČAK	91
14. LITERATURA	92

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad bavi se analizom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) od njenog nastanka do razdoblja pred početak Drugog svjetskog rata. Rad se fokusira na unutarnje i vanjske društveno-političke prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) koje su oblikovale djelovanje KPJ, kako u legalnim, tako i u ilegalnim uvjetima, posebno nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra. Također su razmotrene prepreke i izazovi s kojima su se suočavali članovi KPJ zbog pripadnosti Partiji, uključujući represije i progon.

Ključne riječi: Komunistička partija Jugoslavije, ilegalno djelovanje, Kraljevina Jugoslavija, Tito

ABSTRACT:

This thesis analyzes the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) from its inception to the period leading up to the Second World War. The paper focuses on the internal and external socio-political circumstances in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (SHS) that shaped the activities of the KPJ, both in legal and illegal conditions, especially after the introduction of King Alexander's dictatorship. It also examines the obstacles and challenges faced by KPJ members due to their affiliation with the Party, including repression and persecution.

Key words: Communist Party of Yugoslavia, illegal activity, Kingdom of Yugoslavia, Tito

1. UVOD

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) imala je važnu ulogu u oblikovanju političkog i društvenog života na prostoru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), kasnije Kraljevine Jugoslavije, od trenutka svog osnivanja 1919. godine do početka Drugog svjetskog rata. Njena povijest nije samo povijest jednog političkog pokreta, već i povijest političkih sukoba, ideoloških borbi, društvenih previranja i nasilnih represija. KPJ je, iako na početku mala i marginalna organizacija, kroz godine izrasla u ključnog aktera jugoslavenske politike, posebno u razdoblju između dva svjetska rata, kada se suočavala s brojnim izazovima – od političke ilegalnosti i policijskih progona do unutarnjih frakcijskih borbi.

Ovaj rad istražuje razvoj KPJ kroz prizmu njenih ključnih političkih događaja i odluka, unutarnjih sukoba, kao i vanjskih pritisaka i utjecaja. U razdoblju od osnivanja, KPJ se razvijala u vrlo nepovoljnim uvjetima, suočavajući se s represivnim mjerama režima koji je bio neprijateljski nastrojen prema bilo kojem obliku radikalne ljevičarske aktivnosti. Nakon atentata na kralja Aleksandra i uspostave šestojanuarske diktature 1929. godine, KPJ je bila prisiljena preći u potpunu ilegalnost. Ilegalni status dodatno je otežavao njeno djelovanje, ali istovremeno i homogenizirao članstvo koje je moralo biti spremno na velika osobna odricanja i rizike.

U središtu ovog istraživanja je razdoblje od 1919. do 1939. godine, kada KPJ prolazi kroz faze transformacije od legalne političke stranke do ilegalnog pokreta, s posebnim osvrtom na utjecaj međunarodnih komunista i Kominterne, koji su igrali značajnu ulogu u unutarstranačkim sukobima i odlukama. U tom kontekstu, rad također analizira ulogu ključnih ličnosti kao što su Josip Broz Tito, koji će kasnije postati simbol i vođa ne samo KPJ, već i cijelog jugoslavenskog otpora tijekom Drugog svjetskog rata, ali i njegovih unutarstranačkih protivnika, čije su ambicije i sukobi oblikovali unutarnju dinamiku Partije.

Osim političkih i ideoloških borbi unutar Partije, rad se bavi i pitanjem kako su šire društvene prilike utjecale na razvoj KPJ i njene strategije. Poseban naglasak stavljen je na proučavanje kako je KPJ, usprkos svim poteškoćama, uspjela izgraditi masovnu podršku među radnicima i seljacima, što će biti od ključne važnosti u periodu nakon 1939. godine.

Cilj ovog rada je pružiti sveobuhvatan pregled povijesti KPJ, analizirajući ne samo političke i ideološke aspekte, već i socijalne i ekonomske čimbenike koji su oblikovali njen razvoj. Kroz detaljnu analizu povijesnih dokumenata, memoara, teoretskih radova i povijesnih studija, rad nastoji dati odgovore na pitanja o tome kako je KPJ evoluirala u jednu od najvažnijih političkih sila u Jugoslaviji i kako su unutarjni i vanjski čimbenici utjecali na njen politički smjer i ideologiju.

2. POLOŽAJ JUGOSLAVENSKIH ZEMALJA KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

Dok su se razvijenije zemlje zapadne Europe suočavale s pojavom socijalističke misli te prodorom znanstvenog socijalizma (marksizma), zemlje Jugoslavije su za njima još dobrobrano zaostajale u privrednom i društvenom razvoju. Kao temeljni uzrok društveno-ekonomske nerazvijenosti jugoslavenskih država možemo okriviti stoljetnoj dominaciji Turskoj te Austro-Ugarskoj.¹

U jugoslavenskim zemljama tek je dolazilo do početka razvoja kapitalizma iako su u nekim gradovima i oblastima kapitalistički odnosi dosegli jednu relativno visoku razinu. Zemlje koje su bile pod vlašću Austro-Ugarske bile su apsolutno prepuštene interesima kapitalističkog razvoja Austrije, odnosno Ugarske, te su tu u mnogim dijelovima zadržavani feudalni odnosi. Ipak, dolazilo je do razvoja premda on nije bio jednako brz u svim granama; tako su se pojedine privredne grane poput prometa, metalurgije i rudarstva razvijale relativno brzo u odnosu na ostale. Privredni razvoj u Srbiji i Crnoj Gori bio je spor. U Makedoniji dolazilo je do razvitka gradova, trgovina, obrtništva, ali se ona, zajedno s Kosovom, najkasnije oslobodila feudalnih odnosa i vlasti Turaka. Upravo ovakva nejednakost u kapitalističkom razvoju doprinijela je postanku radničke klase u jugoslavenskim zemljama. Tako su radničku klasu uglavnom činili obrtnički i poljoprivredni radnici i nadničari, a kada je došlo do izgradnje željeznica, otvaranja rudnika i gradnjom tvornica, tu su se uključili i željezničari, rudari te industrijski radnici.²

Značajan čimbenik i kriterij za brži ekonomski i društveni napredak u jugoslavenskim zemljama bila je borba za nacionalnu neovisnost i državnu samostalnost. Narodnooslobodilački pokreti koji su se odvijali na Balkanskom poluotoku, osim što su se nadahnjivali i dopunjavali, dolazili su u međusobne sukobe koje su ekspanzionističke sile (Turska i Austro-Ugarska, ali i druge) poticale sve s ciljem njihovog podređenja vlastitim ciljevima. Sukobi koji su se odvijali između ovih narodnooslobodilačkih pokreta pokazivali su potrebu radničke klase da svojom političkom borbom omogući revolucionarna rješenja koja bi bila u interesu socijalizma.³

¹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 5

² Isto, str. 5

³ Isto, str. 5

U jugoslavenskim zemljama do razvoja radničkog pokreta dolazi tek u drugoj polovici 19. stoljeća. Veliku ulogu imao je i stupanj kapitalističkog razvitka koji se u jugoslavenskim zemljama odvijao puno sporije naspram zemalja zapada. Međutim, unatoč svim slabostima, socijalistički i klasni sindikalni pokret u jugoslavenskim zemljama nije bio pošteđen svih štetnih utjecaja koja su utjecala i na pokret u razvijenijim zemljama.⁴

Prve socijalističke misli koje su se javile na području jugoslavenskih zemalja bile su 60-ih i 70-ih godine 19. stoljeća, a prve radničke organizacije osnovane su krajem 19. stoljeća. Socijalistički pokret i radnički sindikati postupno su se razvijali s porastom aktivnosti i u prvim desetljećima 20. stoljeća.⁵

U Hrvatskoj radnički pokret dobio je zamah 70-ih godina 19. st. Radnici su počeli osnivati svoje prve organizacije poput radničkih bolesničkih blagajni. Početkom 80-ih godina došlo je do štrajkova različitih struka, a nezadovoljstvo radništva kulminiralo je uvođenjem mađarskih simbola 1883. godine.⁶

Prvi hrvatski socijalistički list „Sloboda“ počinje izlaziti 1. travnja 1892. godine. Grupa socijalista koja je radila na listu „Sloboda“ sakupila je pozamašan broj simpatizera te su počeli s osnivanjem socijalističke grupe. Tako je u rujnu 1849. u Zagrebu osnovana Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije. Stranka je od samih početaka snažno utjecala na seljaštvo. Tako je velik broj zemljoradnika uključen u stranku te su bili pretplaćeni na socijalističke listove.⁷

Student Živojin Žujović bio je prva osoba koja je u 60-im godinama 19. st. donijela pojam socijalizma u Srbiju. Međutim, Svetozar Marković bio je prvi socijalist koji je utjecao na razvoj socijalističke misli i radničkog pokreta u Srbiji.⁸

Razvoj radničkog pokreta u Srbiji započeo je osnivanjem radničkih organizacija 70-ih godina 19. stoljeća, dok su u Makedoniji socijalističke ideje uveo Vasil Glavinov, koji je 1893. godine stvorio prvu makedonsku radničku skupinu. Razvoj radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori započeo je kasnije, pod austrijskom i osmanskim represijom.⁹

⁴ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPI, Zagreb, 1960., str. 97

⁵ Isto, str. 97

⁶ Isto, str. 101-102

⁷ Isto, str. 102-103

⁸ Isto, str. 97-98

⁹ Isto, str. 99-106

3. STANJE U POČECIMA ZAJEDNIČKE DRŽAVE

Nakon završetka prvog svjetskog rata dolazi do velikih društvenih, ekonomskih i političkih promjena u cijelome svijetu. Kriza kapitalističkog sustava dovela je do zaoštavanja klasnih odnosa i pojave društvenih nemira, što je rezultiralo značajnim promjenama na političkoj karti Europe te je ponukana narodnooslobodilačka borba naroda u kolonijama.

U većini europskih zemalja ovaj rat donio je velika materijalna razaranja i ljudske gubitke. Revolucionarna previranja započeta februarском i oktobarskom revolucijom u Rusiji 1917. godine proširila su se na zapadnu Europu, gdje su savezne sile pokušale ugušiti rusku revoluciju vojnom intervencijom. Ovaj period obilježila su revolucionarna gibanja koja su imala značajan utjecaj na radnički pokret u Europi i šire.¹⁰

Zamisao o nacionalnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca nastala je kao rezultat određenog povijesnog puta jugoslavenskih naroda, njihove etničke sličnosti, međusobnih utjecaja, pomiješane strukture stanovništva te niza drugih objektivnih i subjektivnih čimbenika. Ta zamisao je odigrala specifičnu ulogu u borbi za ujedinjenje jugoslavenskih naroda. Ova ideja igrala je ključnu ulogu u procesu ujedinjenja jugoslavenskih naroda. No, svi ti pokušaji stvaranja jedne jedinstvene jugoslavenske države gdje bi se narodi odrekli svog nacionalnog identiteta, odnosno individualnosti, doživjeli su potpuni krah. Ove tenzije rezultirale su brojnim poteškoćama, posebice u vezi s nacionalnim pitanjima.¹¹

U listopadu 1918. godine, Hrvatski sabor donio je odluku o prekidu svih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom te prihvatio ujedinjenje sa Srbijom i Slovenijom. Na plenarnoj sjednici Centralnog narodnog vijeća u Zagrebu u studenom 1918. donesen je zaključak o ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom, a 1. prosinca 1918. godine u Beogradu je proglašeno stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.¹²

Stvaranjem zajedničke države jugoslavenskih naroda došlo je do stvaranja nove povijesne situacije za razvoj klasne borbe, a također je došlo i do velikih promjena u radničkom pokretu

¹⁰ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroљjub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 55

¹¹ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 15

¹² Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 106

jugoslavenskih zemalja.¹³ Država Slovenaca, Hrvata i Srba u novu, zajedničku državnu tvorevinu – Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, donijela je, među ostalim, revolucionarno previranje među širokim narodnim masama. Siromašni građani nisu prestali biti nezadovoljni samim činom ulaska u Kraljevstvo SHS. Oni su to nezadovoljstvo prenijeli u novostvorenu Kraljevinu SHS, a to nezadovoljstvo postajalo je sve jače jer su očekivali kako će im u vlastitoj državi, nakon oslobođenja od tuđinske vlasti, biti puno bolje nego ranije. Unatoč očekivanjima da će životni uvjeti u novoj državi biti bolji, nezadovoljstvo među siromašnim slojevima stanovništva nastavilo je rasti.¹⁴

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je tada bila nestabilna i ekonomski nerazvijena, dolazilo je do otkrivanja nacionalnog pitanja u mnogim aspektima kao što su neriješeno nacionalno pitanje Slovenaca i Hrvata, nepriznavanje individualnosti Makedonaca i drugih jugoslavenskih naroda, diskriminacija Albanaca, Nijemaca, Mađara i drugih nacionalnih grupa, rušenje povijesnih ideologija nekih naroda kao npr. državnost Crne Gore i autonomna prava Hrvata, ukidanje svih autonomnih prava ostalih naroda koji su do tada živjeli pod Austro-Ugarskom, sporo provođenje agrarne reforme te niz ostalih neriješenih pitanja iz sfera međunarodnih odnosa.¹⁵

Situacija kakva je bila u Kraljevstvu SHS gotovo kao da je jamčila porast nezadovoljstva za siromašne građane. Pitanje prehrane po gradovima postajalo je sve teže, a pomaka na bolje kao da nije ni bilo. Porast trgovine osnovnim namirnicama koristio je pojedincima povezanim s vladom. Time su profitirali vladini pouzdanci koji su dobivali tzv. „izvoznice“ kojima su prodavali živež u inozemstvo, a sve to za bogatu zaradu. S druge strane, građani u selima sve su više tonuli. U ruralnim područjima, siromašni seljaci suočavali su se s izazovima, uključujući utjecaj veleposjednika i drugih izrabljivača.¹⁶

Proglas koji je objavila srpska Socijalno-demokratska stranka 2. prosinca 1918. godine, daje uvjerljiv prikaz stanja u zemlji:

„Usled oskudice sredstava za rad, nemanja saobraćajnih sredstava i poremećenosti saobraćaja, usled ratom upropaštenih društvenokorisnih industrija i ratom stvorenih društvenoštetnih ratnih industrija, usled prenamoćanosti novčanih oblika i drugih lažnih vrednosti u saobraćaju

¹³ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 56

¹⁴ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 181

¹⁵ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 16

¹⁶ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 181

espapa, stvoren je takav privredni poremećaj, da su potrebne opsežne i izvanredne mere, da bi se privredni život koliko-toliko okrepio.

Danas vladaju glad i besposlica (podcrtao pisac). Promenom državne uprave u svim jugoslovenskim zemljama uništeno je i ono malo postojećih organizacija, koje su kontrolisale podelu živežnih namirnica i proizvađačkih potreba, tako da je ishrana širokih narodnih masa sve teža i skuplja ...“ („Radničke novine“ u Beogradu, br. 1 od 2. prosinca 1918.)¹⁷

Već u prvim danima postojanja Kraljevine SHS na vidjelo izlazi postojanje problema nacionalnog pitanja kao i njegove ozbiljnosti. Nakon proklamacije o ujedinjenju 1. prosinca 1918. godine, smanjuju se autonomne funkcije pokrajinskih vlada. 3. prosinca 1918. godine delegacija Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba pristala je na ograničavanje uprave pokrajinskih vlada te su prihvatili odluku o osnivanju „Centralnog upravnog sudišta“ koje je moglo preispitati i poništiti sve odluke autonomnih vlasti. Usporedno s tim, dolazi i do raznih sukoba. 5. prosinca 1918. u centru Zagreba dolazi do sukoba između domobrana (pripadnika bivše austrougarske vojske) te vojske i organa nove države, a taj sukob je rezultirao s 13 poginulih i 17 ranjenih osoba uglavnom hrvatske nacionalnosti. Ovaj sukob označavao je početak udaljavanja dijela hrvatskog naroda od ideje jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca kao i početak nesklada među tim narodima.¹⁸

Nezadovoljstvo koje se protezalo kroz čitavo Kraljevstvo SHS bilo je gotovo pa opravdano. Građanski političari koji su ostali na vrhovima državne vlasti i u novostvorenom državnom stanju, nisu pokazivali razumijevanje za tadašnje temeljne društvene probleme. Primarni cilj koji su imali bila je zaštita njihovog klasnog interesa. Političari su željeli zaštititi „red i mir“, a time su pokazivali na potrebu zadržavanja nadmoći izrabljivačkih pozicija korištenjem sredstava novog državnog aparata. Ukoliko bi došlo do pobune među sirotinjom, tada bi primijenili radikalnu opresiju.¹⁹

Zagrebački socijalistički list „Pravda“, 31. listopada 1918. godine u svom broju 45, u uvodu je izrazio nepovjerenje masa u podršku od strane buržoazije. U idućem broju predlažu uvođenje „radničkog vijeća“ jer su smatrali kako građanski političari nemaju obzira prema siromašnom građanstvu te su smatrali kako radništvo treba samo preuzeti vođenje javnih poslova.²⁰

¹⁷ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 181

¹⁸ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 16-17

¹⁹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 181-182

²⁰ Isto, str. 181

„Nakon 4-godišnjeg klanja i stradanja žele oni, koji su najviše stradali, a to je proletarijat – mira i slobode. Građanske stranke sa svojim natezanjima o republici i kraljevstvu samo raspiruju strasti u masama. One su prije svojim djelovanjem dovele do toga žalosnoga stanja, pa će i sada ako naša stranka ne bude energično paralizirala tu hajku. Socijal-demokratska stranka može biti samo za republiku, pa mora u tome smislu i raditi, makar znademo da su danas mnogi postali republikanci iz drugih računa. Jedni i drugi razdražujući elementi prave štetu narodu, spriječavaju rad na socijalnom polju, a na koncu će se možda i složiti, pa tražiti pomoć stranih bajuneta uz protu usluge, opet na štetu naroda...“ („Pravda“, Zagreb, br. 47 od 14. studenog 1918.)²¹

Još za vrijeme raspada Austro-Ugarske, skoro sve jugoslavenske zemlje koje su bile pod njihovom vlašću, zahvatili su seljački nemiri. Siromašni seljaci tih krajeva, posebice oni u Slavoniji i Bosni i Hercegovini, počeli su oduzimati zemlju od veleposjednika i begova. 26. studenog 1918. godine Središnji odbor Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca donio je odluku o: „Likvidaciji svih feudalnih odnosa koji još postoje u zemljama SHS, u prvom redu ukinuće kmetstva uz pravednu odštetu kao i svih povlastica koje izvire iz feudalnih odnosa“.²² No, s obzirom na otpor crkve i veleposjednika, agrarna reforma sustavno je prekidana te odgađana.²³

6. siječnja 1919. godine vladar Aleksandar uputio je smirujući proglas narodu kojim je obećao kako će pravedno riješiti agrarno pitanje, a sve kako bi ublažio seljačke pokrete koji su imali potencijal prerastanja u nacionalno oslobodilačke pokrete u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Vojvodini i Makedoniji. Kako bi se smirili seljački pokreti, u mnogim krajevima došlo je do proglašavanja opsadnog stanja te su se uključile srpska ili saveznička vojska.²⁴

Unatoč primjerima koji su otkrivali postojanje nacionalnog pitanja u Kraljevini SHS (u Makedoniji je došla na snagu vojna odredba iz 1913. godine, a potom i na Kosmetu i u Vojvodini; Albancima, Nijemcima i Mađarima nisu priznavane građanske slobode; 1919. se povećao broj žandara te je većina njih upućena u Makedoniju, na Kometa i u Vojvodinu), radnički i socijalistički pokreti od najnaprednijih ljevičara lenjinista, centrumaši i desnica pa do ministerijalaca (krajnja desnica), zastupali su ideju nacionalnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca. U dokumentima socijaldemokratskih stranaka jugoslavenskih zemalja te u listovima

²¹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 181-182

²² Erić, Milivoje. Agrarna reforma u Jugoslaviji : 1918-1941 god., Sarajevo, 1958., str. 150

²³ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 17-18

²⁴ Isto, str. 18

jugoslavenske socijalne demokracije (ljubljski list „Napred“, sarajevski „Glas slobode“, beogradske „Radničke novine“) propagirala se zamisao nacionalnog jedinstva troimenog naroda.²⁵

Kraljevina SHS bila je opustošena ratom te bi i dobronamjernom građanskom upravitelju bilo gotovo nemoguće riješiti sva životna pitanja, stoga buržoazija ne može biti jedini krivac za takvo stanje u državi. Međutim, činjenica jeste kako su građanski političari kao i „desni“ socijalistički elementi, koji su u suradnji s njima razvijali tzv. ministerijalizam, uglavnom raspravljali oko načina ujedinjenja, za razliku od rijetkih glasova koji su diskutirali o prijeko potrebnom rješavanju društvenog pitanja. Vlada Stojana Protića bila je posvećena organizacijom državne vlasti kao i uređenjem vanjskopolitičkog položaja Kraljevstva SHS. Tako je ta ista vlada bila posvećenija rješavanju interesa dinastije Karađorđević nego rješavanju životnih problema građana, a posebice rješavanju pitanja kao što je primjerice dodjela zemlje seoskoj sirotinji. Vlada je zadržala staro stanje stvari iako su obećali narodu kako će se prilike „jednom ipak poboljšati“. Međutim, siromašno građanstvo, poučeno svojim iskustvom o onima koji toliko obećavaju, a s druge strane nastoje sve više iskoristiti radne mase za svoja bogaćenja, više nije vjerovalo vladinim obećanjima.²⁶

Došlo je i do protestne skupštine koja je održana 23. veljače 1919. u Zagrebu protiv skupoće i spekulacija. Ovim protestom, zagrebački građani opomenuli su vladu na teško stanje u kojem se nalazila prehrana stanovništva u državi, ali su istovremeno osudili i politiku onih „koji su zaboravili svoje obećanje o gospodarskoj i socijalnoj pravednosti u našoj narodnoj državi“.²⁷

Neraspoloženje masa u Kraljevstvu SHS pojačavalo se i zbog nekih drugih faktora poput Oktobarske revolucije. Oktobarska revolucija ostavila je neizbrisiv trag u ovim krajevima, a čiji utjecaj nije jenjao ni po stvaranju Kraljevstva SHS. Dapače, ruski „povratnici“ su i dalje bili aktivni među siromašnim masama čiji su svjetovi stradavali od mnogih nedaća i nakon odcjepljenja od Austro-Ugarske i nakon ulaska u Kraljevstvo SHS. Sve to je doprinijelo sve većem otporu među masama.²⁸

Činjenica da su i susjedne države bile zahvaćene socijalno-revolucionarnim previranjima koje je sa sobom donijelo radikalnu smjenu samog sustava, posebno je utjecala na ogorčenje masa u ovim krajevima. Premda se u tadašnjoj jugoslavenskoj štampi prikivala svaka vijest o dosegu

²⁵ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 18-19

²⁶ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 182-183

²⁷ Isto, str. 183-184

²⁸ Isto, str. 184

socijalno-revolucionarnih previranja u okolnim zemljama, te vijesti su ipak došle, ali i proširile se među radnim narodom kroz područje Kraljevine SHS. Tako je proletarijat po Kraljevini SHS doznao kako se siromašan narod u susjednoj Italiji pobunio protiv kapitalističkih elemenata. Također su doznali kako je proletarijat u Italiji ugrozio tamošnji buržoaski društveno-ekonomski poredak. Pročulo se također kako su talijanski radnici na mnogim mjestima zauzeli tvornice te preuzeli upravu istih, kako su na gradskim i općinskim zgradama istaknuli crvene zastave, stvorili su svoja radnička i seljačka vijeća, istaknuli su svoj socijalistički program na mnoge strane...²⁹

Poput vijesti iz susjedne Italije, radnom narodu Kraljevine SHS doputovala je vijest kako je i u Njemačkoj došlo do snažnih revolucionarnih pokreta, saznali su i kako se 30. prosinca 1918. godine stari „Savez Spartakista“ pretvorio u Komunističku partiju Njemačke, da se njemački proletarijat po brojnim krajevima svoje države ustao protiv buržoazije, te da se 6. travnja 1919. godine proglašena *Sovjetska Bavarska republika*.³⁰

Situacija u Mađarskoj također nije ostala skrivena radnom narodu Kraljevine SHS. Tako je do njih doputovala činjenica da je 21. ožujka 1919. godine proglašena *Sovjetska Mađarska republika*. Iako je sovjetski režim u Mađarskoj trajao tek 132 dana, samo postojanje te sovjetske države kao i njezin stav prema veleposjedničko-kapitalističkim elementima odjeknulo je među radnim narodom po Kraljevstvu SHS.³¹

Na siromašne građane po Hrvatskoj i Vojvodini jak utjecaj je imala činjenica kako su mađarski radnici i seljaci osnovali svoja vijeća u kojima oni imaju vlast, srušena je vladavina veleposjednika i kapitalista te je postignuta društvena pravda. Taj primjer sovjetske Mađarske bio je vrlo privlačan nezadovoljnom narodu u Kraljevstvu SHS premda je vlada oružanim putem pokušavala suzbiti pokret seoske sirotinje i proletarijata po gradovima. Tako je krajem ožujka 1919. godine u Prekomurju došlo do stvaranja *Sovjeta* – u Murskoj Soboti i Lendavi došlo do osnivanja revolucionarnih sudova, u okolnim selima seljačkih sovjeta, a veleposjedi koji su se nalazili na tim područjima pretvoreni su u zadruge.³²

Vlada Stojana Protića zabranila je prvomajsku proslavu 1919. godine, a sve u želji da suzbije pokret nezadovoljnih koji se razvijao po čitavoj zemlji.³³ Došlo je do zabrane zborova i

²⁹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 184

³⁰ Isto, str. 184

³¹ Isto, str. 184

³² Isto, str. 185

³³ Isto, str. 185

manifestacija na otvorenom, raspuštane su mnoge radničke organizacije, zatvoreni su radnički domovi. U Bosni i Hercegovini gdje je Partija 30. travnja 1919. organizirala prosvjedni generalni štrajk povodom ove zabrane rezultirala je uhićenjem oko 2000 radnika među kojima je bila većina članova pokrajinskog partijskog i sindikalnog rukovodstva, raspuštene su sve partijske i sindikalne organizacije, zatvorene su njihove prostorije i radnički domovi, došlo je do zapljene imovine i arhiva te je zabranjen partijski list „Glas slobode“.³⁴

Međutim, to je rezultiralo brojnim sukobima s vlašću kao npr. kada je 9. svibnja 1919. Vitomir Korać zajedno s šestoricom socijal-demokratskih poslanika uputio Privremenom narodnom predstavništvu interpelaciju o toj zabrani te o mjerama vlade protiv proletarijata. Tada je predsjednik vlade Stojan Protić odgovorio kako „vlada ima u rukama dela agitatora iz našeg susjedstva, koji su naše građane i vojnike pozivali, da i ovde kod nas stvore nered i socijalističku revoluciju“. Time je Protić očigledno ciljao na neke letke koji su pristizali iz Sovjetske Mađarske, a na kojima je tamošnja sovjetska vlast upozoravala jugoslavenski proletarijat na intervencionističke namjere beogradske vlade, te su apelirali na narod Kraljevstva SHS da onemoguće izvršenje planova Protićeve vlade.³⁵

Pozivi poput onoga s letka za proslavu 1. maja 1919. godine nailazili su na snažan odjek među jugoslavenskim proletarijatom. Komunisti su izdavali slične letke te su širili protuintervencionističku propagandu. Na taj način oni su razotkrivali tajne nakane beogradskih državnih vrhova. Sredinom 1919. godine izlazilo je na vidjelo da se prikupljaju pukovi koji bi pod zapovjedništvom generala Živkovića krenuli protiv Sovjetske Mađarske, a potom i protiv Sovjetske Rusije. Kolale su i priče kako će se Kraljevstvo SHS priključiti zapadnoeuropskim silama, a sve kako bi napali sovjetski sistem u Mađarskoj i Rusiji. Cilj koji je beogradska vlada tada imala, bar kako su tada oni to govorili, bio je poboljšanje vanjskopolitičkog položaja Kraljevstva SHS pred velesilama Antante, a naročit cilj je bio povoljnija situacija kod utvrđivanja državne granice (posebice prema Mađarskoj i Italiji). Kolale su glasine kako je beogradski dvor uz to imao i neke dinastijske interese poput onoga da se vladar Aleksandar domogne ruskog carskog prijestolja.³⁶

Upravo ovakva vladina priprema bila je razlog ogorčenja javnosti u Kraljevstvu SHS. S obzirom da je Prvi svjetski rat tek nedavno završio, uspomene na njega još su bile svježije. To je

³⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroљjub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 67

³⁵ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 186

³⁶ Isto, str. 188

i razlog protivljenju ulaska zemlje u novi rat, a sve na račun stranih imperijalista. Dolazilo je i do pobuna u nekim vojnim jedinicama. Na primjer 22. i 23. srpnja 1919. godine izbila je pobuna među vojnicima mariborskog 45. pješadijskog i Dravskog konjičkog puka.³⁷ U Osijeku je pripremana pobuna koja je za cilj imala uvođenje diktature proletarijata, međutim otkrivena je i ugušena.³⁸ Do tada su vojnici bili skoro pa uzbuđeni pripremama za oružanu intervenciju, međutim kada je došlo do uhićenja velikog broja nezadovoljnih vojnika od strane vojnih starješina, to uzbuđenje naglo je splasnulo. Tada je veći broj pripadnika tih pukova zgrabio oružje te su krenuli oslobađati svoje zatvorene suborce. U tom oružanom sukobu živote je izgubilo šest vojnika dok ih je petnaest teže ranjeno.³⁹

Pobune tu nisu prestale. 24. srpnja 1919. godine i u Varaždinu je došlo do vojne pobune. Vojnici takozvanog Savskog konjičkog puka koji su bili nezadovoljni intervencionizmom državnih vrhova Kraljevstva SHS, pograbili su oružje te su, u dogovoru s nekim građanima, pokušali provaliti u zatvor osloboditi neke zatvorene komuniste. Pobunjenim vojnicima od kojih je bilo 13 podoficira, 120 pješaka i oko 200 artiljeraca, pridružili su se i brojni seljaci iz okolnih sela. Ni ova pobuna nije prošla glatko već je ugušena u krvi, ali je ostala neizbrisiv trag u javnosti.⁴⁰

U izvještaju o pobuni komandi IV. armijske oblasti u Varaždinu pukovnik Raketić (tada kao izaslanik Vrhovne komande) rekao je: „Glavno je ovde, da je vojska bila samo oruđe, a pravi podstrekači i kolovođe su van vojske... Po red i državni poredak još su opasniji socijalisti (levičari). Njih je dvaput više no što broje sve prednje partije zajedno. Njima je ideal komunizam...“ (Dragan Marković i Ljubiša Ristović, „Pred nepriznatim sudom“, Beograd 1959., str. 43)⁴¹

Komunistička partija bila je vrlo aktivna usred ogorčenja naroda zbog Protićeve vlade i intervencionističke politike dvora. Komunistička partija otvoreno je osuđivala ovakvu politiku državnih vrhova, istupala je oštro protiv toga na nizu skupština, zborova i konferencija, a pogotovo uništavanjem brojnih intervencionističkih letaka. U jednom od brojnih letaka iz sredine 1919. godine stoji:

³⁷ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 188

³⁸ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 67

³⁹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 188

⁴⁰ Isto, str. 188-189

⁴¹ Isto, str. 189

„Mi Jugosloveni smo se ujedinili i sada bi trebalo da nastane mir. Ali naši domaći kapitalisti udruženi s englesko-francuskim kapitalom ne daju nam mira ni odmora i teraju nas, da i dalje ratujemo protiv naše sopstvene volje.

Mi koji smo lili krv u Makedoniji i Šumadiji, treba još da umiremo u snegu daleke Rusije. U ime tuđega kapitala mi treba da budemo dželati ruske revolucije... Nas zavađaju s tuđim narodima, da bi ponova ratovali s radnicima i seljačkom sirotinjom drugih naroda...

Krajnje je vrijeme da se i mi otresemo od naših starešina i kapitalista. Ko zna dokle ćemo još ratovati i ko zna gde ćemo još liti krv, ako se mi sami jedanput ne oslobodimo. A da bi dobili pravu slobodu, stvarajmo vojnička, radnička i seljačka veća, uzmimo svu vlast u naše sopstvene ruke...“ („Odseci Oktobra...“, cit. izd., str. 442; dokument u arhivu Vojnoistorijskog instituta JNA u Beogradu)⁴²

Vlada je pokušala ugasiti taj narodni pokret. Upotrebljavala je sva sredstva od zabrane socijalističkih zborova i proslava sve do neposrednih policijskih represija. Policija je pokušala narodu prikazati komunističke prvake kao izdajnike koji su bili, navodno, spremni izdati vlastitu domovinu za tuđinski novac. Tako je u okviru ovih policijskih pothvata izbila *afera Diamantstein* u srpnju 1919. godine.⁴³

Čovjek imena Alfred Diamantstein, koji je vrlo brzo otkriven kao doušnik u policiji, prijavio je zagrebačkoj policiji da komunisti pripremaju oružani udar na sistem. On se prikazao kao pripadnik izaslanstva „Jugoslavenske komunističke frakcije“ pri Komunističkoj partiji Mađarske (u Budimpešti) koji je donio novčana sredstva nekim istaknutijim komunistima u Kraljevstvu SHS poput Vladimira Čopića, Sime Miljuša itd., a sve kako bi oni dignuli ustanak u zemlji. Kao rezultat priče Alfreda Diamantsteina, zagrebačka i beogradska policija uhapsile su oko 200 istaknutih komunista koje su potom držali zatvorenima mjesecima; izlagani su represivnom policijskom režimu zbog čega je 4. prosinca 1919. jedna grupa zatvorenika počela štrajkovati glađu. Policija se nije zaustavljala nad progonom samo komunista, već su ovu prijavu iskoristili kako bi progonili sve one za koje su mislili da bi mogli ugroziti društveni mir. *Afera Diamantstein* dokazana je kao čista izmišljotina, međutim policija je već postigla svoj cilj, a to je razvijeni široki režim progona komunista koje je krivila za ogorčenje narodnih masa.⁴⁴

⁴² Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 189

⁴³ Isto, str. 189-190

⁴⁴ Isto, str. 190

Dakle, *Afera Diamantstein* označava se prvim antikomunističkim pokretom u Kraljevini SHS, a koja je označavala moguću ilegalnu revolucionarnu narav SRPJ (k) unatoč tomu što je SRPJ (k) djelovao propagandnim putem samo preko raznih letaka.⁴⁵

Unatoč policijskim progonima i *Afere Diamantstein*, narodni pokret se i dalje nastavio. Njegovi temeljni uzroci poticali su iz teških životnih prilika siromašnih građana. Paralelno s protestima siromašnog seljaštva u Slavoniji, Srijemu i bosanskoj Posavini, posebno oko Osijeka, Virovitice, Dugog sela, Daruvara, Donjeg Miholjca, Slatine, Gornjih Dubrava, Bjelovara, Slunja, Delnica, Topuskog, Zaboka, Garešnice itd., 16. prosinca 1918. godine izbio je rudarski štrajk u Trbovlju. Kroz siječanj 1919. godine izbija niz štrajkova: štrajk radnica tvornice duhana u Zagrebu, štrajk željezničara u Sarajevu, štrajk rudara u Kostolcu. U veljači dolazi do štrajka bankovnih činovnika u Zagrebu te željezničara u Splitu; 9. ožujka dolazi do pobune seljaka kod Varaždina. U travnju 1919. godine dolazi do novih štrajkova: štrajk tramvajskih djelatnika u Osijeku, željezničara u Požarevcu, tipografa u Novom Sadu, rudara u Trbovlju, drugih radniku u Ljubljani itd.). 21. travnja 1919. godine u selu Vinici pokraj Varaždina izbija pokret seljaka koji su skinuli staru te imenovali svoju općinsku upravu tražeći da se uvede sovjetska republika.⁴⁶

Posebnu važnost imao je željeznički opći štrajk (21. i 22. lipnja 1919.) koji je izbio u znak protesta proletarijata protiv intervencionističke politike državnih vrhova Kraljevine SHS.⁴⁷ Ovaj štrajk završio je bezuspješno, a kao pobjednik izašla je vladajuća buržoazija. Kao pokazatelj toga tu su bili i progoni revolucionarnog pokreta u Dalmaciji gdje je dolazilo do zatvaranja radničkih domova, zabranjivanja rada mjesnih organizacija, ukinuto je partijsko glasilo „Oslobođenje“, a koje se poslije smatralo uvodom u „Obznanu“ koja je donesena nekoliko mjeseci nakon toga.⁴⁸ Svi ovi protesti nosili su veliku poruku, a ta je nezadovoljstvo naroda stanjem u državi te želja za promjenom.⁴⁹

Do sredine 1920. godine održano je više od 600 štrajkova s više od 250 000 sudionika. Unatoč masovnim uhićenjima koja su s vremena na vrijeme rezultirala slabljenjem ili prestankom organizirane partijske aktivnosti u pojedinim mjestima, SRPJ (k) je jačala idejno i

⁴⁵ Jančec, Patrik. "Ilegalno djelovanje KPJ i list Proleter." Diplomski rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2022.

⁴⁶ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 189-190

⁴⁷ Isto, str. 188-190

⁴⁸ Koprivica-Oštrić, Stanislava. "Vukovarski kongres KPJ." Povijesni prilozi, vol. 3, br. 3, 1984, str. 129-166.

<https://hrcak.srce.hr/107493>

⁴⁹ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 190

organizacijski u ovim klasnim sudarima. Napravljeni su i neki koraci u organizacijskom prilagođavanju Partije potrebama klasne borbe.⁵⁰

3.1. KONGRES UJEDINJENJA

Uoči nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a naročito nakon 1. prosinca 1918. godine, u socijaldemokratskim i sindikalnim organizacijama do sve većeg izražaja dolazili su pripadnici lijevog krila. Lijevo orijentirani članovi zagovarali su radikalniji pristup u rješavanju društvenih problema, što je u siječnju 1919. godine dovelo do raskola unutar organizacija u Zagrebu.⁵¹

Inicijativu za beskompromisnu klasnu borbu te ujedinjenje radničkog pokreta u cijeloj državi (partija i sindikata) dala su rukovodstva socijaldemokratskih partija Srbije i Bosne i Hercegovine, a upravo jer su smatrali kako su njihovi zadaci identični. Uprava Srpske socijaldemokratske partije početkom veljače 1919. godine objavila je kako na kongresu mogu sudjelovati samo one organizacije i pojedinci koji su za klasnu borbu i protiv suradnje s buržoazijom.⁵²

Pripreme za stvaranje jedinstvene radničke partije i jedinstvenog sindikalnog saveza popraćene su snažnim ideološkim borbama u radničkom pokretu. U tom ideološkom rivalstvu ljevičari su osuđivali suradnju socijalista s buržoaskom vlašću (ministerijalizam) te su isticali demagošku bit načela „klasne suradnje“ i „klasnog mira“. U Slavonskom Brodu trebao se održati kongres političkog ujedinjenja, međutim redarstvena uprava to nije dozvolila. Kao posljedica kongres je sazvan i održan u Beogradu od 20. do 23. travnja 1919. godine. To je bio kongres ujedinjenja snaga socijaldemokratskih stranaka Hrvatske i Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Srbije, Makedonije i Crne Gore.⁵³ Na Kongresu su sudjelovala 432 delegata koja su

⁵⁰ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 68-69

⁵¹ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 122

⁵² Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 61

⁵³ Isto, str. 122-123

zastupala oko 130 000 organiziranih pripadnika klasnog radničkog pokreta iz svih krajeva zemlje osim iz Slovenije.⁵⁴

Kongresu ujedinjenja prethodila su dva svjetska događaja koja su imala velik utjecaj na politički život u novostvorenoj jugoslavenskoj državi. Prvi značajni događaj bio je stvaranje sovjetske republike u Mađarskoj 19. ožujka 1919. te osnutak *Treće Internacionale*. U Moskvi je od 2. do 6. ožujka 1919. godine održan kongres delegata komunističkih partija Europe, Amerike i Azije te je donesen zaključak o osnivanju Komunističke internacionale na osnovi Lenjinove teze o „buržoaskoj demokraciji i diktaturi proletarijata“.⁵⁵

Ovo je nametnulo potrebu rješavanja organizacijskog pitanja u jugoslavenskoj socijal-demokraciji s naglaskom na rješavanje pitanja spora treba li ostati pri stavovima desnih socijal-demokrata o produžavanju regionalizma s dosadašnjim socijal-demokratskim formacijama u pojedinim jugoslavenskim zemljama i osnovati neki nedovoljno određen savez tih stranaka ili pak okrenuti se obrazovanju jedinstvene političke organizacije jugoslavenskog proletarijata.⁵⁶

Kongres je imao zadatak rješavanja organizacijskih, ideološko-programatskih i taktičkih problema. Njegov primarni zadatak bio je riješiti hoće li političke organizacije jugoslavenskog proletarijata ostati neujedinjene ili će se pak organizirati kao jedinstvena politička organizacijska cjelina s jedinstvenim Statutom i programom te jedinstvenim strateškim i taktičkim ciljevima. Kongres je donio odluku o prihvaćanju jedinstvene političke organizacije te za osnivanje jedinstvene jugoslavenske komunističke partije s ideološko-programatskom i taktičkom povezanošću.⁵⁷

Zaključci Kongresa donijeli su odluku o osnivanju Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) i prihvaćanju Maksimalnog programa socijalističkih partija.⁵⁸

Na Kongresu ujedinjenja nije napravljen korak unaprijed što se tiče formuliranja stavova i shvaćanja o nacionalnom pitanju jugoslavena, već su prikazani dijelovi koji su potvrdili svojevrsno nazadovanje u općenitom pogledu jugoslavenskog ujedinjenja i nacionalnog pitanja. Iznijete su tvrdnje kako je Jugoslavija nastala samo kao rezultat prvog svjetskog rata, a to razmišljanje zabilježeno je u podlozi ujedinjenja: „Ujedinjenje Jugoslavena u jednu nacionalnu

⁵⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 62

⁵⁵ Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, prvi dio*, Zagreb 1961., str. 196

⁵⁶ Isto, str. 196

⁵⁷ Isto, str. 196-197

⁵⁸ Isto, str. 197

državu, izvršeno je ne revolucionarnom borbom siromašnih masa već je stvoreno kao rezultat velikih ratova u Evropi i na Balkanu“. U uvodu „Radničkih novina“ iz 24. travnja 1919. godine stoji: „Prvi put u istoriji vidimo fakat da buržoazija nije ostvarila i učvrstila puno nacionalno jedinstvo u jednoj državi a proletarijat je to učinio za sebe, za svoju borbu.“⁵⁹

Na Kongresu ujedinjenja istaknuto je da je politički život u različitim pokrajinama bio specifičan, što je trebalo uzeti u obzir prilikom organiziranja radničkog pokreta. Svakako, prevladalo je mišljenje da konsolidacija buržoazije s jedne strane zahtjeva konsolidaciju proletarijata te da jedinstvo radničke partije koja je u borbi protiv onih struja u radničkom pokretu, a koje idu u suradnju s buržoazijom zahtjeva centraliziranu organizaciju.⁶⁰

Kongres ujedinjenja osudio je izdaju međunarodnog pokreta od strane Druge internacionale, izjasnio se za pristupanje Trećoj komunističkoj internacionali „sa onim radničkim partijama, koje stoje na temelju nepomirljive i nekompromisne klasne borbe proletarijata sa ciljem: da se uništi kapitalizam i ostvari komunističko društvo“. Osim ovoga, Kongres je osudio i neke jugoslavenske socijaldemokrate.⁶¹

⁵⁹ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 24

⁶⁰ Perović, Latinka, Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju, Zagreb, 1984., str. 218

⁶¹ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 109

4. SOCIJALISTIČKA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE (KOMUNISTA)

Na I. Kongresu ujedinjenja formirana je Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) (SRPJ (k)), koja se izjasnila za daljnje političko djelovanje i pristupanje Trećoj (komunističkoj) internacionali.⁶² Politička strategija SRPJ (k) bila je usmjerena na društvene promjene s radničkom klasom kao glavnim akterom, uz podršku seljaka bezemljaša i siromašnih slojeva.⁶³ Središnji organ SRPJ (k) postale su „Radničke novine“, a također su pokrenute i mnoge stranačke novine u pokrajinama. Tako su u Hrvatskoj izlazili „Istina“, „Nova istina“, „Oslobođenje“, „Proleter“, „Radnička riječ“, „Radnička straža“ i druge.⁶⁴ U službenim izvještajima SRPJ (k), koji su netom prije održavanja kongresa poslani Komunističkoj internacionali, nije se spominjalo nacionalno pitanje zemalja Jugoslavije.⁶⁵

Iz zaključaka Kongresa izdvajam:

„Borba radničke klase protiv kapitalističkog eksploataisanja neminovno je politička borba. Bez političkih prava ne može radnička klasa voditi svoje ekonomske borbe, niti razvijati svoje ekonomske organizacije. (...) Ovu borbu radničke klase razviti u svesnu i jednoobraznu i pokazati joj njen prirodni krajnji cilj – to je zadatak Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). (...) SRPJ – komunisti – ne bore se, dakle, za nove povlastice i preimućstva, već za ukidanje klasne vladavine, pa i samih klasa, a za jednaka prava i jednake dužnosti sviju, bez razlike pola i porekla... (...) SRPJ (k) ne može zajednički raditi s onim socijalističkim partijama, koje su u toku rata glasale za ratne kredite, pomagale vlade svoje zemlje i žele da to i danas čine. SRPJ (k) stupa u Treću Komunističku Internacionalu sa onim radničkim partijama, koje stoje na temelju nepomirljive i nekompromisne klasne borbe proletarijata s ciljem: da se uništi kapitalizam i ostvari komunističko društvo... Zadatak je SRPJ (k) da radničku klasu Jugoslavije organizuje u klasne borbene organizacije, da vodi borbu za zaštitu proletarijata u

⁶² Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 123

⁶³ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 62

⁶⁴ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 123

⁶⁵ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 25

današnjici, da ga zapaja svešću o nužnosti konačnog uništenja kapitalizma i da upravlja njegovu borbu u tom smeru.“⁶⁶

Odluke Kongresa ujedinjenja, na kojem je osnovana SRPJ (k), odražavale su težnju za formiranjem jedinstvene političke stranke jugoslavenskog proletarijata s komunističkom ideološkom orijentacijom. Nastali dokumenti bili su prikaz kompromisa jasnijeg komunističkog određenja, međutim bili su vrlo protiv reformizma i ministerijalizma. Jedna od zajedničkih težnji bila je i pristupanje Komunističkoj internacionali. Tako da je ovaj Kongres označavao raskid odnosa s desnom strujom u organiziranom radničkom pokretu, a početak odnosa sa strujom centra. Ljevica koja je tu bila prisutna i dalje je naginjala izgradnji komunističke partije dok se centar nije htio micati od Kongresa ujedinjenja.⁶⁷

Unatoč vidljivim znakovima pogoršanja međunarodnih odnosa, u razdoblju između prvog i drugog kongresa, generalna linija SRPJ (k) nije se mijenjala u pogledu nacionalnog i jugoslavenskog pitanja. Predstavници i rukovodeći organi SRPJ (k) još su uvijek vjerovali kako postoji mogućnost rješavanja razlika i ostvarenja nacionalnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, smatralo se da bi taj zadatak trebala preuzeti radnička klasa, a ne buržoazija.⁶⁸

19. rujna 1919. godine u „Radničkim novinama“, tekstu organa SRPJ (k), piše kako jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca sve više slabi radi izdaje buržoazije te da je „jedina snaga koja se bori za nacionalno jedinstvo Južnih Slovena, proletarijat. Bez ujedinjenja proletarijata nema nacionalnog jedinstva.“. U istim novinama od 14. siječnja 1920. godine još više dolazi do izražaja funkcija radničke klase te kažu kako je Partija „... jednim od najjačih stupova našeg nacionalnog ujedinjenja.“. Uredništvo SRPJ (k) za „Istinu“ pokušavalo je pronaći korijene, uzroke, društvenu korisnost i opravdanost za borbu radničke klase za nacionalno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Smatrali su kako se, unatoč određenim razlikama, nacionalno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca može ostvariti s obzirom da te razlike nisu tako velike.⁶⁹

Što se tiče odnosa između naroda na Balkanu, radnički pokret Jugoslavije ostao je pri starim stavovima te je zastupao pravo svakog balkanskog naroda na slobodu samoopredjeljenja. SRPJ (k) smatra da na nekim područjima jugoslavenska granica nije etnička te da je velik broj Hrvata

⁶⁶ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 197-198

⁶⁷ Koprivica-Oštrić, Stanislava. "Vukovarski kongres KPJ." Povijesni prilozi, vol. 3, br. 3, 1984, str. 129-166.
<https://hrcak.srce.hr/107493>

⁶⁸ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 35

⁶⁹ Isto, str. 35-36

i Slovenaca predan talijanskoj buržoaziji, a jedan broj ostalih balkanskih naroda jugoslavenskog buržoaziji. U proglasu Centralnog partijskog vijeća SRPJ (k) iz prosinca 1919. godine stoji: „U cilju pretvaranja Balkana u svoju kolonijalnu oblast svetski imperijalisti zavađaju balkanske narode, gurajući jedan protiv drugoga. Dok je italijanski imperijalizam prigrabio sebi i hoće da zadrži jugoslovenske krajeve, imperijalisti guraju Jugoslovane na krajeve koji su većinom nemački i mađarski. Mi odlučno ustajemo protivu svakog nasilja prema tuđim narodima i tražimo da se protivu volje njihovih stanovnika nijedno selno ne pridružuje jugoslovenskoj državi.“⁷⁰

15. siječnja 1920. godine u prisustvu delegata Komunističke partije Bugarske, Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Socijalističke radničke partije Grčke i Socijalističke partije Rumunjske održana je prva poslijeratna konferencija Balkanske socijalističke federacije gdje je donesena odluka kako će se ova organizacija preimenovati u Balkansku komunističku federaciju. „Taj položaj na Balkanu, svi ti uslovi i porast komunističkog pokreta u njemu, uz proletrske revolucije u Evropi, naložice balkanskim komunističkim i socijalističkim partijama da u skorom vremenu uzmu političku vlast i diktaturom proletarijata i sirotinjskih masa, osnovanom na radničkim, seljačkim i vojničkim većima, ostvare balkansku socijalističku sovjetsku republiku.“. Na konferenciji je, u cilju usklađivanja rada i revolucionarne borbe, zaključeno da se: stvore stalne veze između partija Balkanske komunističke federacije te usklade djelatnosti balkanskih komunističkih partija, a s ciljem uspješnije borbe protiv nacionalnih buržoazija i buržoaskog poretka.⁷¹

Previranja koja su se odvijala na selu bila su najjači oblik nacionalnih pokreta. Seljački pokreti koji su bili protiv ideje nacionalnog jedinstva, poput borbe Hrvatske seljačke republikanske stranke Stjepana Radića, smatrali su se buržoaskim pokretima koji su se miješali u borbu „plemenskih“ buržoazija i ometali su klasnu borbu. Zbog ovih razloga SRPJ (k) nije pokušala ostvariti nikakvu suradnju s ovakvim pokretima u zemljama Jugoslavije.⁷²

Temeljne karakteristike stavova radničkih pokreta zemalja Jugoslavije, što se tiče nacionalnog pitanja, u razdoblju između Kongresa ujedinjenja i kongresa u Vukovaru, bile su nezapažanje nacionalnih posebnosti pojedinih jugoslavenskih naroda te poricanje postojanja nacionalnog

⁷⁰ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 36-37

⁷¹ Isto, str. 39-40

⁷² Isto, str. 41

pitanja u Jugoslaviji. To je bio i razlog zbog kojeg se ti nacionalni pokreti u pojedinim dijelovima Kraljevine SHS nisu koristili za borbu protiv velikosrpskog režima.⁷³

Za razdoblje od stvaranja jugoslavenske države pa do ujedinjenja jugoslavenskog radničkog pokreta, odnosno do stvaranja SRPJ (k), karakteristično je otvaranje nacionalnog pitanja koje se prelamalo kroz bitke oko karaktera države. Među vladajućom klasom jasno se uočavala podjela na centralističko-monarhistički i republikansko-federalistički blok.⁷⁴

Radnički pokret prelamao se po pitanju vlastite strategije, tj. hoće li biti za reformu i suradnju s buržoazijom ili će biti za nepomirljivu klasnu borbu. Prva struja nije se odmakla od buržoazije. Druga je pak kao cilj isticala novi društveni poredak odnosno jedinstvo proletarijata prema jedinstvu vladajuće buržoazije. Usporedno s idejama koje su se javile u socijaldemokratskim partijama u jugoslavenskim zemljama krajem prvog svjetskog rata, pogledi na nacionalno pitanje u radničkom pokretu za vrijeme njegova ujedinjenja predstavljaju korak unatrag. Tako je odvajanje klasnog pitanja od onog nacionalnog gotovo pa jamčilo izolaciju radničkog pokreta te početak sukoba u njemu.⁷⁵

4.1. OSNIVANJE SAVEZA KOMUNISTIČKE OMLADINE JUGOSLAVIJE (SKOJ)

Na Kongresu ujedinjena nisu sagledane inicijative za osnivanje samostalnih komunističkih organizacija omladine koje su se javljale u zemlji i inozemstvu. Jugoslavenski studenti socijalisti, koji su bili pod utjecajem oktobarske revolucije i previranja u međunarodnom radničkom pokretu, sredinom studenog 1918. godine u Parizu osnovali su Jugoslavensku socijalističku omladinu koja se izjasnila za klasnu borbu i proletersku revoluciju.⁷⁶

⁷³ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 42-43

⁷⁴ Perović, Latinka, Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju, Zagreb, 1984., str. 218

⁷⁵ Isto, str. 218-219

⁷⁶ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 64

U veljači 1919. godine na sveučilištu u Zagrebu osnovano je Udruženje akademske socijalističke omladine koje se reflektiralo i na politizaciju školske omladine.⁷⁷ Članovi udruženja organizirali su rasprave i održavali su predavanja na Sveučilištu, a bili su i aktivni u političkoj propagandi koju je za Kongres ujedinjenja vodio Akcioni odbor ljevice.⁷⁸

Početkom ožujka u Zagrebu osnovano je i Centralno đачko vijeće. Na sastanku studenata socijalista čiji su delegati (Vatroslav-Slavko Cihlar, Iza Ilijić, Vladimir Čopić i August Cesarec⁷⁹) već 18. travnja 1919. godine došli na Kongres ujedinjenja, donijeta je odluka o imenovanju studentskih socijalističkih klubova komunističkima te je odlučeno da se njihova djelatnost proširi na školsku i radničku omladinu.⁸⁰

Nakon povratka s Kongresa ujedinjenja, članovi Akademske socijalističke omladine težilo je provođenju zaključaka kongresa, ali i mijenjanju naziva udruženja u Klub studenata komunista. Najavljenom kongresu Jugoslavenske omladine koji se trebao održati u periodu od 11. do 13. listopada 1919. godine, organizatori komunističke omladine odlučili su pozvati u Zagreb što veći broj članova kluba studenata komunista iz Zagreba i Beograda, ali i predstavnike komunističke omladine Sarajeva.⁸¹ Uz podršku određenih članova Centralnog izvršnog odbora Partijskog vijeća SRPJ (k), studenti su se pripremali da sazvani kongres pretvore u Osnivački kongres Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

S obzirom da je kongres bio odgođen, studenti komunisti su 10. listopada 1919. godine održali konferenciju na kojoj su stvorili *Savez komunističke omladine Jugoslavije* (SKOJ)⁸² „kao potpuno samostalna i neovisna revolucionarna organizacija“ koja je išla „usporedo sa SRPJ (k) i stoji s njom u vezi preko svojih delegata, koje šalje u Partijsko veće“.⁸³

Rad SKOJ-a bio je prvenstveno na području prosvjete s ciljem kulturno-prosvjetnog uzdizanja omladine s naglaskom prosvjećivanja omladine u duhu marksizma. No, SKOJ je sudjelovao u brojnim političkim akcijama partije, a posebno u štrajkovima, demonstracijama, zborovima i

⁷⁷ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 64

⁷⁸ Cvetković, Slavoljub. "Vatroslav-Slavko Cihlar i osnivanje SKOJ-a." *Senjski zbornik*, vol. 15, br. 1, 1988, str. 189-193. <https://hrcak.srce.hr/91175>.

⁷⁹ Isto

⁸⁰ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 64

⁸¹ Cvetković, Slavoljub. "Vatroslav-Slavko Cihlar i osnivanje SKOJ-a." *Senjski zbornik*, vol. 15, br. 1, 1988, str. 189-193. <https://hrcak.srce.hr/91175>.

⁸² Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 65

⁸³ Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, prvi dio*, Zagreb 1961., str. 202

manifestacijama radnika. 1919. godine pokrenuli su svoj prvi list „Crvenu zvezdu“ koja je prožeta revolucionarnošću marksista te borbom protiv režima.⁸⁴

Na I kongresu SKOJ-a koji se održavao u Beogradu od 10. do 14. travnja 1920. godine, donijet je program kojim se prihvaćaju ciljevi i akcije SRPJ (k) te je zaključeno kako će SKOJ pristupiti Komunističkoj omladinskoj internacionali.⁸⁵

4.2. II KONGRES U VUKOVARU

Period između prvog i drugog kongresa moglo bi se definirati kao period nasilne centralizacije novog partijskog vodstva gdje dominiraju prvaci Srpske socijaldemokratske stranke tako da bi se prilikom planiranja organizacije Partije provodio proces istovjetan onome unutar državne organizacije.⁸⁶

S obzirom na kompliciranu političku atmosferu (štrajk željezničara, uhićivanje aktivista, zabrana rada partijskim organizacijama, oduzimanje radničkih domova po Dalmaciji, zabrana Prvog maja) u vrijeme odluke o održavanju II Kongresa, postojala je šansa da se ne odobri Kongres u Vukovaru. Međutim, „Radnička straža“ nedugo nakon objavila je vijest: „Vukovarski proletarijat imat će čast da u svojoj sredini vidi i pozdravi predstavnike Radnika i Seljaka Komunista iz cele Jugoslavije.“⁸⁷

Na Drugom kongresu SRPJ (k) održanom u Vukovaru (20. do 24. lipnja 1920. godine) izvršeno je idejno razotkrivanje oportunističkih strujanja.⁸⁸ Kongresu je prisustvovalo 374 delegata iz

⁸⁴ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 202

⁸⁵ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 124

⁸⁶ Engelsfeld, Neda. "Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.)." Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 2, br. 1, 1972, str. 181-262. <https://hrcak.srce.hr/57590>

⁸⁷ Koprivica-Oštrić, Stanislava. "Vukovarski kongres KPJ." Povijesni prilozi, vol. 3, br. 3, 1984, str. 129-166. <https://hrcak.srce.hr/107493>

⁸⁸ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 123

svih krajeva zemlje te su oni predstavljali preko 800 organizacija i povjereništava s više od 65 000 članova, dok su ujedinjeni sindikati imali preko 208 000 članova.⁸⁹

Vukovarska mjesna organizacija SRPJ (k) bila je domaćin Kongresa. Uzevši da je bila jedna od većih partijskih organizacija, ne iznenađuje što je imala i vlastiti list „Radničku stražu“, na čijim su stranicama ovjekovječeni brojni podaci o raznolikom i bogatom djelovanju vukovarskih komunista. Budući da Statut SRPJ (k) nije sadržavao nikakve odredbe o strukturi organizacija koje su bile niže od pokrajinskih, vukovarski komunisti imali su kao uzor Statut Ruske socijaldemokratske radničke partije (boljševika) iz 1917. godine gdje su se rajonske organizacije udružile u osnovne partijske organizacije. To je dovelo do reorganizacije Mjesne organizacije SRPJ (k) u Vukovaru, a koja je donijela veću povezanost među članovima koji su bili najaktivniji na razini manjih jedinica svog rajona. Došlo je i do razvijanja tendencija ostvarenja nekih elemenata organizacijske strukture komunističke partije što bi dovelo i do uspješnijeg razvoja i djelovanja.⁹⁰

S obzirom da je vukovarska mjesna organizacija bila tako dobro i snažno organizirana, ne čudi što se mogla nositi s težinom zadatka bivanja domaćinom II partijskog Kongresa. Oni su imali oko 1500 članova, a na Kongres su poslali 9 delegata. Na svojoj izornoj skupštini donijeli su i posebnu rezoluciju koju su njezini delegati morali pratiti. Na toj skupštini članovi Partije opredijelili su se za komunističku struju, a izrazili su protivljenje struji centra. U rezoluciji koju su izglasali, među ostalim, stoji: „Partijsko ime treba također promjeniti, jer je njezino dosadašnje ime potpuno centrumaško; otsada naša Partija mora da se zove: Komunistička Partija Jugoslavije.“⁹¹ Promjena imena nije bila samo površinska, već je ukazivala na veliku podjelu između prisutnih delegata.⁹²

Na II Kongresu Komunističke Partije Jugoslavije, a koji je označavao pobjedu ljevice nad centrom, pokrenuta su i neka pitanja međudržavnih odnosa. U programu KPJ koji je usvojen na ovom Kongresu govorilo se o proleterskoj revoluciji koja bi oslobodila cijelo čovječanstvo te bi riješila probleme društva: „Sovjetska republika Jugoslavija treba da stupi u bratski savez sa svim susednim narodima radi vaspostavljanja Sovjetske federacije balkansko-podunavskih

⁸⁹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Mirosljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 71

⁹⁰ Koprivica-Oštrić, Stanislava. "Vukovarski kongres KPJ." Povijesni prilozi, vol. 3, br. 3, 1984, str. 129-166.
<https://hrcak.srce.hr/107493>

⁹¹ Isto

⁹² Gužvica, Stefan, Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940., Zagreb, 2020., str. 18

zemalja, koja će biti sastavni deo međunarodne federacije sovjetskih republika. Ova međunarodna federacija sovjetskih republika će stvoriti opšti savez i trajan mir među narodima“.

93

Temelj Programa radila je platforma Komunističke internacionale koja je bila usvojena na njezinom osnivačkom kongresu. Prema ovom programu jugoslavenska Komunistička partija bori se za rušenje buržoaskog poretka te uspostavljanje diktature proletarijata stvaranjem sovjetske republike Jugoslavije koja će stupiti u sovjetsku federaciju balkansko-podunavskih republike. Bilo je predviđeno i stvaranje „narodne i crvene vojske“, eksproprijacija i socijalizacija proizvodnje i trgovine⁹⁴, zaštita rada, rekvizicija zgrada i stanova, obavezno školovanje⁹⁵, odvajanje crkve od države te ukidanje državnih dugova.⁹⁶ Osim novog programa, ljevičarska većina pogurala je i novi statut, ali i novo ime partije – Komunistička partija Jugoslavije (KPJ).⁹⁷

Istaknuto je i kako će KPJ i dalje nastaviti zastupati ideju nacionalnog jedinstva i ravnopravnosti svih nacionalnosti u zemlji:

„KPJ će ostati i dalje na braniku ideje nacionalnog jedinstva i ravnopravnosti svijuju nacionalnosti u zemlji. One će sve sile uložiti da se spreči poništavanje političkih i građanskih prava stranim nacionalnostima koje su sastavni deo jugoslovenske države.“⁹⁸

No, II Kongres imao je niz nedostataka. Nisu donesene odluke o temeljnim pitanjima koji bi radničkoj klasi pružili sredstva i metode svrgavanja buržoazije s vlasti. U Programu nema spomena nacionalnog pitanja, a prilikom spomena agrarnog pitanja dolazi do zauzimanja pogrešnog stava o socijalizaciji velikih posjeda.⁹⁹

„KPJ će povesti najenergičniju akciju za otkrivanje svih prevara i zločina buržoazije pri rešavanju agrarnog pitanja. Ona će razotkrivati masama te laži i prevaru i svom energijom raditi na potpunom rešenju agrarnog pitanja oduzimanjem svih velikih posjeda i ustupanjem, sa

⁹³ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 48-49

⁹⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 71

⁹⁵ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 113

⁹⁶ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 71

⁹⁷ Banac, Ivo. Sa Staljinom protiv Tita, Zagreb, 1990., str. 59

⁹⁸ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 9

⁹⁹ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 113

odgovarajućim inventarom i bez ikakve naknada, seljačkim većima, koja obrazuju oni koji zemlju stvarno obrađuju.“¹⁰⁰

U rezoluciji Kongresa prikazan je stav socijaldemokrata o agrarnom pitanju koji je kontradiktoran programu Partije. Naime, u rezoluciji koja je tražila da se oduzmu svi veliki posjedi te da se ustupe seljačkim vijećima bez ikakve naknade i s pripadajućim inventarom, nigdje nije vidljivo hoće li ih ta seljačka vijeća dalje dijeliti siromašnim seljacima. Potom se spominje nacionalizacija proizvodnje tj. likvidacija kapitalizma, a kasnije je utvrđeno kako će porez plaćati samo imućni građani.¹⁰¹

Prema Ivi Bancu i njegovoj knjizi *Sa Staljinom protiv Tita*, izbori za vodstvo partije prikazali su kako ljevica raspolaže s 242 delegata dok centrumaši raspolažu s tek 63 glasova, međutim taj broj se ne može sa sigurnošću napisati jer drugi izvor poput Stefana Gužvice u svom radu *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1939-1940* navode kako je pak ljevica raspolagala s 240 glasova, a centrumaši s 65 glasova. Došlo je do rascjepa unutar linija starih podjela. Hrvatski centrumaši su se usprotivili novom partijskom statutu koji je najavljavao potpunu centralizaciju partije kao i ukidanje pokrajinskih odbora i svih rukovodstava. Međutim, hrvatski centrumaši su bili jednako tako unitaristi kao hrvatski komunisti ljevice. Iz tog razloga ni jedna strana nije pregovarala stajalištu o narodnom jedinstvu u dugačkom partijskom programu: „KPJ će ostati i dalje na braniku ideje nacionalnog jedinstva i ravnopravnosti sviju nacionalnosti u zemlji.“¹⁰² Ovakva partija više nije odgovarala centrumašima što su i pokazali svojim istupom.¹⁰³

Centrumaši su bili socijalisti s radikalno lijevim i antiratnim stavovima, ali nisu u potpunosti prihvaćali lenjinističku revolucionarnu liniju. KPJ je predvidjela veći rascjep unutar Komunističke internacionale, koji se dogodio mjesec dana kasnije na II. Kongresu Kominterne. Komunisti su zahtijevali izbacivanje centrumaša zbog njihove podrške praksama Druge internacionale, koja je bila diskreditirana zbog podrške svjetskom ratu. Ipak, mnogi komunisti bili su podijeljeni oko ovog pitanja. Predsjednik Kominterne Grigorij Zinovjev zahtijevao je da se revolucionari odvoje od centrumaša, ali je partija ostala podijeljena još nekoliko mjeseci. Nakon kongresa u Vukovaru održani su izbori za niže partijske pozicije, na kojima su se

¹⁰⁰ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 9

¹⁰¹ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 113

¹⁰² Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb, 1990., str. 59

¹⁰³ Perić Ivo. *Povijest*, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 123

natjecali revolucionari i centrumaši. Centrumaši su razmatrali suradnju sa socijaldemokratima kako bi preuzeli SRPJ(k). Odnosi između struja brzo su se pogoršali, a unatoč pokušajima da se sukob zadrži unutar partije, eskalirao je nakon što su centrumaši u listopadu 1920. objavili *Manifest komunističke opozicije*, mjesec dana prije izbora za Ustavotvornu skupštinu. Komunisti su odgovorili izbacivanjem centrumaša iz KPJ dva mjeseca kasnije.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 18-19

5. POČECI DJELOVANJA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

Komunistička partija Jugoslavije zauzimala je radikalni stav prema socijalnom pitanju, zagovarajući rušenje kapitalističkog sustava putem proleterske revolucije i njegovo zamjenjivanje socijalističkim poretkom. KPJ je oštro osudila evolucionizam i reformizam Druge Internacionale te su bili među prvim komunističkim partijama u svijetu koje su prihvatile programatsko stajalište Treće Internacionale.¹⁰⁵

Na II Kongresu održanom u Vukovaru, KPJ je iznijela svoje programatsko stajalište. Tada je donijet i Program KPJ koji je prikazivao njihov revolucionaran stav prema socijalnom pitanju. Među ostalim u Programu stoji i:

„... Usavršavanje tehnike, koncentrišući sredstva za proizvodnju i razmenu i čineći proces rada u kapitalističkim poduzećima društvenim, stvara sve brže materijalnu mogućnost zamene kapitalističkih produktivnih odnosa sa komunističkim, tj. mogućnost one *socijalne revolucije*, koja je krajnji cilj celokupne međunarodne komunističke partije kao svesnoga izraza klasnog pokreta.

Socijalna revolucija, koja zamenjuje privatnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju i razmenu sa društvenom i uvodi plansku organizaciju društvenog proizvađačkog procesa, da bi osigurala blagostanje i stvarno razviće svih društvenih slojeva, uništiće podelu društva na klase i time osloboditi celo potišteno čovečanstvo, uništavajući sve oblike eksploatacije jednog dela društva nad drugim.

Neophodni uslov za tu socijalnu revoluciju jeste *diktatura proletarijata*, to jest uspostavljanje od strane proletarijata takve političke vlasti, koja će mu omogućiti da uništi svaki otpor eksploatatora...“ („Istorijski arhiv KPJ“, tom II, Zagreb, 1950, str. 29-30).¹⁰⁶

Predviđalo se da će KPJ, za ostvarenje svojih programskih ciljeva, koristiti sva dostupna sredstva pri čemu se ipak naglašavalo kako neće preuzeti vlast „prije nego što se velika većina

¹⁰⁵ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 260

¹⁰⁶ Isto, str. 260

proletarijata i ostalih radnih masa svojom jasnom i nesumnjivom voljom, svojom snažnom potporom ne izjasni za program, cilj i borbena sredstva komunista.“¹⁰⁷

Prilikom usvajanja ovog revolucionarnog programa i isto tako revolucionarnih sredstava klasne borbe, došlo je i do prihvaćanja sudjelovanja u buržoaskim predstavničkim tijelima od strane jugoslavenskih komunista, a sve s ciljem propagiranja partijskog programa, razotkrivanja klasnih suprotnosti te klasnog prosvjećenja proletarijata.¹⁰⁸

U skladu s ovim programskim stajalištem, u rezoluciji o političkoj situaciji i zadacima KPJ, kao primarni zadaci Partije isticani su: „propagiranje revolucije, stvaranje bloka revolucionarnog proletarijata u zemlji i jedinstvenog proleterskog fronta balkansko-podunavskih zemalja, obrana Sovjetske Rusije i populariziranje novih oblika proleterske demokracije i uređenje društva i države“. („Povijest Saveza komunista Jugoslavije“, Beograd, 1985., str. 72)¹⁰⁹

Međutim, iz gore navedenih primarnih zadataka KPJ može se vidjeti kako nacionalno pitanje nije imalo veliku ulogu u politici Komunističke partije, što je Komunistička internacionala i napomenula i tražila od Kongresa. Dapače, KPJ je nastavila je podržavati ideju nacionalnog jedinstva, vjerujući da je nacionalno pitanje riješeno stvaranjem jugoslavenske države. KPJ je tražila „garantiranje ravnopravnosti nacionalnih manjina, zaštitu građanskih političkih prava, obranu i proširivanje prava i tekovina radničke klase, nacionalizaciju cjelokupnog prometa, zaštitu invalida i ratne siročadi, dosljedno rješavanje agrarnog pitanja oduzimanjem svih velikih posjeda i njihovim ustupanjem bez ikakve naknade seljačkim vijećima, koja će formirati oni koji zemlju stvarno obrađuju“. („Povijest Saveza komunista Jugoslavije“, Beograd, 1985., str. 72)¹¹⁰

Usvojeni Statut predviđao je centralizaciju Partije, ukidanje pokrajinskih i izvršnih odbora te stvaranjem oblasnih vijeća i sekretarijata, dok bi Centralno partijsko vijeće kao organe koji provode partijsku politiku i povezuju rukovodstvo Partije s oblasnim organizacijama postavilo sekretare. Centralno partijsko vijeće kojem su podređeni svi organi Partije bira 31 član na redovnom godišnjem Kongresu. Utvrđena je čvrsta idejna i organizacijska povezanost partije i sindikata.¹¹¹

¹⁰⁷ Pleterški, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 71

¹⁰⁸ Isto, str. 71

¹⁰⁹ Isto, str. 72

¹¹⁰ Isto, str. 72

¹¹¹ Isto, str. 72

Pripadnici struje centra, prilikom zahtijeva da se usvajanje ovog programa odgodi za idući kongres, predstavili su *Programsku deklaraciju* čija je osnova ležala na sindikalnoj i prosvjetnoj aktivnosti te socijalnim reformama. „Centrumaši“ se nisu slagali ni s procjenom situacije kao ni sa zadacima Partije. Također su nastupili protiv centralizirane organizacije Partije te njezinog povezivanja sa sindikatima.¹¹²

Centralizacija Partije naletjela je na otpor velikog broja delegata za vrijeme Kongresa, ali i nakon njega. Kongresu je prisustvovalo 374 delegata.¹¹³ Određeni delegati zagrebačke partijske organizacije napustili su Kongres još prije glasanja, a većina slovenskih delegata suzdržala se od glasanja za programske dokumente. Stoga je na II Kongresu u Vukovaru izabrano samo komunističko rukovodstvo Partije.¹¹⁴

Dakle, Centrumaška skupina, koja je gotovo jednako bila na razmaku od komunističke ljevice, ali i reformističkih tradicija socijaldemokracije, poražena je na kongresu u Vukovaru, kada je partija dobila svoje poznate ideološke obrise. Partija je svoje napore usmjerila na sindikalno djelovanje, pri čemu su seljačko i nacionalno pitanje bila u manjoj mjeri zastupljena.¹¹⁵

Nakon stvaranja Kraljevine SHS, još neko vrijeme na snazi su se zadržali razni vojni propisi bivše Kraljevine Srbije.¹¹⁶ Tako je u vrijeme priprema izbora za Konstituantu na ljeto i jesen 1920. godine, došlo je to pokreta seljaka u cijeloj zemlji, a posebice u Hrvatskoj. U Hrvatskoj taj otpor naroda izazvala je naredba centralne vlade iz lipnja 1920. godine o žigosanju stoke (volova i konja) koja je provedena uz najrigoroznije mjere.¹¹⁷ Žigosanjem se trebalo utvrditi sposobnost ove tegleće stoke za mobilizaciju za vojne potrebe. Tako su volovi i konji koji se bili nesposobni za vojne potrebe bili žigosani znakom 0 (nula). Seljaci tih područja nisu dopuštali da se njihovi volovi i konji žigosaju, a kada je to žigosanje ipak započeto silom, krajem kolovoza i početkom rujna 1920. godine, došlo je do pobune seljaka.¹¹⁸

¹¹² Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 72

¹¹³ Engelsfeld, Neda. "Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.)." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 2, br. 1, 1972, str. 181-262. <https://hrcak.srce.hr/57590>

¹¹⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 72

¹¹⁵ Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., str. 308

¹¹⁶ Perić, Ivo. *Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću*, treće izdanje, Zagreb 1995., str. 58

¹¹⁷ Lukač, Dušan. *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941*, Beograd, 1972., str. 58-59

¹¹⁸ Perić, Ivo. *Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću*, treće izdanje, Zagreb 1995., str. 58

Ovo je bila posljednja velika seljačka buna u Hrvatskoj u Bjelovarko-križevačkoj, Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji.¹¹⁹ Do pobune je došlo u mnogim selima te je u sukobima između seljaka i žandara bilo mnogo pretučenih i ranjenih, ali i nekoliko preminulih.¹²⁰ Kako se pisalo u radničkim stampama, žandari su premlaćivali i trudnice, dok su seljaci maltretirani i zatvarani bez suđenja. Prilikom ove pobune, oficiri i žandari su na najgori način uništavali imovinu seljaka, uništavali su njihove vinske podrumce, ostave i drugo. Čak je uvedeno i masovno batinjanje (25 batina) tako da je samo bjelovarska bolnica zaprimila oko 50 premlaćenih seljaka. Ovo stanje dovelo je do masovne pobune hrvatskog seljaštva.¹²¹ Pobuna je ugušena od strane žandara i vojske, a mnogi pobunjeni seljaci bili su uhićeni i zlostavljani dok je pozamašan broj čak strogo osuđen na vremenske zatvorske kazne.¹²²

Ove pobune, kao i postupci vlasti prilikom gušenja, doveli su KPJ do zaključka da ovaj otpor u Hrvatskoj nije bio samo socijalni, već je uključivao i elemente nacionalnog nezadovoljstva.¹²³

5.1. LOKALNI IZBORI KPJ

U razdoblju između Kongresa ujedinjenja i II Kongresa u Vukovaru, KPJ je brojila oko 60 000 članova. Snažno uporište pronašla je u revolucionarnim klasnim sindikatima koji su za vrijeme II Kongresa brojili oko 500 000 članova. Premda je nakon sloma mađarske sovjetske vlade došlo do gubitka proletarijata koji je potom 1920. godine zadobio i prvi jači udar od vlade, previranje masa je i dalje trajalo, a s njim i bolji uvjeti za napredak KPJ.¹²⁴

Poseban uspon Komunističke partije Jugoslavije u tom razdoblju predstavljali su općinski izbori te izbori za Ustavotvornu skupštinu. 1920. godine raspisani su općinski i gradski izbori u svrhu procjene političkog raspoloženja među biračima pred izbore za Konstituantu. No, kako

¹¹⁹ Šute, Ivica. Hrvatska povijest 1918.-1941., Zagreb, 2019., str. 54

¹²⁰ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995., str. 58

¹²¹ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 59

¹²² Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995., str. 58

¹²³ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 59

¹²⁴ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 263

su tada bila masovna previranja, izbori nisu raspisani za cijelu zemlju istovremeno. Početak je bio u ožujku 1920. u Hrvatskoj, a tek u kolovozu u Srbiji i Makedoniji.¹²⁵

U Hrvatskoj je SRPJ (k) istaknula svoj „Komunalni program“ s parolom „za vijeća radnika i seljaka“, odnosno time su isticali želju da radni narod ima svu vlast u općinama i gradovima. Na tim lokalnim izborima, SRPJ (k) je osvojila 490 odborničkih mjesta s većinom u Zagrebu, Slavanskom Brodu, Karlovcu, Splitu, Vukovaru i Delnicama.¹²⁶

Komunistička lista u Zagrebu na čelu sa Svetozarom Delićem osvojila je 7011 glasova od ukupnih 17 852, te 20 od 50 odborničkih mandata. Međutim, banska uprava Hrvatske je poništila ove izbore kada je na gradskoj sjednici 16. travnja 1920. godine Svetozar Delić izabran za gradonačelnika te su umjesto njega imenovali komesara (banski savjetnik Dragutin Tončić) za grad Zagreb.¹²⁷

Što se tiče lokalnih izbora koji su se odvijali u Srbiji i Makedoniji, KPJ je postigla jednak uspjeh kao i u Hrvatskoj. KPJ je osvojila većinu u 37 gradova i općina, posebno u Beogradu gdje je osvojila 3628 glasova te su time osvojili 30 odborničkih mjesta u gradskoj skupštini od ukupnih 45. No, vlada ni ovdje nije tako lako prepustila vlast komunistima. U Beogradu je policija zaustavila odabranu komunističku upravu da uđu u zgradu, a kada je došlo do prosvjeda komunističkih delegata, ministar unutarnjih poslova Milorad Drašković odgovorio je kako oni nisu niti položili zakletvu, a nisu i nastupili na dužnost.¹²⁸

5.2. IZBORI ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU

Poslije ostavke vlade Stojana Protića, krajem svibnja 1920. godine novu vladu sastavio je Milenko Vesnić. Preko Privremenog narodnog predstavništva donijet je izborni zakon te su na

¹²⁵ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 263

¹²⁶ Isto, str. 263

¹²⁷ Isto, str. 263-264

¹²⁸ Isto, str. 264

osnovu toga raspisivanjem izbora raspušteni Privremeno narodno predstavništvo, Hrvatski sabor, Srpska narodna skupština te skupštine Crne Gore i Vojvodine.¹²⁹

Prije izbora za Ustavotvornu skupštinu, KPJ je 1. listopada 1920. objavila programski predizborni proglas te je nastupila sa svojim akcionim i maksimalnim programom koji su bili u skladu s odlukama II Kongresa te su bili po preporukama Komunističke internacionale. Došlo je do organiziranja brojnih zborova i javnih političkih konferencija. Unatoč mnogim uhićenjima organizatora i govornika, privremenim zabranama, odgađanju zakazanih zborova, održano je nekoliko predizbornih skupova koji su komunistima poslužili da oštro kritiziraju ekonomske i političke prilike u zemlji, odnos režima i vladajućih prema radničkoj klasi i narodnim masama. Tako je predizbornim aktivnostima jačao utjecaj komunista među radnicima i seljacima te nacionalnim manjinama.¹³⁰

Izbori za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održali su se 28. studenog 1920. godine. Na tim izborima sudjelovale su mnoge političke stranke i grupe, njih čak 23, a među kojima je bila i Komunistička partija Jugoslavije.¹³¹ Radikali su povećali svoju zastupljenost uglavnom na račun Demokrata. Sada su bila otvorena 419 mjesta, umjesto prethodnih 296, a Pašićevi Radikali povećali su broj svojih mandata s 69 na 91, dok su njihovi srpski demokratski rivali pali sa 115 na 92. Ukupna zastupljenost dviju stranaka, 194 naspram 183, jedva da se promijenila. Iako su Demokrati osvojili više glasova, 319.000 prema 285.000, i mogli su se pohvaliti dvostruko većim brojem glasova iz Hrvatske, Radikali su imali istu prednost u Vojvodini i utrostručili broj glasova Demokrata u Bosni i Hercegovini. Samo slična prednost od tri prema jedan u Makedoniji i na Kosovu omogućila je Demokratima da preteknu u broju glasova, ali ne i u broju mandata¹³². Razlog mnogobrojnosti političkih stranaka leži u dinamičnosti političkog života tog doba kada su se stranke osnivale po nacionalnim, vjerskim, socijalnim i drugim kriterijima. Sve ove stranke pokušavale su pronaći mjesto u političkom životu zemlje te su željele učestvovati organizaciji nove države.¹³³

¹²⁹ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 114

¹³⁰ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 74

¹³¹ Engelsfeld, Neda. "Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.)." Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 2, br. 1, 1972, str. 181-262. <https://hrcak.srce.hr/57590>.

¹³² Lampe, R. John. Yugoslavia as History: Twice there was a country, Boston, 1996., str. 120

¹³³ Engelsfeld, Neda. "Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.)." Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 2, br. 1, 1972, str. 181-262. <https://hrcak.srce.hr/57590>.

Na izboru za Ustavotvornu skupštinu sudjelovalo je tek 1 607 265 (64.95%) od ukupno 2 480 623 upisana birača.¹³⁴ Pravo glasa imali su samo muškarci stariji od 21 godinu, dok žene i omladina¹³⁵, oficiri, podoficir, pripadnici nacionalnih manjina nisu imali pravo glasa.¹³⁶ KPJ je osvojila 198 736 glasova, odnosno 59 poslaničkih mjesta¹³⁷ (službeno 58) od 419 mandata (po Zakonu o izborima narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu)¹³⁸, dok su ministerijalisti osvojili 46 792 glasa, odnosno 10 poslaničkih mandata, a centrumaši 360 glasova. Ovim izborima KPJ si je osigurala mjesto kao četvrta najjača politička stranka Jugoslaviji s osvojenih 12.34% ukupnih biračkih glasova na izborima.¹³⁹ To ju je stavilo odmah iza Demokratske i Radikalne stranke te opozicijske Hrvatske pučke seljačke stranke.¹⁴⁰

Najveći broj glasova komunisti su osvojili u nerazvijenim zemljama: u Crnoj Gori (37.99% od ukupnog broja glasova), Makedoniji, na Kosovu i Metohiji. No, kada pogledamo broj glasova koji su osvojili u razvijenijim industrijskim područjima poput Slovenije, Hrvatske i Slavonije, KPJ je osvojila neznatnih 10.29%, odnosno 7.13% glasova, ispod prosjeka osvojenih glasova u cijeloj državi – 12.34%. U većim industrijskim gradovima također nisu briljirali po broju osvojenih glasova, tako su u Osijeku osvojili 26.73%, Zagrebu 24.64%, Ljubljana 17.04%, Maribor 14.03%, Sisak 13.52%, Varaždin 10.54% te Celje 0.75%. Znatno bolje rezultate ostvarili su nekim drugim gradskim središtima poput Splita 35.7%, Subotica 34.62%, Beograd 32.25%. Valja spomenuti kako je npr. u rudarskom bazenu Trbovlja, Slovenija, KPJ ostvarila 66.42% glasova.¹⁴¹

Teški uvjeti za radnike u tvornicama i transportu u Beogradu i Zagrebu, plus primjer kratkotrajne boljševističke vlasti Bele Kuna u Budimpešti, pomogli su KPJ da privuče veći broj glasova u gradskim izborima u ta dva grada 1920. godine. Komunisti su također ostvarili najbolji rezultat na izborima za Skupštinu u gradovima i manje naseljenim Makedoniji i Crnoj Gori, obje favorizirane s više okruga za manje ljudi. U Crnoj Gori i Makedoniji, KPJ je osvojila 38 posto ukupno danih glasova. Velik dio ovih glasova, kao i 16 posto koje su komunisti dobili

¹³⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 75

¹³⁵ Blažeković, Stjepan. *Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ*, Zagreb, 1960., str. 114

¹³⁶ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 75

¹³⁷ Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., str. 308

¹³⁸ Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, prvi dio*, Zagreb 1961., str. 264

¹³⁹ Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb, 1990., str. 61

¹⁴⁰ Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske, drugo izdanje*, Zagreb 1990., str. 196

¹⁴¹ Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., str. 308

u Dalmaciji, bio je izražen kao protest protiv vlasti iz Beograda, prošle ili buduće. No, 15 posto iz Srbije došlo je od nezadovoljnih, često nezaposlenih radnika iz Beograda i unutrašnjih gradova.¹⁴²

U Makedoniji i Crnoj Gori, gdje je KPJ dobila najviše glasova, nije bilo organiziranih nacionalnih političkih stranaka koje bi mogle predvoditi zakonitu borbu protiv centralizma i srpskog hegemonizma. Ovi rezultati bili su svojevrsni protest protiv režima jer je KPJ, kao partija koja je bila otvoreno revolucionarna, bila gotovo pa jedini izlaz za nacionalnosti tih područja koja su se protivila režimu. Na područjima gdje je nacionalno nezadovoljstvo također bilo vrlo visoko i snažno, pripadnici nesrpskih nacionalnosti uglavnom su glasali za one stranke koje su najbolje predstavljale njihove vjerske i nacionalne interese. Tako je na tim područjima KPJ ostvarila slabije rezultate.¹⁴³

KPJ je postigla najbolje rezultate u regijama u kojima nije postojala jaka organizirana opozicija.¹⁴⁴ Gotovo odmah nakon izbora, koalicijska vlada Radikala i Demokrata donijela je poznatu Obznanu, ili zabranu, svake vrste organizirane komunističke aktivnosti. Iako su se neki vodeći Radikali i Demokrati protivili zabrani na temelju zapadnih pravnih principa, ona je ostala na snazi. Kao odgovor, KPJ predstavnici su napustili Ustavotvornu skupštinu jedva dva tjedna prije glasovanja o ratifikaciji.¹⁴⁵

5.3. ZABRANA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

Komunistička partija Jugoslavije osvojila je četvrto mjesto po broju mandata u Ustavotvornoj skupštini, što je izazvalo zabrinutost unutar vlade zbog porasta utjecaja komunističkog pokreta.

¹⁴² Lampe, R. John. *Yugoslavia as History: Twice there was a country*, Boston, 1996., str. 122

¹⁴³ Isto, str. 308-309

¹⁴⁴ Engelsfeld, Neda. "Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.)." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 2, br. 1, 1972, str. 181-262. <https://hrcak.srce.hr/57590>.

¹⁴⁵ Lampe, R. John. *Yugoslavia as History: Twice there was a country*, Boston, 1996., str. 122-123

Stoga su odlučili nasilno ugasiti komunistički pokret. Kao dodatan poticaj, motivaciju su pronašli u brojnim pokretima među masama.¹⁴⁶

Regent Aleksandar i ministarski savjet donijeli su uredbu 15. prosinca 1920. kojom su predviđali militarizaciju željeznica u slučaju nereda, štrajka i pobune. 17. prosinca započeo je štrajk slovenskih rudara, a 21. prosinca štrajk rudara Bosne i Hercegovine pod upravom klasnih sindikata i Komunističke partije. Regent i ministarski savjet donose još jednu uredbu 24. prosinca o militarizaciji rudnika. Došlo je do oružanih sukoba između radnika i državnih snaga sigurnosti, što je rezultiralo žrtvama i brojnim uhićenjima.¹⁴⁷

Nemiri i štrajkovi doveli su do donošenja „Obznane“ u noći s 29. na 30. prosinca 1920. godine, kojom je vlada zabranila rad KPJ i drugih revolucionarnih organizacija. Donošenje „Obznane“ bio je težak i iznenadan udarac revolucionarnom radničkom pokretu u Jugoslaviji i KPJ. „Obznana je bila odgovor vladajućih na veliki porast i jačanje Partije; ogromno nezadovoljstvo naroda stanjem u zemlji, državnom politikom i neriješenim nacionalnim i agrarnim pitanjima.“¹⁴⁸

„Obznana“ je označila zabranu rada KPJ i svih ostalih revolucionarnih organizacija. Svi organi vlasti bili su prisiljeni poduzeti oštre mjere protiv vođa komunista. Bili su prisiljeni protjerati sve strance iz zemlje koji bi pružili potporu komunistima, otpustiti sve službenike iz državnih službi „koji bi produžili propagandu boljševizma“ te zaustaviti financijsku pomoć studentima komunistima.¹⁴⁹

U „Obznani“ stoji:

„ (...) Ova bolest boljševička, koja se zove komunizam, oborila je samo Rusiju. Za nekoliko nedjelja savladala je bila Mađarsku, ali je tamo prošla ostavljajući pustoš i pogibiju baš onih, koji su hteli diktaturu proletarijata. Inače, Amerika, Engleska, Francuska, Nemačka i druge uređene i bogate države suzbile su je u samom početku, negde lakše, a negde krvavo. (...) I naša država ne sme dopustiti prolivanje krvi. Proliveno je i suviše. Narod traži mir da bi lečio svoje rane i patnje. Pošto su prevratni elementi izabrali ove dane, kad Velika narodna skupština počinje uređivanje države, da počnu sa opštom obustavom rada, koju bi potom

¹⁴⁶ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 264

¹⁴⁷ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 75

¹⁴⁸ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 123

¹⁴⁹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 76

pretvorili u nered, krvavu pometnju i rasulo, vlada je odlučila da se snaga države stavi u službu slobode i reda. Radi toga Ministarski savet *naređuje*:

1. – Da se, do rešenja Ustava, zabrani svaka komunistička i druga rastrojna propaganda, obustave njihove organizacije, zatvore njihova zborišta, zabrane njihove novine i svi drugi spisi, koji bi pomutili mir i spokojstvo države, propovedali, pravdali i hvalili diktaturu, revoluciju ili ma kakvo nasilje. Odmah se imaju uzuptiti svi pozivi na generalni štrajk i do mesec dana zatvoriti svi oni, koji ih čine usmeno ili pismeno;

2. – Zabraniće se sve štampane stvari, kojima se umanjuje značaj ovih mera naređenih za održanje reda, slobode i svojine. Po sebi se razume, da ostaje netaknuta sloboda javne reči i pisanja, ako se njima ne vređa država i ne izaziva javna demoralizacija;

3. – Da se u svakom slučaju nereda sa razornim karakterom prvo preduzimaju oštre mere protiv vođa i moralnih podbadača – bili oni tu ili pravili veštački alibi...;

7. – Da se iz državne službe otpuste svi činovnici, viši i niži, koji bi produžili propagandu boljševizma u našoj zemlji, a da se oduzme pomoć za školovanje svim studentima komunistima...¹⁵⁰

Tako je „Obznanom“ nasilno prekinut zakonit rad KPJ, SKOJ-a i CRSVJ (Centralno radničko sindikalno veće Jugoslavije). Novine koje su bile pod njihovom upravom prestale su se objavljivati, društvene prostorije u kojima su boravili zatvarane su ili pak date drugim korisnicima na korištenje, a došlo je i do zaplijene njihovih spisa i druge imovine.¹⁵¹

Uzevši kako je „Obznana“ bila tek propis vlade, ista je morala biti odobrena od Ustavotvorne skupštine.¹⁵² U Ustavotvornoj skupštini došlo je to debate kada su poslanici iz redova vladinih stranaka burno reagirali na prijedlog komunističkih poslanika da se „Obznana“ proglašeni nezakonitom. Analizom „Obznane“, komunisti su argumentirali kako se njome uskraćuju osnovna prava građana te se istovremeno ukazivali na njezinu nezakonitost. Međutim, s obzirom kako je Ustavotvorna skupština bila sastavljena od većine koja je protiv komunista, rasprava je završena tako da je „Obznana“ odobrena zaključkom od 8. travnja 1921. godine. Odobrenjem „Obznane“ u Ustavotvornoj skupštini, KPJ je formalno stavljena izvan zakona u Kraljevini SHS.¹⁵³ 21. kolovoza 1921. godine donesen je *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i*

¹⁵⁰ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 319-320

¹⁵¹ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 128

¹⁵² Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 264

¹⁵³ Isto, str. 320-321

poretka u državi, a koji je označavao svestran progon komunista te povlačenje KPJ u ilegalnost.¹⁵⁴

Kada je skupština u Beogradu na ljeto 1921. izglasala tzv. Zakon o zaštiti države i njime službeno ozakonila „Obznanu“, svaka djelatnost komunista koja je smatrana protudržavnom, bila je teško kažnjena.¹⁵⁵ Uz policijski teror, KPJ je bila suočena i s unutrašnjim frakcijskim bitkama vezanima uz socijalno i nacionalno pitanje.¹⁵⁶ Dolazi do sve većeg opadanja članova partije. U svibnju 1920. godine Partija je imala oko 50 000 članova, a kroz godine taj broj sve više opada. Tako primjerice 1924. godine Partija broji tek 688 članova.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 264

¹⁵⁵ Pavličević, Dragutin. Povijest Hrvatske, Zagreb, 1994, str. 330

¹⁵⁶ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, prvi dio, Zagreb 1961., str. 264

¹⁵⁷ Banac, Ivo. Sa Staljinom protiv Tita, Zagreb, 1990., str. 61

6. NACIONALNO PITANJE I KPJ

Komunistički pokret Jugoslavije prolazio je kroz različite faze razvoja od 1919. do 1935. godine, pokušavajući formulirati odgovor na nacionalno pitanje, pri čemu su unutar Partije postojale različite frakcije s različitim pristupima. Tijekom međuratnog razdoblja, različite frakcije unutar KPJ davale su različitu važnost nacionalnom pitanju, ali nisu uspjele postići konsenzus o prirodi nacionalnih odnosa u novoj jugoslavenskoj državi. Sporovi unutar KPJ odnosili su se na to kako koncept jugoslavenskog jedinstva i stvaranje države odgovara marksističkom povijesnom materijalizmu. Svi pristupi nacionalnom pitanju bili su motivirani ciljem privlačenja podrške za komunističku revoluciju, no nisu svi članovi KPJ smatrali nacionalno pitanje isključivo taktičkim. Postojale su razlike u mišljenjima o tome do koje mjere bi komunisti trebali surađivati s buržoaskim nacionalnim i liberalno-demokratskim snagama te kako bi država trebala biti organizirana. Te nesuglasice značajno su oslabila Partiju, sprječavajući je da ostvari politički utjecaj ili poveća podršku. Promjenjiva politička situacija u Europi i smjernice Kominterne dodatno su zakomplicirale strategije KPJ-a, ostavljajući je fragmentiranom i neučinkovitom tijekom većeg dijela međuratnog razdoblja.¹⁵⁸

Da bi se razumjela priroda sukoba oko pristupa KPJ nacionalnom pitanju te radikalne promjene u važnosti pridanoj tom pitanju, potrebno je razumjeti kako su komunisti doživljavali jugoslavensko jedinstvo i državu formiranu 1918. godine. Premda je stvaranje jugoslavenske države bilo pod utjecajem Kominterne, međunarodni komunistički pokret nije gledao blagonaklono na poslijeratni poredak nakon Versaillesa. Kominternu je smatrala da su države nastale iz bivše Austro-Ugarske stvorene kako bi služile imperijalističkim interesima sila Antante. Zato je preferirala korištenje nacionalnog pitanja za revolucionarne svrhe, često podržavajući ideju balkanske federacije povezane sa Sovjetskim Savezom. Unatoč neprijateljstvu prema jugoslavenskoj državi, Kominternu se nije izravno protivila KPJ-ovoj podršci jugoslavenskom unitarizmu do 1922. godine.¹⁵⁹

Jugoslavenski komunisti smatrali su stvaranje jugoslavenske države progresivnim događajem i podržavali su jugoslavenski unitarizam. Tijekom Kongresa ujedinjenja i kasnijih partijskih konferencija, nacionalno pitanje je dobilo malo pažnje, spominjući se samo u kontekstu

¹⁵⁸ Haug, Hilde Katrine. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, the Communist Leadership and the National Question*. London: I.B. Tauris, 2016., str. 34-36

¹⁵⁹ Isto, str. 20

stvaranja jedinstvene nacionalne države sa širokom autonomijom regija. Članovi KPJ podržavali su koncept narodnog jedinstva, smatrajući da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedno pleme s neznatnim razlikama koje će nestati kroz zajedničko tržište, industriju, administrativne, pravne i obrazovne sustave.¹⁶⁰

Primjer komunističkog stava prema nacionalnom pitanju može se vidjeti u članku Srpske socijaldemokratske partije (SSDP) u Radničkim novinama iz prosinca 1918., gdje se navodi da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod s jednim jezikom i neprepoznatljivim etničkim karakteristikama. Sličan stav izrazili su i hrvatski socijaldemokrati u svibnju 1918., tvrdeći da su Slovenci, Hrvati i Srbi jedan narod s atributima neovisne slobodne države.¹⁶¹

KPJ je u ranim fazama svoje političke aktivnosti podržavala koncept jugoslavenskog unitarizma, što je bilo povezano s marksističkim načelima koja favoriziraju centralizirane države kao alat za provođenje klasne borbe. Međutim, ta podrška nije bila konzistentna tijekom međuratnog razdoblja, a do 1922. godine KPJ je počela zauzimati nijansirani stav prema nacionalnom pitanju pod utjecajem smjernica Kominterne. Podrška KPJ unitarizmu bila je dijelom uvjetovana njihovim viđenjem nacionalnog pitanja kao zadatka koji će, prema njihovom tumačenju, buržoazija riješiti, ali i potrebom da balansiraju između međunarodnih komunističkih smjernica i domaćih političkih prilika. Vjerovali su da će, ako buržoazija ne uspije ujediniti Jugoslaviju, taj zadatak preuzeti proletarijat. KPJ je očekivala neposrednu socijalističku revoluciju, koja bi nacionalno pitanje učinila irelevantnim. KPJ je inicijalno podržavala centralizam i unitarizam, ali se do 1922. godine politika Partije počela mijenjati pod pritiskom rastućih nacionalnih tenzija i smjernica Kominterne. Nacionalno pitanje, koje je ranije bilo marginalizirano, postalo je ključni faktor u KPJ-ovim strategijama za rješavanje društvenih i političkih podjela unutar Jugoslavije.¹⁶²

Utjecaj Komunističke internacionale (Kominternu) bio je ključan za razvoj strategija KPJ prema nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Kominternu nije uvijek adekvatno prepoznavala specifičnosti jugoslavenskog društveno-političkog konteksta ili izazove s kojima su se suočavali socijalistički revolucionari. Iako je službeni cilj Kominterne bio promicanje svjetske revolucije, njezina je praksa često bila usmjerena na zaštitu Sovjetskog Saveza, pri čemu su sve komunističke partije imale obvezu braniti Sovjetski Savez kao jedini stvarni socijalistički

¹⁶⁰ Haug, Hilde Katrine. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, the Communist Leadership and the National Question*. London: I.B. Tauris, 2016., str. 20

¹⁶¹ Isto, str. 21

¹⁶² Isto, str. 22-23

sustav. Pomoć koju je Kominternu pružala u organiziranju revolucionarnih aktivnosti bila je uvjetovana vanjskopolitičkim interesima Sovjetskog Saveza, a lojalnost komunističkih partija Kominterni bila je neupitna.¹⁶³

Kominternu je nudila pomoć u organiziranju revolucionarnih aktivnosti i promicanju socijalističke revolucije u zemljama gdje su postojali 'objektivni' uvjeti za revoluciju, ali su tumačenja Kominterne o tome kada i gdje takvi uvjeti postoje uglavnom bila definirana prema vanjskopolitičkim interesima Sovjetskog Saveza. Zauzvrat, od komunističkih partija izvan Sovjetskog Saveza očekivalo se da daju svoju punu lojalnost Kominterni i punu predanost politikama Kominterne.¹⁶⁴

Miješanje Kominterne često je kompliciralo unutarnje rasprave unutar KPJ o nacionalnom pitanju. Različite pozadine i iskustva vođa KPJ pridonijeli su njihovim različitim pogledima na progresivnost formiranja jugoslavenske države unutar marksističkog koncepta povijesnog materijalizma. Iako su se društveno-politički uvjeti u Jugoslaviji razlikovali od onih u Rusiji, KPJ je pristupao nacionalnom pitanju slično svojim boljševičkim mentorima, fokusirajući se na pretvaranje nacionalnog nezadovoljstva u podršku komunizmu. Ključno pitanje za oba bila je kako usmjeriti nacionalno nezadovoljstvo u komunističku podršku.¹⁶⁵

Veliku ulogu u rješavanju nacionalnog pitanja imali su lijevo i desno krilo partije, koja su nacionalno pitanje smatrala sredstvom za ostvarenje ciljeva. Lijevo krilo vjerovalo je da će federalizam ubrzati revoluciju, dok je desno krilo zagovaralo autonomiju naroda. Ljeвица se nadala da će pritisak na rješavanje nacionalnog pitanja destabilizirati državu i uzrokovati njezin pad, dok se desnica bojala da će to zaoštriti podjele među proleterijatom, pa su se, na neki način, zalagali za izbjegavanje rješavanja nacionalnog pitanja.¹⁶⁶

Unatoč raznolikim pristupima i nemogućnosti KPJ da se dogovori o zajedničkoj strategiji, svi su pristupi nacionalnom pitanju dolazili iz perspektive klasne borbe. Kroz međuratno razdoblje, KPJ je neprestano pokušavala pronaći socijalistički odgovor na jugoslavensko nacionalno pitanje, što je rezultiralo složenim i često sukobljenim strategijama. Iznimno je teško prikazati koherentnu sliku percepcije KPJ o nacionalnom pitanju, ili njihove politike i strategije prema njemu, budući da nijedna nije ostala konstantna tijekom međuratnog razdoblja. Pristupi

¹⁶³ Haug, Hilde Katrine. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, the Communist Leadership and the National Question*. London: I.B. Tauris, 2016., str. 19

¹⁶⁴ Isto, str. 19

¹⁶⁵ Isto, str. 19

¹⁶⁶ Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 21

sugerirani i prihvaćeni prije 1935. pridavali su različite stupnjeve važnosti nacionalnom pitanju za Jugoslaviju kao državu i za komuniste unutar nje. Međutim, unatoč iznimno složenim i često sukobljenim strategijama KPJ prema nacionalnom pitanju, važno je ostati svjestan da je motiv iza svakog pristupa uvijek bio pokušaj pronalaženja socijalističkog odgovora na jugoslavensko nacionalno pitanje.¹⁶⁷

Od sredine 1930-ih, utjecaj KPJ-a znatno je porastao. Iako su kraljevska diktatura i čistke unutar Kominterne ozbiljno oslabile jugoslavenske komuniste, one su također rezultirale ponovnim oživljavanjem stranke. Nova generacija komunista uspjela je reorganizirati stranačku strukturu, čvrsto povezati članstvo i prevladati izolaciju u koju je stranka bila gurnuta. U sklopu politike Narodne fronte koju je zagovarala Kominternu, komunisti su se sve više smatrali predvodnicima narodnih demokratskih težnji i nastojali su surađivati sa svim progresivnim i demokratskim snagama u borbi protiv fašizma. Stranka je odustala od ranijeg zahtjeva za raspadom Jugoslavije i umjesto toga počela zagovarati federalizaciju i demokratizaciju zemlje, temeljeći to na solidarnosti među jugoslavenskim narodima, čime je priznala važnost nadnacionalnog jedinstva.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Haug, Hilde Katrine. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, the Communist Leadership and the National Question*. London: I.B. Tauris, 2016., str. 19-20

¹⁶⁸ Troch, Pieter. *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans Before World War 2*, London, 2015., str. 41

7. KPJ – ILEGALNO DJELOVANJE

Iako nakon 1920. godine nije bilo većih rascjepa u partiji, došlo je do duboke podjele koja je nastala kao rezultat neslaganja kako nastaviti komunističku aktivnost nakon što je prošao val revolucija te nakon što su se europske zemlje počele stabilizirati i ponovno imati kontrolu nad svojim posjedima.¹⁶⁹

Od svog osnutka, KPJ doživljavala je intenzivnu unutarnju borbu između desnih i lijevih frakcija. Lijevoj frakciji su pripadali Đuro Cvijić i Vladimir Čopić koji su ujedno vodili organizaciju KPJ u Zagrebu, a desna frakcija je imala Simu Markovića i Lazara Stefanovića na svojoj strani.¹⁷⁰ Lijevo krilo je bilo uvjerenja kako će uskoro doći do socijalističke revolucije unutar Jugoslavije dok je desno krilo tome pristupalo s nepovjerenjem.¹⁷¹

KPJ je nasljednica Srpske socijalističke partije, koja je podržavala mnoge ideje austromarksista koji su naglašavali kombinaciju nacionalnog i socijalnog oslobođenja. Prvi vođa KPJ, desničar Sima Marković, zadržao je određeni skepticizam prema lenjinističkoj verziji marksizma i morao je biti uvjeren u prednosti Lenjinovog dvadeset i jednog uvjeta za članstvo u Kominterni. Marković je na zabranu KPJ odgovorio tvrdeći da je privremena i da će partija koristiti sindikate kao legalni pokrov. Lijevo krilo, koje je podržavalo radikalnije i revolucionarne mjere, smatralo je da je desno krilo neprincipijelno i oportunističko zbog insistiranja na zadržavanju sindikata kao legalnih institucija, te su često kritizirali desno krilo zbog njihove umjerenosti i prilagodljivost. Kominternu je više puta intervenirala u te sukobe, ali bez uspjeha; u svibnju 1926. godine, opisala je Partiju kao „paraliziranu i pretvorenu u stalni debatni klub“.¹⁷²

Odmah po zabrani i progonstvu KPJ, počela se stvarati njezina ilegalna organizacija, no to nije išlo tako lako. Nastala su dva rukovodeća organa ilegalne KPJ; jedan je bio u Jugoslaviji, a drugi u Beču¹⁷³ čije je rukovodstvo preuzeo Sima Marković.¹⁷⁴ Kako bi Partija i dalje nastavila

¹⁶⁹ Gužvica, Stefan, Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940., Zagreb, 2020., str. 19

¹⁷⁰ Kardum, Tomislav. Komunisti u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.), Zagreb, 2022., str. 16

¹⁷¹ Gužvica, Stefan, Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940., Zagreb, 2020., str. 19

¹⁷² Swain, Geoffrey. Tito: A Biography, London, 2011., str. 10-11

¹⁷³ Isto, str. 136

¹⁷⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 89

uspješno djelovati, morala je utvrditi odgovarajuće organizacijsko ustrojstvo te zauzeti jasan stav prema svim pitanjima njezine revolucionarne borbe (agrarno i nacionalno).¹⁷⁵ Stavovi ova dva rukovodstva, koji su se poprilično razlikovali, doveli su do toga da se rad na uspostavi ilegalnih partijskih organizacija i legalne političke aktivnosti bitno oteža.¹⁷⁶

S obzirom kako još nije bilo riješeno nacionalno pitanje, dolazilo je do još sukoba između te dvije frakcije partije. Sukob je bio u vezi dva pitanja: kako nastaviti komunističku djelatnost u uvjetima ilegalnosti te kako riješiti nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Lijevo krilo bilo je uvjerenja kako se treba osnovati boljševička ilegalna organizacija koja bi djelovala po principu ilegalnih partijskih ćelija koje su podređene središnjem partijskom vodstvu. Za nacionalno pitanje su bili stava kako su nacionalna i klasna opresija isprepletene te kako srpska buržoazija ugnjetava slovensku i hrvatsku buržoaziju.¹⁷⁷

S druge strane, desno krilo partije bilo je uvjerenja kako je zabrana KPJ samo privremena te su smatrali kako bi partija trebala i dalje nastaviti s radom preko Nezavisnih sindikata Jugoslavije (još uvijek legalni) koji su bili pod kontrolom komunista. Također su vjerovali kako će nova država biti organizirana na autonomističkom načelu. Smatrali su i kako u Jugoslaviji još ne postoje uvjete za socijalističku revoluciju te da je najbolje rješenje za minimaliziranje etničkih podjela unutar zemlje upravo autonomizam.¹⁷⁸ Komunistička partija Jugoslavije te Savez komunističke omladine Jugoslavije nastavili su raditi iako im je to službeno zabranjeno.

Neki komunisti kao odgovor na režimski teror, pružali su otpor osobnim terorom. U lipnju 1921. godine, radnik Spasoje Stejić pokušao je izvršiti atentat na regenta Aleksandra, a tek mjesec dana nakon, radnik Alija Alijagić izvršio je atentat na tadašnjeg ministra unutarnjih poslova Milorada Draškovića u Delnicama. Ovi napadi poslužili su kao povod režimu da donese Zakon o zaštiti države koji je poštrio odredbe „Obznane“.¹⁷⁹

U početku, desno krilo partije smatralo je kako je partija postupila ispravno što se tiče pitanja odgovora partije na val državne represije, dok je lijevo krilo smatralo kako je 1921. godina

¹⁷⁵ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 136

¹⁷⁶ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 89

¹⁷⁷ Isto, str. 20

¹⁷⁸ Isto, str. 20

¹⁷⁹ Isto, str. 135

propuštena prilika za protunapad radničkog pokreta, osnivanje ilegalnih organizacija te poticanje štrajkova i ustanaka.¹⁸⁰

Usprkos razlikama, oba krila partije smatrale su nacionalno pitanje glavnim sredstvom za ostvarenje svoga cilja. Pripadnici lijevog krila mislili su kako će federalizam ubrzati revolucionarni proces, a pripadnici desnog krila mislili su kako će to pak učiniti primjena načela autonomije naroda. Lijevo krilo očekivalo je kako će pritisak oko rješavanja nacionalnog pitanja destabilizirati državu te rezultirati njezinim padom, a desnica je pak strahovala kako će fokus na nacionalnom pitanju uzrokovati zaoštavanje podjele nad proletarijatom te su se zato zalagali za izbjegavanje rješavanja nacionalnog pitanja. Cilj obje grupe partije bio je poticanje socijalističke revolucije.¹⁸¹

Ilegalno djelovanje KPJ, iako učinkovito u privlačenju podrške određenih slojeva društva, bilo je popraćeno brojnim kritikama zbog korištenja autoritarnih metoda i eliminacije unutarstranačkih protivnika.

7.1. PRVA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ

Nakon što je donesen Zakon o zaštiti države, radnički i nacionalni pokreti u Jugoslaviji koji su bili na udaru režimskog terora, doživljavaju svojevrsnu stagnaciju. Nakon raspuštanja Kluba komunističkih poslanika u lipnju 1921. godine, uhićenjem rukovodstva KPJ i represivnim mjerama režima dolazi do privremene stagnacije u daljnjem razvijanju stavova KPJ prema nacionalnom pitanju. Sve dostupne snage revolucionarnog radničkog pokreta u iduće dvije godine bile su usmjerene ka oživljavanju ilegalne djelatnosti, pronalasku novi oblika ilegalnog rada te borbi protiv bijelog terora.¹⁸²

Neposredno prije nego što se održala I zemaljska konferencija KPJ, na IV konferenciji Balkanske komunističke federacije (15. – 18. lipnja 1922. godine u Sofiji) došlo je do življe

¹⁸⁰ Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 19-20

¹⁸¹ Isto, str. 21

¹⁸² Lukač, Dušan. *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941*, Beograd, 1972., str. 73

rasprave o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Inicijativu o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji dali su predstavnici Bugarske komunističke partije. Hristo Kabakdžijev (predstavnik Bugarske komunističke partije) bio je mišljenja kako nacionalno pitanje ima važnu ulogu na Balkanu te mu iz tog razloga balkanske komunističke partije moraju dati najviše pažnje. S druge strane nalazio se Moša Pijade, predstavnik KPJ, koji je bio mišljenja kako bi partije napravile ogromnu pogrešku da daju veliku pažnju nacionalnom pitanju. Pijada je izložio stav da bi nacionalni sukobi trebali biti suzbijeni kako bi se fokus održao na socijalnoj revoluciji i klasnoj borbi. Stav Pijade prevladao je u cijeloj KPJ.¹⁸³

Temeljem dogovora među Zamjениčkim izvršnim odborom i Izvršnim odborom u emigraciji, u Beču je od 3. do 17. srpnja 1922. godine održan prošireni ga koji je poslije nazvan Prva zemaljska konferencija KPJ. Sastanku su prisustvovala 22 sudionika, a Izvršni komitet Kominterne ga potvrdio kao kompetentno predstavništvo KPJ. Zaključci koji su doneseni na toj konferenciji bili su pokazatelj kako su se počela oblikovati dva nasuprotna shvaćanja o idejnoj te organizacijskoj izgradnji ilegalne revolucionarne partije i njezine politike. To je dovelo do razmirica glede nadležnosti Konferencije. Također su na površinu isplivale i neke razlike u ocjeni političke situacije u zemlji kao i u programskim stavovima koji bi trebali iz njih proizaći. Ova konferencija istaknula je dva pogleda, onaj lijevi i onaj desni.¹⁸⁴

Nakon uvodnog izlaganja Sime Markovića uslijedila je vrlo oštra diskusija gdje se spomenulo i nacionalno pitanje. Prema tezama Markovića, politička situacija u Jugoslaviji okarakterizirana je borbom vladajuće srpske buržoazije te opozicijskog bloka, odnosno hrvatske buržoazije. Marković je priznao da je primarni uzrok najvećeg dijela problema između hrvatske i srpske buržoazije nacionalnog i plemenskog karaktera, a navodi i da se obračun među njima temelji na borbi za centralizam.¹⁸⁵

Sima Marković je bio mišljenja kako je KPJ imala ispravnu politiku te da nije „razbijena pod udarcima klasnog neprijatelja nego se u redu povukla“. Smatrao ja kako je brza promjena režima u Jugoslaviji nemoguća te da Partija treba ograničiti svoje parole i zahtjeve, a sve u skladu s političkim mogućnostima u kojima bi se oni ostvarili.¹⁸⁶ Na I konferenciji KPJ

¹⁸³ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 79-80

¹⁸⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 89-90

¹⁸⁵ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 81-82

¹⁸⁶ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 90

prevagnuli su stavovi desne frakcije na čelu sa sekretarom Simom Markovićem, što je izazvalo rasprave unutar Partije o daljnjoj strategiji i taktici.¹⁸⁷

S druge strane nalazio se Kosta Novaković (pripadnik ljevice) koji je dao nacrt teza o političkoj situaciji u državi, a koji je ulazio u neke od problema međunacionalnih odnosa u zemlji. Novaković je dao prijedlog zadataka za KPJ, a među kojima oni o nacionalnom planu imaju vrlo važno mjesto. Pričajući o seljačkim pokretima, Novaković je rekao: „političko nezadovoljstvo seljaštva u pojedinim pokrajinama može biti iskorišćeno samo od onoga ko zahvati mase te pokrajine a to može samo masovna propaganda sa otvorenim i plemenskim pitanjima, ukidanje režima nasilja, rešenje agrarnog pitanja, podelom zemlje.“¹⁸⁸

Novaković je smatrao kako europski kapitalizam prolazi kroz opću privrednu i političku krizu te da je uskoro moguć revolucionarni rasplet. Iz tog razloga smatrao je da KPJ treba iskoristiti sva nacionalna i vjerska nezadovoljstva u Kraljevini SHS kako bi stvorila „jedinstvenu frontu“ za borbu protiv režima.¹⁸⁹

7.2. NEZAVISNA RADNIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE (NRPJ)

U vrlo teškim uvjetima ilegalnog rada, KPJ je dolazila do problema kako razviti dovoljno potrebnu djelatnost među proletarijatom i siromašnim seljačkim masama koje su, nakon „Obznane“, postajale „plijenom“ različitih seljačkih i buržoaskih partija. Ove seljačke i buržoaske partije sve su više radile pritisak na selo uoči parlamentarnih izbora koji su se trebali održati 18. ožujka 1923. godine. „Obznana“ je rezultirala nemogućnošću KPJ da aktivno djeluje među širokim narodnim masama, da sudjeluje u nadolazećim izborima te da istakne svoje liste kandidata.¹⁹⁰

Put KPJ prema legalnoj obnovi vidio se kada je temeljem odluke Centralnog partijskog vijeća iz prosinca 1922. na konferenciji koja je održana 13. i 14. siječnja 1923. godine osnovana

¹⁸⁷ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 136

¹⁸⁸ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 82

¹⁸⁹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 90

¹⁹⁰ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 127

legalna Nezavisna radnička partija Jugoslavije (NRPJ). NRPJ je bila organizirana po istim principima kao i Komunistička partija.¹⁹¹

Posebna prilika u kojoj bi NRPJ mogla djelovati među seljačkim masama bili su parlamentarni izbori vlade Pašića koji su bili 18. ožujka 1923. godine. Partija je ove parlamentarne izbore iskoristila kako bi proširila svoj utjecaj među radnim masama preko zborova, konferencija, štampe, brošura i letaka.¹⁹²

Međutim, vladajući režim, osjetivši kako bi preko NRPJ mogli djelovati komunisti, pokušao je onemogućiti predizbornu aktivnost ove novoosnovane partije. Preko policije su zabranili održavanje njihovih predizbornih zborova i konferencija, rasturali su njihove letke, proglase i brošure, zatvarali komunističke propagatore te poslaničke kandidate NRPJ. No, čitav ovaj teror nije uspio zaustaviti NRPJ da istakne svoje liste kandidata u 15 okruga u zemlji, osim u Sloveniji i Makedoniji jer je tamo bio strašan teror policijskog režima.¹⁹³

Kao posljedica velikog terora vladajućeg režima, NRPJ je pretrpjela veliki poraz. Na skupštinskim izborima održanima u ožujku 1923. godine, od 2 177 050 glasača uspjeli su dobiti samo 24 321 glas, što bi bilo 1.1% glasova i nijedan mandat.¹⁹⁴ Ništa bolji uspjeh nije dobila ni na općinskim izborima u kolovozu 1923. godine kada su osvojili tek 35 odborničkih mjesta u 13 općina. Ovakav neuspjeh natjerati će komuniste da preispitaju svoj odnos prema seljaštvu kao i pristup prema nacionalnom pitanju.¹⁹⁵ Nezavisna radnička partija Jugoslavije zabranjena je 1924. godine.¹⁹⁶

¹⁹¹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 91

¹⁹² Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 129

¹⁹³ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 129

¹⁹⁴ Isto, str. 130

¹⁹⁵ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 91

¹⁹⁶ Jančec, Patrik. "Ilegalno djelovanje KPJ i list Proleter." Diplomski rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2022.

7.3. DRUGA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ

U Beču od 9. do 12. svibnja 1923. godine održala se II zemaljska konferencija KPJ te su na njoj usvojeni stavovi pripadnika lijevog krila partije: stvaranje ilegalne partije nakon neuspjeha koji je doživjela u legalnom putu na izborima, djelovanje njezinih članova i preko legalnih organizacija radničke klase, poštivanje načela demokratskog centralizma te pokretanje rasprave o nacionalnom pitanju.¹⁹⁷

Želje pripadnika ljevice pozitivno su se odrazile i na osnivanje novih organizacija partije u zemlji kao i na pojačavanje rada legalnih organizacija poput „Nezavisni sindikati“, „Savez radničke omladine Jugoslavije“ te „Nezavisna radnička partija Jugoslavije“.¹⁹⁸

Jedan od govornika bio je i Đuro Cvijić koji se posebno osvrnuo na ekonomske, kulturne i druge nužnosti postojanja zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Spomenuo je kako je hrvatskoj buržoaziji od velikog interesa život u zajedničkoj državi. Ipak, osvrnuo se i na jedan od najvećih problema u odnosu Hrvata i Srba, a taj je nacionalno pitanje. Tu izlaže kako su Hrvati i Srbi jedan narod: „smatramo da su oni u stvari, dva plemena, da su Jugosloveni kao nacija tek jedna nacija koja se nalazi u procesu stvaranja. Prema tome, kad primenjujemo parolu samoodređenja naroda, onda se ne radi o dva naroda nego o jednom narodu koji nastaje iz dva plemena, koji su se razvijali pod različitim ekonomskim i političkim uslovima.“¹⁹⁹

„NRPJ boriće se da se nacionalnim manjinama, pored pune političke i građanske jednakosti, zagarantuje i neograničeno pravo upotrebe materinjeg jezika u opštenju sa svima vlastima, obavezno školovanje dece na materinjem jeziku u svima državnim školama i najnužnija sloboda savesti. Na taj način će radni narod svih nacionalnih manjina jasno uvideti da u NRPJ ima jednog istinskog zaštitnika i branioca.“²⁰⁰

Na II konferenciji uočeno je „da su ekonomski i socijalni momenti došli u pozadinu, a da su nacionalni i politički momenti igrali glavnu ulogu“. Donijeta je i odluka da Centarlna partijsko vijeće „podstakne sve članove partije koji se interesuju 'nacionalnim i plemenskim pitanjem' da

¹⁹⁷ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 136

¹⁹⁸ Isto, str. 136

¹⁹⁹ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 104

²⁰⁰ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 12

ih rasprave, kako bi se tek posle temeljne teorijske razrade ovih pitanja mogla na sledećoj plenarnoj sednici doneti rezolucija o nacionalnom pitanju“.²⁰¹

Dakle, i na II zemaljskoj konferenciji je pokrenuta rasprava o nacionalnom pitanju, ali opet bez jasnog plana kako da KPJ pristupi tom pitanju. Na konferenciji je procijenjeno kako se zanemario rad na selu te da je potrebno pripremiti agrarni program koji bi mogao riješiti ovaj problem.²⁰²

7.4. TREĆA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ

Središnje mjesto u radu, materijalima i zaključcima donesenima na III zemaljskoj konferenciji KPJ održanoj od 1. do 4. siječnja 1924. godine u Beogradu pripadalo je nacionalnom pitanju. Istovremeno, rasprava koja se vodila upravo o nacionalnom pitanju za vrijeme konferencije bila je vrlo žestoka te je često prelazila u oštru raspravu između lijevog i desnog krila partije.²⁰³ Na III konferenciji je sudjelovalo 35 delegata, a Partija je u tom razdoblju imala oko 1 000 članova.²⁰⁴

Ova konferencija je nastavila s potragom za izlazom Partije iz krize u kojoj je bila. Na III konferenciji nastupila je struja koja je uzroke poraza tražila ne samo u snazi režima već u samoj Partiji. Ta struja je stavila odnos Partije prema nacionalnom i agrarnom pitanju u centar kritike partijske politike. Ovim putem su uspjeli otići van samog osporavanja prethodne politike.²⁰⁵

III zemaljska konferencija bavila se temeljnim pitanjima strategije i taktike Partije kao i njezine organizacijske izgradnje. Stavovi koji se tiču tih pitanja definirani su u posebnim rezolucijama. Tako se u usvojenoj rezoluciji o nacionalnom pitanju polazilo od uvjerenja kako „ujedinjenje srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda u zajedničku državu leži u pravcu istorijskog progressa

²⁰¹ Vlajčić, Gordana. KPJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji : 1919-1929., Zagreb, 1974, str. 78, 81

²⁰² Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 92

²⁰³ Lukač, Dušan. Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941, Beograd, 1972., str. 185

²⁰⁴ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 136

²⁰⁵ Perović, Latinka, Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju, Zagreb, 1984., str. 329

i interesa klasne borbe proletarijata“ unatoč činjenica da je ta država nastala kao posljedica prvog svjetskog rata.²⁰⁶

Umjesto smirivanja nacionalnih suprotnosti, one su se, nastankom zajedničke države, sve više isticale:

„Osnovni uzrok produbljivanja nacionalnih suprotnosti 'leži na strani srpske buržoazije', koja provodi nacionalnu hegemoniju protiv hrvatskog i slovenskog naroda i njihove ekonomski jače razvijene buržoazije, 'uništava autonomiju Crne Gore', 'asimilacijom srbizira Makedoniju' i potiskuje nacionalne manjine, što je sve izazvalo 'odbrambeno grupisanje hrvatskog i slovenačkog naroda i nacionalnih manjina' i pokrete za autonomiju Crne Gore, Bosne i Hercegovine i za nezavisnost Makedonije. Uslijed toga proces nacionalnog razjedinjavanja već je toliko odmakao da se Kraljevina SHS više ne može smatrati kao 'homogena nacionalna država s nešto nacionalnih manjina, nego kao država u kojoj vladajuća klasa jedne (srpske) nacije ugnjetava ostale nacije'. U takvim uvjetima 'interes istorijskog progresa i oslobodilačke borbe radnog naroda' zahtijeva ukidanje hegemonije srpske buržoazije, udruživanje borbe seljačkih masa i ugnjetenih nacija s borbom radničke klase protiv kapitalizma radi stvaranja 'federativne (savezne) radničko-seljačke republike u Jugoslaviji, na Balkanu i u Podunavlju' kao polazne etape prema uspostavljanju diktature proletarijata. Zbog toga se Komunistička partija treba staviti na čelo snažnih nacionalnih pokreta u zemlji da u njima potisne utjecaj buržoazije i njihovu borbu za nacionalnu ravnopravnost poveže s borbom protiv kapitalizma.“²⁰⁷

Glavna rasprava koja se odvijala na III konferenciji bila je upravo o nacionalnom pitanju u Kraljevini SHS. Bilo je poznato kako u toj državi nije postojalo samo klasno već i nacionalno maltretiranje, a bilo je potrebno i povezati otpor s borbom maltretiranih protiv tadašnjeg centralističko-unitarističkog režima.²⁰⁸

Došlo je do odbacivanja stajališta Sime Markovića te se prihvatio stav lijevog krila partije da se Kraljevstvo SHS „ne može smatrati kao homogena nacionalna država s nešto nacionalnih manjina, nego kao država u kojoj vladajuća klasa jedne (srpske) nacije ugnjetava ostale nacije“.

²⁰⁶ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 95

²⁰⁷ Isto, str. 95

²⁰⁸ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 136

Tako je donesen zaključak kako se KPJ treba boriti za pravo samoodređenja svake nacije, ali i za pravo na odcjepljenje.²⁰⁹

Među ostalim, u Rezoluciji se tražila potpuna građanska i politička jednakost nacionalnih manjina kao i garantiranje neograničenog prava upotrebe materinskog jezika te školovanje na istom. Na Konferenciji se prikazala važnost stvaranja radničko-seljačkog bloka protiv bloka feudalaca i buržoazije. Također se najavila spremnost za akcije sa seljačkim strankama i organizacijama kao i spremnost na podršku svih opozicijskih i revolucionarnih tendencija i struja među seljacima te stvaranja odbora siromašnih seljaka.²¹⁰

„Usled svih tih razloga, kao i usled nacionalnog ugnjetavanja, ogromnu većinu seljaštva u SHS zahvatilo je duboko nezadovoljstvo i opoziciono i revolucionarno raspoloženje. U čitavim krajevima i pokrajinama seljaštvo je u kompaktnim masama republikanski i antikapitalistički orijentisano. A širom cele države počinje se jasno manifestovati težnja seljaštva da samo ustane u odbranu svojih ugroženih interesa. U nekim krajevima spontano se javlja među seljačkim masama, a naročito među siromašnim seljacima, želja za ostvarenjem zajedničkog borbenog fronta sa radničkom klasom.“²¹¹

III konferencija dala je zadatak Zemaljskom vijeću i Centralnom odboru NRPJ da odaberu jednu komisiju od 3 člana koja će u roku od 3 mjeseca sakupiti cjelokupan materijal o agrarnom pitanju, napraviti 1 projekt agrarnog programa te ga predati na diskusiju. Međutim, kao ni prethodni najviši partijski forumi, III konferencija nije uspjela donijeti svoj agrarni program premda je usvojila Rezoluciju o agrarnom pitanju u Jugoslaviji i radu na selu.²¹²

Činjenica da je na III konferenciji bilo neminovno povezati nacionalno, ali i sva ostala pitanja o kojima je raspravljano poput: analiziranja političke situacije i agrarnog pitanja, utvrđivanja zadataka Partije u borbi protiv fašizma i u antimilitarističkoj propagandi, organizacijska izgradnja Partije...²¹³

S obzirom da je režim zabranio održavanje Druge konferencije NRPJ koja je trebala ozakoniti odluke III konferencije KPJ, rukovodstvo NRPJ je donijelo odluku kako će se usvajanje odluka III konferencije obaviti putem referenduma. Referendum se održao u veljači 1924. godine te su

²⁰⁹ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 136-137

²¹⁰ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 96

²¹¹ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 14

²¹² Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 136

²¹³ Perović, Latinka, Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju, Zagreb, 1984., str. 331

time ozakonjene odluke III konferencije koje su time postale rukovodna načela u djelovanju Partije kako bi ostvarila svoje zadatke vezane za borbu protiv režima i buržoazije.²¹⁴

No, odluke koje su prihvaćene Rezolucijom na III konferenciji nisu u potpunosti odgovarale zahtjevima Kominterne koja je na V kongresu Kominterne (17. – 22. lipnja 1924. u Moskvi) naredila KPJ da se: „opšta parloa prava naroda na samoopredeljenje ... mora izraziti u formi izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Makedonije od sastava Jugoslavije i stvaranja od njih nezavisnih republika“. Ovakav stav Kominterne povezan je s boravkom Stjepana Radića u Moskvi koji je u borbi za hrvatsku republiku učlanio HRSS u Seljačku internacionalu koja je bila sastavni dio Kominterne. Po povratku iz Moskve, Radić je uhićen i zatvoren upravo jer su on i njegova stranka predstavljali snažnu opoziciju srpskoj hegemoniji.²¹⁵

Nakon što je pušten iz zatvora, Radić „mijenja ploču“ te ulazi u vladu, priznaje Vidovdanski ustav te dinastiju Karađorđević. HRSS mijenja nazivu u Hrvatska seljačka stranka te se oformila radikalsko-radićevska vlada.²¹⁶

Staljin je odbijao dopustiti jugoslavenskim komunistima da podcjenjuju revolucionarni potencijal nacionalnog pokreta. Ukoliko je Stjepan Radić izdao nacionalnu stvar, onda komunisti moraju potražiti suradnju s vođama koji ne odustaju od borbe protiv srpske hegemonije.²¹⁷

Komunistička partija Jugoslavije nije znala iskoristiti povezivanje Radićeve HRSS sa vladajućom buržoazijom te razočaranost seljaštva u rukovodstvo HRSS-a, kako bi stvorila svoja uporišta upravo među tim istim razočaranim masama. KPJ se nije uspjela niti povezati sa hrvatskim seljačkim masama kako bi ih predvodila u borbi za nacionalno oslobođenje te ostvarivanje saveza radnika i seljaka.²¹⁸

„Proleterska revolucija u Jugoslaviji ne može pobedit ako KPJ ne bude znala da široke mase seljaštva povuče za sobom u aktivnu borbu protiv monarhije, velikosrpskog imperijalizma i kapitalizma. Borbeni savez proletarijata sa seljačkim masama treba da postane osnova celokupne delatnosti Partije. Pre svega, za saveznike revolucionarnog proletarijata moraju se pridobiti sitni seljaci, a istovremeno Partija treba svom silom da nastoji da vrši uticaj i da

²¹⁴ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 136-137

²¹⁵ Banac, Ivo. Sa Staljinom protiv Tita, Zagreb, 1990., str. 67

²¹⁶ Radić, Stjepan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 13. 8. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51444>

²¹⁷ Banac, Ivo. Sa Staljinom protiv Tita, Zagreb, 1990., str.68

²¹⁸ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 151

zadobija srednje seljaštvo. Već dugo vremena praksa KPJ u seljačkom pitanju pokazivala je ne samo nedostatke i greške nego i krivo gledište, koje direktno proizlazi iz socijal-demokratskih tradicija i koje je znatno doprinelo da je Partija izgubila gotovo sasvim svoj uticaj na seljačke mase koji je ranije imala. Umesto da zadobijemo pomoć seljačkih masa za klasnu borbu proletarijata, mi smo u Jugoslaviji pustili, šta više, da velike mase proletarijata pođu za sitnoburžoaskim seljačkim partijama.“²¹⁹

7.5. ODNOS HSS I KPJ

Hrvatska seljačka stranka (HSS) imala je značajan utjecaj na jugoslavensku politiku 1920-ih godina. HSS je bila primjer radikalne, populističke seljačke stranke, koja se pojavila u regiji nakon Prvog svjetskog rata. Ove stranke bile su uglavnom protiv industrijalizacije, idealizirajući seljački život kao čuvara nacionalnog identiteta. Radićeva stranka, bez jasnog programa, oscilirala je između pridruživanja Crvenoj seljačkoj internacionali povezanoj s Kominternom 1924. godine i ulaska u vladu 1925. godine.²²⁰

Leslie Benson u svom radu *Yugoslavia: A Concise History* navodi kako je Radićev separatizam koristio urbanim trgovačkim klasama u Hrvatskoj, dok je Radić, unatoč svojim izjavama, bio začetnik buržoaskog hrvatskog nacionalizma. Srpske stranke su favorizirale reguliranu ekonomiju i bile nezadovoljne činjenicom da su austrijska i mađarska imovina činile većinu zagrebačkih bankovnih depozita. Ipak, ulaganja u Hrvatskoj i Sloveniji su rasla, potičući ekonomski oporavak i industrijalizaciju. Sredinom 1920-ih, zbog agrarne reforme koju je provela srpska radikalna vlada, podrška HSS-u među seljacima je oslabila, a stranka se prilagodila interesima nove hrvatske srednje klase, uključujući sudjelovanje u političkom procesu radi utjecaja na ishode politike. Radićev radikalizam završio je sudjelovanjem HSS-a u vladi od 1925. godine.²²¹

²¹⁹ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 18

²²⁰ Hudson, Kate. *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*, London, 2003., str. 20-21

²²¹ Isto, str. 21

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) bila je još jedna radikalna stranka koja je nastala nakon društvenog, političkog i ekonomskog sloma uzrokovanog Prvim svjetskim ratom. KPJ je bila jedina stranka koja je zagovarala jugoslavenstvo temeljeno na nacionalnoj jednakosti unutar jedinstvene države, nadilazeći etničke i regionalne posebnosti.²²²

Crnobrnja također ističe da je KPJ bila istinski jugoslavenska stranka, s dobro organiziranim, iako malim jedinicama diljem zemlje, koje su imale revolucionarni cilj. KPJ je bila popularna u razvijenim područjima poput Vojvodine i Dalmacije, ali i u zaostalim područjima poput Crne Gore i Makedonije. Vlada je pokušala suzbiti komunistički utjecaj represivnim mjerama, a nakon pobjede komunista na lokalnim izborima u Beogradu i Zagrebu, koristila je administrativne metode da spriječi njihovo preuzimanje vlasti. Komunistička aktivnost bila je zabranjena 1921. godine nakon pokušaja atentata na kralja, iako je KPJ odbacila odgovornost.²²³

Dvije glavne opozicijske stranke, KPJ i HSS, nisu uspjele stvoriti savez zbog svojih suprotstavljenih politika - komunisti su bili posvećeni jugoslavenstvu, dok je Radić bio usmjeren na hrvatski nacionalizam. U vrijeme zabrane, KPJ je imala 60.000 članova, a iako je broj kasnije smanjen, stranka je nastavila privlačiti pristaše unatoč represiji. Iskustvo rada u ilegali tijekom tih godina omogućilo je KPJ da se bolje organizira i preživi tijekom okupacije za vrijeme Drugog svjetskog rata.²²⁴

7.6. TREĆI KONGRES KPJ

KPJ je Treći kongres dočekala sa slabim rezultatima rada na selu, ali i dubokom krizom. Ovo je bila posljedica frakcijskih borbi koje su se vodile i oko stavova prema seljačkom i agrarnom pitanju, stvaranju jedinstvenog fronta radnika i seljaka, obrazovanja radničko-seljačke vlade,

²²² Hudson, Kate. *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*, London, 2003., str. 21

²²³ Isto, str. 22

²²⁴ Isto, str. 22-23

nacionalnog i drugih pitanja. Sve ovo je imalo kao posljedicu opadanje broja članova, ali i broja partijskih organizacija.²²⁵

Treći kongres KPJ održao se u Beču od 17. do 22. svibnja 1926. godine te je na njemu sudjelovalo 36 delegata s odlučujućim i 12 sa savjetodavnim glasom, a također su tu bili i predstavnici Kominterne. Na njemu su usvojeni stavovi Kominterne o razlozima „sloma KPJ“ 1921. godine, te se utvrdilo kako je III zemaljska konferencija „razbila legalističke tendencije“ u Partiji i „udarila osnove njenoj ideološkoj i političkoj boljševizaciji“. U osnovici, odlukama Trećeg kongresa potvrdili su se stavovi III konferencije, ali s nekim izmjenama koje je tražio Izvršni komitet Kominterne.²²⁶

Na ovom kongresu usvojen je i novi partijski statut kojim je naziv Partije nadopunjen oznakom „sekcija Komunističke internacionale“. Članstvo u Partiji je bilo uvjetovano „prihvaćanjem programa i statuta Kominterne i KPJ i izvršavanjem njihovih odluka, radom u jednoj od osnovnih organizacija i plaćanjem članarine“.²²⁷

No, unatoč jedinstvu kakvo je bilo prikazano na Trećem kongresu, frakcijski sukobu u rukovodstvu KPJ su se i dalje nastavili. Štoviše, ti sukobi su se toliko proširili da se strahovalo od raskola u Partiji. KPJ nije uspjela prevazići političku rascjepkanost, nisu uspjeli centralizirati unutrašnju organizaciju, ali ni organizirati i provesti jedinstvene akcije diljem zemlje, tako da je KPJ ispala iz glavnog tijeka političkih događanja u Kraljevstvu SHS.²²⁸

Dokumenti Trećeg kongresa koji su posvećeni nacionalnom i seljačkom pitanju svjedoče kako jugoslavenski komunisti još uvijek ne priznaju tezu Kominterne kako se treba razbiti jugoslavenska država. Uz prihvaćanje stavova III konferencije, dolazi i do odustajanja od teze kako je nacionalno pitanje u jugoslavenskim uvjetima u načelu seljačko.²²⁹

„Treći kongres KPJ potvrđuje rezoluciju o agrarnom pitanju od 1924. godine kao osnovne direktive za rad Partije po agrarnom pitanju (...)“.²³⁰

²²⁵ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 157

²²⁶ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 100-101

²²⁷ Isto, str. 101-102

²²⁸ Isto, str. 102-103

²²⁹ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 19

²³⁰ Isto, str. 20

„Ceo ovaj period vremena od šest poslednjih godina posvedočio je još jedanput gledište Komunističke partije: da se agrarno pitanje ne može rešiti drugim putem nego otvorenom revolucionarnom borbom seljaštva u savezu i pod vodstvom revolucionarnog proletarijata. Ovo šestogodišnje iskustvo plaćeno je na kraju i velikim porazima proletarijata Jugoslavije, ali i dalo Komunističkoj partiji jasan i određen stav, kojim je dužna da ide ubuduće nepokolebljivo.“²³¹

Na Trećem kongresu po prvi puta su postignuta usuglašena mišljenja o uzrocima unutarnje partijske krize poslije Obznane i Zakona o zaštiti države. Međutim, ni dalje se nije postiglo jedinstvo u načinu rješavanja krize.²³²

Može se zaključiti kako je Treći kongres označavao važnu etapu razvoja Partije upravo jer je potvrdio politiku III konferencije koja se tiče rješavanja seljačkog i agrarnog pitanja, te je napravio prve važnije korake da ispravi svoje stavove u nizu pitanja, a posebice seljačkom i agrarnom pitanju.²³³

7.7. ČETVRTI KONGRES KPJ

Veliku važnost među nastupima mnogih komunista protiv frakcionaštva u Partiji imala je Osmo konferencija zagrebačkog Mjesnog komiteta KPJ (veljača 1928. godine). Tada je Josip Broz, organizacijski sekretar tog komiteta, oštro osudio frakcionaštvo u rukovodstvu KPJ. Konferencija je prihvatila stavove o frakcionaštvu te je obaviještena i Kominternu. Izvršni odbor Kominterne uputio je Otvoreno pismo članstvu KPJ gdje su naglašavali važnost prekida frakcijskih borbi. Istovremeno, Izvršni odbor Kominterne odredio je novo privremeno partijsko rukovodstvo na čelu s Đurom Đakovićem. To privremeno partijsko rukovodstvo bilo je zaduženo pripremiti Četvrti kongres KPJ.²³⁴

²³¹ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 20

²³² Janjatović, Bosiljka. "Treći kongres KPJ (17–22. maj 1926), Plenarne sednice CK KPJ (maj–septembar 1926), Beograd 1986, 567 str." Časopis za suvremenu povijest, vol. 18, br. 3, 1986, str. 125-127.
<https://hrcak.srce.hr/215987>.

²³³ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 165

²³⁴ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974.137

Četvrti kongres KPJ održan je od 5. do 16. studenog 1928. godine u Dresdenu.²³⁵ Partija je u tom trenutku brojala nešto više od 2 000 članova.²³⁶ Kongresu su prisustvovala 22 delegata iz cijele zemlje. Kongres je održan u vrijeme oštre borbe nacionalno potlačenih naroda, revolucija seljačkih masa diljem Jugoslavije, obračuna s frakcionašima, ekonomske, političke i državne krize režima i srpske buržoazije, te u vrijeme priprema za uvoženjem otvorene diktature kralja Aleksandra.²³⁷

Ovaj kongres je trebao dati analizu stanja na Balkanu te političke krize u Jugoslaviji te na osnovu toga trebao je odrediti zadatke Partije u pojedinim pokrajinama. Osim toga, članstvo KPJ se trebalo upoznati s odlukama Šestog kongresa Komunističke internacionale i Osme konferencije Balkanske komunističke federacije. Naposljetku, Politički sekretarijat Izvršnog komiteta Komunističke internacionale dao je zahtjev kako se sve kongresne odluke moraju objaviti i proučiti u organizacijama KPJ.²³⁸

Dakle, na Četvrtom kongresu je prihvaćena linija Kominterne koja je potom ocijenila kako je potrebno da komunisti stanu na čelo oružane borbe ugnjetavanih nacionalnosti. Pritom je označen i kraj starih frakcija.²³⁹ Odabrano je novo rukovodstvo u kojem je Đuro Đaković izabran za novog organizacijskog sekretara.²⁴⁰

„Partija treba da koncentriše borbu radničke klase, seljaštva i ugnjetanih nacija pre svega protiv glavnog neprijatelja, hegemonističke buržoazije i njene vojne monarhije.“²⁴¹

Ilegalni rad KPJ bio je iznimno otežan. Policija i žandarmarija su neprestano pratili sva revolucionarna nastupanja. Česta su bila uhićenja i suđenja komunista. No, na teror režima nisu ostale pošteđene ni opozicijske građanske stranke i njihovi političari. Situacija u državi posebice se zakuhala nakon atentata na hrvatske poslanike u Narodnoj skupštini u lipnju 1928. godine. Nakon toga su uslijedili brojni prosvjedi: u Zagrebu je prosvjedovalo 30 000 radnika, studenata i ostalih građana tražeći rušenje monarhističkog režima te uspostavu republike.²⁴²

²³⁵ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 104

²³⁶ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 137

²³⁷ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 181

²³⁸ Vujošević, Ubavka. "Četvrti kongres KPJ - obračun sa 'levim' i desnim frakcionaštvom." Časopis za suvremenu povijest, vol. 11, br. 2-3, 1979, str. 33-66. <https://hrcak.srce.hr/219146>. Citirano 13.08.2023.

²³⁹ Banac, Ivo. Sa Staljinom protiv Tita, Zagreb, 1990., str. 69

²⁴⁰ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 137

²⁴¹ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 25

²⁴² Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 137

„U borbi protiv njenog režima nacionalnog ugnjetavanja u prvom redu treba da stoji naša Partija u samoj Srbiji, gdje je baza hegemonističkog režima, priznajući otvoreno pravo na otcepljenje i pravo na oružani ustanak protiv nacionalnog ugnjetavanja, i propovedajući i sama ukazujući sistematsku pomoć pokretima ugnjetenih nacija.(...)“²⁴³

Na Četvrtom kongresu došlo je do oštre kritike lijevog i desnog krila Partije. Tako je došlo do osude „socijaldemokratskog oportunističkog“ desnog krila, ali i pogreške pri organizacijskom radu i primjeni partijsko-administrativnih mjera lijevog krila.²⁴⁴

Došlo je i do analize političke situacije u zemlji čime je ocijenjeno kako Kraljevstvo SHS prolazi jednu akutnu agrarnu, industrijsku, finansijsku i državnu krizu, a koja „sve više goni radne mase na put revolucije i otvara revolucionarnu perspektivu“. KPJ je na Četvrtom kongresu ocijenila kako su političke i ekonomske prilike u Jugoslaviji ukazivale na rastuće napetosti, što je uključivalo i strah od međunarodnih sukoba.²⁴⁵

Na Četvrtom kongresu došlo je do postavljanja brojnih važnih pitanja, a dva koja su dominirala bila su: pitanje dugogodišnje frakcijske borbe te pitanje osvajanja rukovodeće uloge koja će poslužiti za rušenje hegemonijskog režima srpske buržoazije. Ipak, među ovim pitanjima bila su prisutna i uvijek aktualna pitanja: agrarno i seljačko pitanje, a svoje posebno mjesto dobila su u usvojenim odlukama i ovim rezolucijama: Rezolucija o privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ, Rezolucija o unutarne-partijskim odnosima, Rezolucija o ratnoj opasnosti i našim zadacima u borbi protiv rata te Rezolucija o organizacionim pitanjima.²⁴⁶

Ovi dokumenti, što se tiče agrarnog i seljačkog pitanja, posvetili su najviše pažnje agrarnoj reformi, poljoprivrednoj krizi i rezanjima cijena, prezaduženosti i poreznoj preopterećenosti seljačkih masa, njihovom osiromašenju i propadanju, seljačkim nacionalno-oslobodilačkim pokretima, borbi KPJ da pridobije seljačke mase, stvaranje saveza radnika i seljaka, rad KPJ na selu, stvaranje seoskih partijskih ćelija...²⁴⁷

²⁴³ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionalne 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 25

²⁴⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 105

²⁴⁵ Isto, str. 105

²⁴⁶ Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 181

²⁴⁷ Isto, str. 181

„Cela Partija treba da bude svesna da je najvažnije pitanje sadašnjosti borba između buržoazije i proletarijata za seljaštvo. Naš rad na selu treba da se kreće u tri pravca: po partijskoj liniji, po sindikalnoj i po vanpartijskoj liniji (tj. po liniji Seljačke Internacionale.)“²⁴⁸

„Partija će moći da izgradi savez radnika i seljaka samo ako bude znala da produbi i proširi svoj rad na selu, da mobilise seljačke mase u borbi za konkretne delimične zahteve i da poveže tu borbu s borbom za radničko-seljačku vlast (...)“²⁴⁹

Međutim, jedna od rezolucija Četvrtog kongresa KPJ bila je i rezolucija o sindikalnom pitanju. Ona je bila usmjerena protiv jačanja reformističkih sindikata, reformizma, socijalpatriotizma i šovinizma.²⁵⁰

„Partija ne posvećuje dovoljno pažnje organiziranju neorganizovanih radnika, a naročito ženske i mlade radne snage. Komunisti odbacuju parolu organizovanja neorganizovanih radnika u reformističke i reakcionarne sindikate, budući da je organizovanost sredstvo, a ne cilj revolucionarne borbe proletarijata. Tamo gdje policijske vlasti zabranjuju i zatvaraju klasno-borbene sindikate mora se naći odgovarajuća forma za produženje rada, što ne isključuje borbu za legalizaciju zabranjenih sindikata.“²⁵¹

Četvrti kongres KPJ imao je veliku ulogu u tadašnjoj povijesti KPJ. Kritiziranjem tadašnjeg razvoja Partije te svojim rezolucijama, označio je prekretnicu u razvitku komunističkog pokreta Jugoslavije i početak novog razdoblja konsolidacije Partije i njezine borbe parolama: „Svi na rad u mase, u sindikate i druge radničke i seljačke organizacije“.²⁵²

²⁴⁸ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 23

²⁴⁹ Isto, str. 24

²⁵⁰ Cazi, Josip. S puta reformizma na put klasne borbe: Ujedinjeni radnički sindikalni savez i rad komunista u njemu 1929 – 1934., Radničke novine, 1977., str. 52

²⁵¹ Isto, str. 52

²⁵² Jovanović, Žarko. KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941, Beograd, 1984, str. 186

8. DIKTATURA ALEKSANDRA

I za vrijeme postojanja ustava u Kraljevstvu SHS od 1921. do 1929. godine, kralj Aleksandar vladao je onako kako je želio, a nije pomagala ni činjenica što mu je upravo taj ustav dao velika prava. Moć kralja bila je nadređena i Narodnoj skupštini. U razdoblju od 1. prosinca do 6. siječnja 1929. godine, od 24 vlade samo 2 su pale jer nisu dobile povjerenje Narodne skupštine dok su sve ostale pale zbog volje kralja i njegove kamarile. Zato se to razdoblje također naziva razdobljem prividnog, lažnog parlamentarizma.²⁵³

Mjesecima prije 6. siječnja pričalo se o mogućnostima obrazovanja generalske vlade. Početkom 1929. godine unutrašnje političke prilike kao i svjetsko političko stanje ukazivali su kako postoji mogućnost prelaska na otvoreni apsolutizam u Kraljevstvu SHS. Tako da se ne može reći kako je raskid s „vidovdanskim“ parlamentarizmom bio neočekivan.²⁵⁴

S obzirom da je u državi vladala napetost radi neriješenih nacionalnih i socijalnih pitanja, ali i radi velikosrpskog hegemonizma, kralj Aleksandar je donio odluku da vlast bude još više centralizirana, ali i da pojača državnu represiju. Iz tog razloga je izvršio državni udar 6. siječnja 1929. godine te je uveo otvorenu diktaturu. Uz to je ukinuo ustav od 28. lipnja 1921. godine, raspustio je Narodnu skupštinu od 11. rujna 1927., a još je zabranio rad narodnosno orijentiranih političkih stranaka i društava.²⁵⁵

Kralj Aleksandar je istoga dana imenovao prvu diktatorsku vladu, ali je donio i dva nova zakona: Zakon o kraljevoj vlasti i Zakon o zaštiti države. Zakon o zaštiti države je, među ostalim, sadržavao odredbe koje su zabranjivale organiziranje i potpomaganje udruženja za „propagandu komunizma, anarhizma ili terorizma“.²⁵⁶

²⁵³ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995., str. 93

²⁵⁴ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 5

²⁵⁵ Perić, Ivo. Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću, treće izdanje, Zagreb 1995., str. 93

²⁵⁶ Isto, str. 93

8.1. KPJ POD DIKTATUROM

Za vrijeme Aleksandrove diktature niz političara završio je u zatvoru – Vladko Maček i Svetozar Pribičević, ali i predsjednik Advokatske komore, istaknuti odvjetnik Ivo Politeo. Premda je Šestosiječanjska diktatura imala kao jedan od ciljeva progon promotora nacionalnih i liberalnih ideja, posebnu pozornost posvetili su progonu komunista, a koji su toj represiji dali povoda kada su krenuli u oružani ustanak.²⁵⁷

Rukovodstvo KPJ je u šestosiječanjskoj diktaturi vidio utjelovljenje fašizma velikosrpske buržoazije, a u radu protiv diktature vidjeli su nastavak antifašističke aktivnosti koju je Partija počela 1923. godine.²⁵⁸

„Kompartija vodila je u 1929.-1931. revolucionarnu borbu protiv vojno-fašističke diktature po cijenu najvećih i najtežih žrtava. Tu borbu iznio je partijski kadar u zemlji na svojim plećima. Redovi partije bili su desetkovani, a veliki dio njenih funkcionera mučki ubijen ili poslat na dugogodišnju robiju. U toku te herojske borbe, uslijed pogrešaka partije a naročito njenih vođstava u to vrijeme, teroru vojno-fašističke diktature uspjelo je da privremeno organizaciono razbije većinu najvažnijih partorganizacija. Utjecaj i autoritet partije među masama silno je porastao, ali njena akciona sposobnost uslijed razbijanja većine najvažnijih partorganizacija bila je znatno oslabljena...“ („Odluka o izvještaju CK i zadaćama partije“ sa IV. zemaljske konferencije KPJ)²⁵⁹

Komunisti su predstavljali značajan izazov režimu u Kraljevstvu SHS, posebno zbog njihove ideološke opredijeljenosti prema radikalnim promjenama. Međutim, njihova pozicija bila je samo dio šireg političkog spektra opozicije. Zato je vlada generala Petra Živkovića već od samih početaka šestosiječanjske diktature odlučila poduzeti najoštrije mjere protiv komunista s ciljem njihovog konačnog uništenja.²⁶⁰

²⁵⁷ Goldstein, Ivo. *Kontroverze Hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, 2019., str. 44-45

²⁵⁸ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 111-112

²⁵⁹ Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, drugi dio*, Zagreb 1961., str. 22

²⁶⁰ Isto, str. 17

U „bijelom teroru“ koji je vladao od 1929. do 1932. godine ubijeno je najmanje 328 članova KPJ, ali se vjeruje da je taj broj bio mnogo veći.²⁶¹ Po procjeni Uprave policije u Zagrebu, aktivnost komunista je sve više rasla. Tako ja zagrebačka policija tvrdila kako je svakodnevno pojavljivanje komunističkih četaka u vrijeme diktature bila normalna pojava. Policija je 20. travnja 1929. godine u 20 sati provela raciju na kojoj su, između 57 osoba,²⁶² uhićeni sekretar KPJ Đuro Đaković te sekretar Crvene pomoći Nikola Hećimović, koji su potom mučeni i ubijeni.²⁶³

Nakon ovih ubojstava, progoni komunista su postali još snažniji. Policija je provodila represivne mjere protiv članova KPJ, uključujući uhićenja i zlostavljanja, što je značajno utjecalo na organizacijske kapacitete Partije. Unatoč tome, Partija je nastavila djelovati ilegalno, ali pod znatnim pritiscima.²⁶⁴

1930. godine partijsko rukovodstvo prešlo je u inozemstvo (u Beč) te je izgubilo potreban dodir s organizacijama u zemlji, stoga su sada te organizacije djelovale izolirano.²⁶⁵ Od tada se ponovno razvija grupaštvo te KPJ sve više slabi.²⁶⁶

Centralni komitet na čijem je čelu bio politički sekretar Martinović, na Šestom plenumu KPJ u studenom 1929. godine donosi jednu od najvećih pogrešaka objavljivanjem direktive o oružanom ustanku.²⁶⁷ Međutim, upravo je ta odluka donijela Partiji veliku štetu jer su za taj zadatak bili malobrojni i nekonsolidirani²⁶⁸, čime su se direktno izložili udaru diktature.²⁶⁹

U trenutku donošenja odluke za ustanak, Partija je imala oko 3 500 članova, a gotovo jednak broj imala je i omladinska organizacija SKOJ. Broj članova Nezavisnih sindikata bio je oko 20 000 radnika. Vidljivo je kako je tada Partija imala jako mal utjecaj na radnicima. Ništa veći utjecaj nije imala ni na seljaštvo. KPJ je u tom razdoblju bila izolirana te nije imala nikakvu podršku radničke i seljačke mase.²⁷⁰

²⁶¹ Goldstein, Ivo. *Kontroverze Hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, 2019., str. 45

²⁶² Blažeković, Stjepan. *Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ*, Zagreb, 1960., str. 130

²⁶³ Goldstein, Ivo. *Kontroverze Hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, 2019., str. 45

²⁶⁴ Isto, str. 20-21

²⁶⁵ Perić Ivo. *Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje*, Zagreb 1974., str. 167

²⁶⁶ Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, drugi dio*, Zagreb 1961., str. 21

²⁶⁷ Blažeković, Stjepan. *Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ*, Zagreb, 1960., str. 132

²⁶⁸ Perić Ivo. *Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje*, Zagreb 1974., str. 167

²⁶⁹ Blažeković, Stjepan. *Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ*, Zagreb, 1960., str. 132

²⁷⁰ Isto, str. 132

Mjere represije koje je režim provodio nad članovima KPJ izazvale su reakcije u međunarodnim krugovima, uključujući i Savez 'Slobodni Balkan', koji je 1930. organizirao izložbu u Berlinu o stanju u Jugoslaviji. U kolovozu 1930. objavljena je zbirka dokumenata i svjedočanstava o uhićenjima, suđenjima i ubojstvima komunista pod nazivom „Diktatura u Jugoslaviji“.²⁷¹

U svibnju 1929. godine odustalo se od parole oružanog ustanka kao akcione parole, no i dalje je postojalo mišljenje kako se „revolucionarna situacija sve više zaoštrava“ te se zato tražilo od Partije da „nastavi pripreme za oružanu borbu radi obaranja 'vojno-fašističke diktature' i formiranja vlade radnika i seljaka, za razbijanje Jugoslavije i stvaranje balkanske federacije radničko-seljačkih republika“, potom se zahtijevalo i da se oforme ilegalne sindikalne organizacije, ali se također odbacivala bilo kakva mogućnost suradnje s opozicionim građanskim strankama. Došlo je do ponovnih nemira unutar rukovodstva KPJ.²⁷²

Usprkos brojnim uhićenjima i žrtvama, komunisti i pripadnici SKOJ-a i dalje nisu željeli odustati od borbe protiv režima. Došlo je do povlačenja u dublju ilegalnost od strane pojedinih organizacija, grupa i članova, ali njihova politička borba se i dalje nastavila. Tako je Centralni komitet KPJ pokrenuo organ „Proleter“ u ožujku 1929. godine, a CK SKOJ-a je ponovno pokrenuo list „Mladi boljševik“ u Zagrebu, u travnju 1929. godine. Za vrijeme robije, komunisti su počeli i s izdavanjem svojih prvih ilegalnih listova: „Novine mladih komunista“ počele su s izdavanjem u požarevačkom kaznenom zavodu 1930. godine, a „Komunist“ i „Proleter“ (na mađarskom) započele su 1931.-1932. godine u srijemskomitrovačkom kaznenom zavodu...²⁷³

²⁷¹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 113

²⁷² Isto, str. 113

²⁷³ Isto, str. 113-114

9. OBNOVA KPJ

U razdoblju između 1930. i 1934. godine, KPJ se suočila s teškim uvjetima, što je rezultiralo gotovo potpunim prestankom partijskog djelovanja do 1931. godine. Postupna obnova započela je povratkom nekih komunista iz zatvora te su se ponovno počele osnivati partijske organizacije na različitim razinama. Rukovodstvo Partije i dalje je u inozemstvu. 1930. godine sa čela Partije odlazi Martinović, a na njegovo mjesto dolazi Mavrak. 1932. godine dolazi do smjene Mavraka te njegovo mjesto dobiva Milan Gorkić (pravo ime Josip Čižinski).²⁷⁴

Kako se navodi, proces postupne obnove pojedinih organizacija i povezivanja partijskih ćelija i rukovodstava započeo je 1930./1931., a tek od sredine 1932. godine taj proces dobiva na snazi. Tada je počela obnova te su se osnivala nova mjesna, okružna, oblasna i pokrajinska rukovodstva. Počeo je rasti broj članova Partije: početkom 1932. godine oko 300-500 članova, 1933. oko 1400 članova, a krajem 1934. godine Partija broji 2828 članova.²⁷⁵

U razdoblju 1933.-1934., rukovodstvo KPJ je uspostavilo redovitije veze s organizacijama u zemlji. Putem svojih delegata pomagali su proces njihove obnove. U siječnju 1934. donesena je odluka da CK prijeđe u zemlju, no to je odgođeno zbog policijskih provala i uhićenja. Sredinom 1934. donijeta je odluka o osnivanju Unutrašnjeg biroa CKKPJ čije bi središte bilo u Zagrebu, međutim to će se ostvariti tek iduće godine. U kolovozu 1934. godine za člana Politbiroa kooptiran je Josip Broz Tito.²⁷⁶ Kralj je 1933. najavio formiranje nove parlamentarne skupštine. Komunisti su bojkotirali izbore tom prilikom, ali u srpnju 1934. Proleter je kritizirao tu odluku. KPJ se također uključila u borbu protiv fašizma kroz politiku Narodne fronte, koja je uspostavljena na Sedmom kongresu Kominterne 1935. godine. Zajedno, Tito i Gorkić prisustvovali su Četvrtoj partijskoj konferenciji 25. prosinca 1934. na kojoj je 'vodstvo moralo priznati čitav niz grešaka i nedostataka', uključujući bojkotiranje izbora za sindikate i lokalnu upravu. Dana 18. siječnja 1935. Titov uspjeh kao podzemnog operativca bio je priznat kada je dogovoreno da se pridruži Balkanskom odjelu Kominterne.²⁷⁷

²⁷⁴ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 132

²⁷⁵ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 118

²⁷⁶ Isto, str. 119

²⁷⁷ Swain, Geoffrey. Tito: A Biography, London, 2011., str. 16

Izvršni komitet Kominterne, sastavljen od Milana Gorkića, Vladimira Čopića i Blagoja Parovića, započeo je 1932. godine obnovu aktivnosti KPJ, postupno revitalizirajući njezinu oslabljenu organizacijsku mrežu. Tijekom vremena, vodeća trojka je kooptirala još nekoliko članova u privremeno rukovodstvo, koje je Kominternu 1933. godine odobrila kao Centralni komitet. Do ljeta 1934. godine, članovi ovog tijela bili su Milan Gorkić, Vladimir Čopić, Blagoje Parović, Ivan Gržetić, Karlo Hudomal, Adolf Muk i Josip Broz Tito.²⁷⁸

Proces obnove nije tekao tako glatko. Komunisti su i dalje bili proganjani i uhićivani kao npr. u Bosni i Hercegovini u prosincu 1932. kada je uhićeno preko 250 komunista i simpatizera. Ni druge zemlje nisu bile pošteđene, no to nije sputavalo proces obnove partijskih organizacija. Dolazi do ponovnog pokretanja pojedinih listova i časopisa.²⁷⁹

Došlo je i do obnavljanja organizacija SKOJ-a. krajem 1933. osnovano je Privremeno rukovodstvo SKOJ-a, a kroz 1934. su osnovana pokrajinska rukovodstva u svim dijelovima zemlje. SKOJ je brojao oko 950 članova. U tom razdoblju, članovi SKOJ-a započeli su s uključivanjem u sportske, sindikalne i kulturno-prosvjedne organizacije.²⁸⁰

KPJ je trebalo dosta vremena kako bi se oslobodila štetne politike Gorkića obzirom na rad Partije u sindikatima. Partija je tek 1934. godine započela s provođenjem nove linije u sindikatima²⁸¹ putem legalnog Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza (URSS)²⁸² i to na inicijativu Josipa Broza Tita. Upravo radi ovakve politike, diljem zemlje su ponovno započeti radnički štrajkovi.²⁸³

Tijekom 1933.-1934. KPJ je uglavnom prevladala posljedice režimskog terora ponovno se vraćajući u politički život zemlje te sudjelujući u klasnim borbama. Partijsko članstvo i organizacije započele su sa stvaranjem temelja za nove političke platforme i taktike borbe. U lipnju 1934. donijeta je odluka da se održi četvrta konferencija KPJ. Na toj konferenciji trebala

²⁷⁸ Goldstein, Ivo, Goldstein Slavko. Tito, Zagreb, 2015. str. 84-85

²⁷⁹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Mirosljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 119

²⁸⁰ Isto, str. 120

²⁸¹ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 134

²⁸² Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 167

²⁸³ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 134

se napraviti analiza partijske politike kroz godine monarhijske diktature te bi se osnovala politička linija temeljena iskustvima aktivnosti Partije nakon Četvrtog kongresa.²⁸⁴

Premda je režim i dalje progonio komuniste, skojevce i sindikalne aktiviste, nije uspio u zaustavljanju radničkog pokreta i aktivnosti Partije u njemu.²⁸⁵ Unatoč progonima, partijske aktivnosti su postupno jačale, kao i radnički pokreti i štrajkovi.²⁸⁶

9.1. ČETVRTA ZEMALJSKA KONFERENCIJA KPJ

Kroz 1934. godinu, KPJ je imala još više uspjeha pri sređivanju organizacije nakon svih udaraca koje je primili od monarhističke diktature. Sređivanju KPJ uvelike je pomogao Josip Broz (od te godine se naziva i Tito). On je kao član Pokrajinskog komiteta KP za Hrvatsku putovao u Beč kako bi se povezao s CK KPJ kojemu je tamo bilo središte.²⁸⁷ Od rujna do studenog 1934. godine održale su se pokrajinske konferencije KPJ za Hrvatsku, Dalmaciju, Sloveniju, Srbiju i Crnu Goru. Ali i neke mjesne i okružne konferencije.²⁸⁸

U Ljubljani je 24. i 25. prosinca 1934. godine održana Četvrta zemaljska konferencija na kojoj je sudjelovalo 8 delegata partijskih organizacija Hrvatske, Dalmacije, Slovenije, Srbije i Crne Gore, te 3 delegata CK KPJ.²⁸⁹ Na ovoj konferenciji Gorkić je odabran za generalnog sekretara Partije te je donijeta odluka o stvaranju unutar KPJ KP Hrvatske, KP Slovenije i KP Makedonije²⁹⁰, a koje bi imale vlastite kongrese i organizacije te vlastiti centralni komitet, međutim i dalje bi bile pod jurisdikcijom KPJ.²⁹¹

²⁸⁴ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 124-125

²⁸⁵ Perić Ivo. *Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje*, Zagreb 1974., str. 167

²⁸⁶ Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata, drugi dio*, Zagreb 1961., str. 21-22

²⁸⁷ Perić Ivo. *Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje*, Zagreb 1974., str. 173

²⁸⁸ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 125

²⁸⁹ Isto, str. 125

²⁹⁰ Perić Ivo. *Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje*, Zagreb 1974., str. 173

²⁹¹ Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, Zagreb, 1981., str. 57

„Radi jačanja borbe protiv nacionalističkog utjecaja i radi olakšanja i ubrzanja razvitka vlastitog kadra iz redova radnika koji pripadaju ugnjetenim narodima, Konferencija donosi odluku da se u okviru KPJ osnuje KP Hrvatske i KP Slovenije i u najbližoj budućnosti KP Makedonije. Internacionalistički karakter i partijsko-političko i organizaciono jedinstvo KP, koja djeluje na teritoriju države Jugoslavije neće biti ovom odlukom oslabljeno, jer će KP Hrvatske i KP Slovenije biti sastavni dijelovi KP Jugoslavije, imati u njenom rukovodstvu pretstavnike i potčinjavati se zajedničkom rukovodstvu CK KPJ. Konferencije donosi odluku da se u najskorije vrijeme provedu i konstituirajući kongresi KP Hrvatske i KP Slovenije.“²⁹²

Na Konferenciji se diskutiralo o svim temeljnim pitanjima unutrašnjeg života i političke aktivnosti Partije od Četvrtog kongresa. Donijeta je ocjena kako je najteže razdoblje u povijesti Partije bilo upravo od uvođenja diktature. Odabran je Centralni komitet od 12 članova i 9 kandidata, a u Politbiro su odabrani: Milan Gorkić, Blagoje Parović, Josip Broz Tito, Kamilo Horvatin te Adolf Muk.²⁹³

Četvrtom zemaljskom konferencijom završen je proces organizacijske obnove KPJ iz koje su nastali novi partijski kadrovi. Vidljivo je da se KPJ gotovo pa oporavila od godina režimskog terora. U Rezolucijama Četvrte konferencije prikazana je „težnja za neposrednijim povezivanjem političke akcije sa svakodnevnim životnim problemima radništva i seljaštva i stvaranjem na toj osnovi jedinstva radnih slojeva društva“.

„Pobjedonosna radnička i seljačka revolucija, za koju KP Jugoslavije sprema i organizira radne mase svij nacija, uništiće vlast kapitalista i veleposjednika, njihovu vojno-fašističku diktaturu i monarhiju i uspostaviti revolucionarnu diktaturu radničke klase i seljaštva, sovjetsku vlast. (...)“²⁹⁴

²⁹² Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionalne 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 28

²⁹³ Pleterški, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 125-126

²⁹⁴ Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionalne 1919. – 1945. (izbor građe), Zagreb, 1974., str. 30

9.2. STVARANJE NARODNOG FRONTA

Sovjetski Savez postao je članom Lige naroda 1934. godine²⁹⁵, te se time približio Zapadu kada je bar privremeno odustao od revidiranja Versajskog sporazuma. Krajem siječnja i početkom veljače 1934. godine, na 17. Kongresu Svesavezne komunističke partije, Staljin je iznio kako „fašizam u Italiji nije uvjetovao loše bilateralne odnose sa Sovjetskim Savezom“, ali je i „odbacio imaginarne prigovore Trećeg Reicha da sovjetski sporazumi o nenapadanju znače reorijentaciju prema zapadnim silama“.²⁹⁶

Važnu ulogu u buđenju svijesti demokratske javnosti protiv fašizma imala je napredna inteligencija. Brojni ugledni ljudi javnog i političkog života smatrali su kako se protiv fašizma mogu oduprijeti i obraniti od njega samo ujedinjene demokratske i progresivne snage čovječanstva.²⁹⁷

KPJ se također uključila u borbu protiv fašizma kroz politiku Narodne fronte, koja je uspostavljena na Sedmom kongresu Kominterne 1935. godine.²⁹⁸ Važnu ulogu imao je generalni sekretar Kominterne, Georgi Dimitrov²⁹⁹, koji je definirao fašizam kao „otvorenu terorističku diktaturu najreakcionarnijih, najšovinističnijih i najimperijalističnijih elemenata financijskog kapitala“.³⁰⁰

Sedmi kongres je izglasao stvaranje nove političke platforme koja bi se borila protiv fašizma. Stvorena je nova politička platforma svjetskog komunističkog pokreta, odnosno antifašistička narodna fronta.³⁰¹ Dakle, narodna fronta je bila legalna organizacija pod rukovodstvom ilegalne KPJ. Partija je imala bitan zadatak okupljanja demokratske snage u jedan ogroman narodni

²⁹⁵ Liga naroda. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 11. 8. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36454>>

²⁹⁶ Kardum, Tomislav. Komunisti u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.), Zagreb, 2022., str. 18

²⁹⁷ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 128

²⁹⁸ Kardum, Tomislav. Komunisti u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.), Zagreb, 2022., str. 18

²⁹⁹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 128

³⁰⁰ Kardum, Tomislav. Komunisti u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.), Zagreb, 2022., str. 18

³⁰¹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 128

politički pokret protiv opasnosti od fašizma te protiv reakcionarne politike ugnjetačkog režima.³⁰²

Komunistička partija Jugoslavije započela je s provođenjem nove politike krajem kolovoza 1935. godine. KPJ je tada pokrenula tzv. „Jedinstvenu radničku partiju“ koja bi okupljala šire radne mase, odnosno koja bi provodila politiku narodnog fronta.³⁰³

Politbiro CK KPJ je objavio:

„...Treba ujediniti borbu raznih slojeva naroda u moćan i jedinstven pokret, u *Frontu narodne slobode*. To će biti tvrd orah, na kome će slomiti svoje zube narodni neprijatelji. Ujedinjenje svih protufašističkih snaga tim je potrebnije, što je režimu pošlo za rukom, da pomoću djelomičnih ustupaka privuče na svoju stranu jedan dio opozicije....“³⁰⁴

9.3. MILAN GORKIĆ I KPJ

Milan Gorkić (pravo ime Josip Čižinski), rođen 1904. godine u Sarajevu, bio je istaknuti član KPJ, koji je u ranim godinama emigrirao u Sovjetski Savez. Tamo je ostvario suradnju s Nikolajem Buharinom i Dimitrijem Manuilskim. Poznat je po svojim stavovima protiv frakcijskih podjela, dok su neki izvori njegovu politiku povezivali s desnim krilom KPJ. Gorkić je bio ključan u promjeni politike KPJ prema narodnoj fronti, zagovarajući suradnju s nekomunističkim sindikatima i socijalistima. Time je omogućio fleksibilniji pristup Partije.³⁰⁵

Ivo Banac ga je opisao kao "čovjeka predodređenog za narodnu frontu". Njegova politika izazvala je neslaganja unutar Partije, osobito od strane Vladimira Čopića, koji ga je kritizirao zbog 'desnih grešaka'. Gorkić je, unatoč kritikama, uspio zadržati dominaciju u KPJ

³⁰² Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 177-178

³⁰³ Čulinović, Ferdo. Jugoslavija između dva rata, drugi dio, Zagreb 1961., str. 120

³⁰⁴ Isto, str. 120-121

³⁰⁵ Gužvica, Stefan, Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940., Zagreb, 2020., str.

zahvaljujući podršci Kominterne, ali je njegova politika i dalje bila predmetom unutarnjih sukoba.³⁰⁶

Uoči Četvrte zemaljske konferencije KPJ, Gorkić je konsolidirao svoje vodstvo, postavivši Blagoja Parovića i Josipa Broza u ključne pozicije. Pod njegovim vodstvom, KPJ je prešla na zagovaranje teritorijalnog jedinstva Jugoslavije, uz istovremenu pripremu za oružani ustanak protiv diktature.³⁰⁷

Međutim, dok je Gorkić radio na stabilizaciji partije, unutar jugoslavenske emigracije u SSSR-u počele su prve čistke. Njegova umjerena pozicija i pragmatičan pristup pomogli su mu da preživi ove turbulentne godine, ali nije mogao izbjeći sve veće napetosti unutar KPJ, koje su na kraju dovele do daljnjih podjela i političkih borbi. Do 1937. godine, KPJ je bila naizgled stabilna, ali pod površinom su se već pojavili znakovi budućih sukoba.³⁰⁸

U studenom i prosincu 1933. godine, Gorkić je tajno putovao iz bečke baze Partije u Jugoslaviju kao dio priprema za planiranu Četvrtu partijsku konferenciju. Trijumf ljevice u KPJ ubrzo je doveo do toga da se sektaštvo otelo kontroli. Ljevica je bila uvjerena da je državni udar kralja Aleksandra bio očajnički potez za spašavanje raspadajućeg režima i da je 'oružani ustanak' sada na vrhu dnevnog reda. Veći dio prve polovice 1929. godine Partija je bila uključena u povremene sukobe s policijom, prije nego što je u svibnju priznato da bi pripreme za ustanak trebale ostati u 'pripremnoj fazi'. U skladu s ovom novom politikom, komunisti su prešli na formiranje ilegalnih, umjesto legalnih sindikata, održavajući prvu i uglavnom fiktivnu nacionalnu konferenciju revolucionarnih sindikata u listopadu 1929. godine. Do proljeća 1930. godine Partija je počela uviđati štetu uzrokovanu ovim dramatičnim zaokretom ulijevo, posebno katastrofalni neuspjeh pokušaja izgradnje ilegalnih sindikata. Nova sindikalna linija dobila je još jasniju podršku kada je Gorkić izabran za vođu Partije, a pod njegovim vodstvom započela je obnova Partije.³⁰⁹

U rujnu 1932. godine KPJ i njezine novine Proleter započeli su dosljednu kampanju za 'rad s masama'. Proglašeni cilj Partije bio je prekinuti s mentalitetom malih ćelija i temeljiti svoj rad u tvornicama; revolucionari koji planiraju revoluciju iz zadimljenih soba više nisu bili prikladni; Partija će biti masovna partija samo kada bude povezana s masama. Rad među masama značio

³⁰⁶ Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 24

³⁰⁷ Isto, str. 26

³⁰⁸ Isto, str. 33-34

³⁰⁹ Swain, Geoffrey. *Tito: A Biography*, London, 2011., str. 14-15

je nadmetanje sa socijalistima i, u kontekstu Kominterne 1932.-1933., rad za 'ujedinjeni front odozdo', tj. ignoriranje vodstva Socijalističke partije i pokušaj pridobivanja većine radnika na stranu komunista. Gorkić je uvijek gurao ovaj koncept do njegovih granica. U rujnu 1932. godine Proleter je predložio da zajednička akcija sa socijalističkom bazom, umjesto trajne konfrontacije s njima, predstavlja put naprijed.³¹⁰

Kada je Kominterna jasno dala do znanja da komunisti mogu sklapati 'konkretno dogovore u pojedinim zemljama' sa socijalističkim vođama, Gorkić je odmah predložio zajedničke kampanje s jugoslavenskim socijalistima i sindikatima, koji su ponovno legalizirani 1932. godine. Kada su francuski komunisti započeli svoj napor za povećanom suradnjom između komunista i socijalista u proljeće 1934. godine, Gorkić je bio željan slijediti njihov primjer.³¹¹

Proleter je pohvalio odluku francuskih komunista i socijalista da surađuju koja je postignuta u srpnju 1934. godine, a kada je Četvrta konferencija KPJ napokon održana u Ljubljani u prosincu 1934. godine, Partija je naglasila da je njezin poziv za ujedinjenom akcijom sa socijalistima u skladu s novonastalim francuskim narodnim frontom i nedavno uspostavljenim 'savezom radnika i seljaka' u Španjolskoj; po prvi put javno je rečeno da će se takvo jedinstvo postići 'odozgo', u razgovorima sa socijalističkim vođama, a ne samo 'odozdo'.³¹²

Postoje izvještaji da je Gorkić spriječavao razvoj novih rukovodećih kadrova, posebno u slučaju Blagoja Parovića. Parović je bio revolucionarni komunist i član CK. Parović i Gorkić imali su vrlo različite poglede na svijet oko sebe. Gorkić je bio tipični karijerista te se čitavo vrijeme ulizivao moćnima u Kominterni. Parović je pak bio čovjek koji je volio svoju zemlju iz jednog razloga, a to je unutarnja potreba. Gorkić se odlučio riješiti Parovića te je to i uspio zahvaljujući svojim vezama u Kominterni. Time je samo dodatno oslabio Partiju jer joj je uzeo jednog od posljednjih odanih kadrova. Vidljivo je da Gorkić nije mario o opstanku Partije već samo o položaju koji će mu pripasti. Pored svega, Gorkić se silno i odupirao stvaranju jedinstva radničke klase te Jedinstvenog antifašističkog fronta u borbi protiv reakcije i fašizma, a za što je dobivao naredbe iz redova opozicije buržoazije 1936. godine. Gorkić je zadao jedan od najtežih udaraca Partiji kada je izdao direktivu o raspuštanju SKOJ-a. Partija je tada ostala bez organizacionog uporišta prema omladinskoj masi.³¹³

³¹⁰ Swain, Geoffrey. Tito: A Biography, London, 2011., str. 15

³¹¹ Isto, str. 15

³¹² Isto, str. 15

³¹³ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 132-133

9.4. JOSIP BROZ TITO I KPJ

Josip Broz Tito rođen je 7. svibnja 1892. u selu Kumrovec u Hrvatskoj. Kroz radnički pokret, Tito je postao aktivan u sindikalizmu i Komunističkoj partiji, brzo napredujući u njezinoj hijerarhiji. Zbog svojih aktivnosti često je bio uhićivan, a nakon jednog štrajka glađu osuđen je na zatvorsku kaznu.³¹⁴

Nakon što je Tito 1927. pobjegao u ilegali, sve se više uključivao u političke aktivnosti, boreći se protiv frakcionaštva u partiji. Njegova odlučnost da okonča unutarstranačke sukobe dovela ga je do vodećih pozicija u partiji. Do 1935. Tito je postao utjecajan član KPJ i sudjelovao u pripremama za Sedmi kongres Kominterne. Njegov rad u Kominterni rezultirao je kooptiranjem u Politbiro KPJ. Po povratku iz Moskve, Tito je nastavio svoje djelovanje kao jedan od ključnih vođa jugoslavenskih komunista.³¹⁵

7. prosinca 1937. godine Josip Broz Tito je postavljen na mjesto generalnog sekretara CK KPJ. Njegov revolucionarno-politički pravac koji je imao u KPJ započeo je s radom pod rukovodstvom Đure Đakovića još 1928. godine. No, Josip Broz je osuđen na višegodišnju robiju jer je bio komunist, a Đuro Đaković je smaknut nedugo nakon proklamacije diktature. Izlaskom Tita s robije te njegovim uključenjem u rad Partije 1934. godine, Partija je krenula putem bržeg uređenja te jačanja svoje revolucionarne uloge.³¹⁶

Novo rukovodstvo KPJ pokrenulo je proces unutarnje konsolidacije s ciljem eliminacije frakcijskih borbi i jačanja partijske discipline. Ove mjere, koje su uključivale isključivanja i političke čistke, imale su i svoje kontroverze, posebno u vezi s metodama koje su se koristile.³¹⁷

Usprkos ilegalnosti KPJ, jedni od najvećih Titovih uspjeha do 1939. bili su osiguranje stabilnosti KPJ prije Drugog svjetskog rata te osiguranje čvrste baze u radničkom pokretu.

Tito je tijekom godina prije izbijanja Drugog svjetskog rata uspio održati stabilnost KPJ, usprkos njenom ilegalnom statusu, uz ključan fokus na jačanje podrške unutar radničkog pokreta. Međutim, njegova politička strategija i odnos s Kominternom nisu bili bez izazova, što uključuje sukobe s unutarstranačkim protivnicima poput Milana Gorkića. Tito je prepoznao

³¹⁴ Swain, Geoffrey. Tito: A Biography, London, 2011., str. 5-7

³¹⁵ Isto, str. 10-12

³¹⁶ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 175, 177

³¹⁷ Blažeković, Stjepan. Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ, Zagreb, 1960., str. 161

važnost autonomije KPJ, postavivši temelje za financijsku i organizacijsku neovisnost, čime je Partija postala model za ilegalne pokrete. Iskustvo s Kominternom naučilo ga je razlikovati Staljina od Lenjina. Vjerovao je da će Drugi svjetski rat dovesti do socijalne revolucije, s intervencijom Sovjetskog Saveza, te je usvojio lekcije iz Španjolskog građanskog rata o nužnosti rušenja starog državnog aparata i izgradnje novog pod vodstvom komunističke partije.³¹⁸

³¹⁸ Swain, Geoffrey. Tito: A Biography, London, 2011., str. 185-186

11. KPJ 1936. GODINE

U razdoblju krajem 1935. i početkom 1936. godine, policija je zaplijenila popise članova KPJ, što je rezultiralo uhićenjem oko 950 komunista, što je činilo približno jednu trećinu članstva Partije.³¹⁹

Obzirom na težak udarac koji je Partija pretrpjela nakon ovih uhićenja, došlo je do pojave neslaganja u rukovodstvu s pojedinim elementima grupaških sukobljavanja, a to se posebno istaknulo na sjednici CK KPJ 9. travnja 1936. godine u Beču.³²⁰ Na travanjskom plenumu CK KPJ raspravljalo se o vodstvu i politici narodne fronte, što je rezultiralo ponovnim izbijanjem unutarpartijskih neslaganja.³²¹

IK Kominterne dao je prijedlog da se KPJ vrati na mjesto koje je i zastupala prije travanjskog plenuma, odnosno da se vrati na narodnofrontovsku politiku te djeluje „odozdo“ umjesto „odozgo“. Narodna fronta „odozgo“ označavala bi izravnu suradnju s reformnim socijalistima i liberalnim vodstvom, dok bi Narodna fronta „odozdo“ označavala zajedničku političku akciju. Uz ovaj prijedlog tu su još povratak partijskog rukovodstva u Jugoslaviju te stvaranje temelja za formiranje KP Hrvatske i KP Slovenije.³²² Sredinom kolovoza 1936. godine u Moskvi je ispitana politička orijentacija te način rada CK KPJ. Kritizirani su rad CK KPJ te stavovi i zaključci travanjskog plenuma.³²³

Početkom studenoga pod vodstvom Kominterne, oformljen je novi Politbiro koji je sada uključivao: Gorkić, Broz, Čolaković, Žujović te Leskošek. Kominternu je dala preporuku da Gorkić ostane u inozemstvu, odnosno u Moskvi, a da se ostatak vrati u Jugoslaviju. Ova preporuka je imala utjecaj na KPJ, čineći je podložnijom kontroli IK Kominterne.³²⁴

³¹⁹ Swain, Geoffrey. Tito: A Biography, London, 2011., str. 173

³²⁰ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 142-143

³²¹ Gužvica, Stefan, Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940., Zagreb, 2020., str. 38-39

³²² Isto, str. 39

³²³ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 143

³²⁴ Gužvica, Stefan, Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940., Zagreb, 2020., str.

Novo rukovodstvo KPJ je sastavilo Rezoluciju te su izdali i proglas, a u kojima su napisani pogledi na rješenje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. CK KPJ je u tim dokumentima isticao kako su komunisti “za slobodnu zajednicu svih naroda Jugoslavije u sadašnjim granicama, uređenu na federativnoj osnovi“ kao i da je KPJ „suglasna s gledištem seljačko-demokratske opozicije u pogledu uloge sabora, odnosno skupština pojedinih naroda, da je sada glavno da se na osnovi tajnog i proporcionalnog prava glasa izaberu nacionalne skupštine kako bi svi narodi, tj. Hrvati, Slovenci, Srbi, Makedonci, Crnogorci, zatim narodi Vojvodine i Bosne i Hercegovine, mogli suvereno odlučivati o državnom uređenju.“³²⁵

U Rezoluciji i proglasu CK KPJ od siječnja 1937. godine navedeni su ciljevi, ali i put preobrazbe Jugoslavije „u slobodan savez slobodnih naroda, u demokratsku federativnu državu“.³²⁶

„Obaveza komunista i svih demokratskih snaga hrvatskog, slovenskog, makedonskog i drugih naroda koji se bore za nacionalnu ravnopravnost i slobodu – prema ovom proglasu – jest da osujete fašističke snage u Jugoslaviji i izvan nje u tome da plemenite osjećaje i težnju za nacionalnom slobodom iskoriste za podupiranje fašističkih ratnih planova...“³²⁷

³²⁵ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 144

³²⁶ Isto, str. 144

³²⁷ Isto, str. 144-145

12. KPJ OD 1937. DO 1939. GODINE

Period do kraja 1936. godine bilo je doba izbacivanja iz partije i uhićenja bivših lijevih opozicionista, ali od siječnja 1937. godine situacija u Kominterni, samim time i u KPJ, naglo se pogoršala.³²⁸

Razdoblje između 1937. i 1939. godine označavalo je razdoblje konsolidacije i pripreme KPJ za borbu protiv fašizma te pripreme za rušenje buržoazije i konačno provođenje revolucije. Tako je 1937. godine smijenjen Gorkić te je otkriveno što se točno događalo s KPJ pod njegovim rukovodstvom. Prema tadašnjim analizama, uočeno je da se KPJ tijekom prethodnih 18 godina suočavala s brojnim preprekama koje su otežale njezin razvoj. Obzirom kako su frakcijske borbe unutar KPJ bile gotovo neprestane, režimski špijuni su bez problema infiltrirali KPJ.³²⁹

Novo rukovodstvo KPJ preuzelo je zadatak uređenja stanja u KPJ. Glavni zadaci koje su si postavili bili su: čišćenje Partije od neprijateljskih elemenata te razbijanje svakog pokušaja grupiranja i frakcionaštva; organizirano jačanje Partije i usmjeravanje Partije da postane pravi vođa i organizator borbe radničke klase; podizanje kadrova i okupljanje naroda u Narodni front kako bi se borili protiv režima i fašizma.³³⁰

Nastojanjem Josipa Broza Tita, 1936. godine KPJ je zauzela ovaj stav o odnosu prema nacionalnom pitanju: „Jugoslaviju ne treba razbijati na zasebne republike, nego KPJ treba da se bori za federativnu zajednicu ravnopravnih naroda, jer se samo tako može težiti osiguravanju njihova slobodnog nacionalnog razvoja i zajedničke obrane od pojačanog imperijalizma u svijetu, koji je u obliku sve agresivnijeg fašizma postao najozbiljnija opasnost za sudbinu naroda i narodnosti Jugoslavije“.³³¹

Jedna od osnovnih pravaca Partije bila je borba za jedinstvo sindikalnog pokreta. Rascjep do kojeg je došlo akcijom desnih socijalista u jesen 1937. godine uklonjen je zaslugom Tita te su komunisti u Sindikalnoj komisiji CK KPJ te u rukovodstvima URS-ovih sindikata urgirali o

³²⁸ Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 43

³²⁹ Blažeković, Stjepan. *Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ*, Zagreb, 1960., str. 161

³³⁰ Isto, str. 161

³³¹ Perić Ivo. *Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje*, Zagreb 1974., str. 176-177

donošenju odluke za odgađanjem Četvrtog kongresa URS-ovih sindikata. Na tom kongresu održanom u travnju 1938. izabran je novi Centralni odbor koji je uključivao i 8 komunista te je dogovoreno da predstavnici KPJ uđu u uredništvo „Radničkih novina“, koji je tada postao organ klasnog jedinstva.³³²

Utjecaj Narodne fronte počeo je rasti od 1937. godine. Partija je preko Narodne fronte organizirala čitav niz antirežimskih prosvjeda putem kojih se tražilo rješenje nacionalnog pitanja, rješenje gospodarskih problema te dopuštanje svih demokratskih sloboda i građanskih prava. Među najpoznatijim antifašističkim prosvjedima stoje oni prigodom posjeta njemačkog ministra Neuratha i talijanskog ministra Ciana. Time je iskazana osuda politike prijateljstva vlade s fašističkim silama, Italijom i Njemačkom.³³³

KPJ je pokušala privući neke opozicijske građanske stranke kako bi surađivali u okviru Narodne fronte te na osnovi antifašističkog i demokratskog političkog programa Narodne fronte. Međutim, njihova vodstva nisu prihvaćala nikakav oblik suradnje s komunistima. Sklapanjem sporazuma građanskih opozicijskih stranki poznatog pod imenom Blok narodnog sporazuma, CK KPJ je pokušao proširiti taj blok među predstavnicima radničke klase stoga su pokušali osnovati legalnu Stranku radnog naroda koja je imala politički program Narodne fronte. No, ni taj pokušaj suradnje nije prihvaćen.³³⁴

Obzirom da su nastojanja KPJ da Stranka radnog naroda uđe u Blok narodnog sporazuma ostala bez rezultata, KPJ je na jesen 1938. godine nastupila samostalno preko Stranke rano naroda (u Vojvodini, Srbiji, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji), Kmečko-delavskog gibanja (u Sloveniji) i Radničko-seljačke stranke (u Crnoj Gori), s nadom populariziranja svoje političke platforme usprkos brojnim policijskim progonima.³³⁵

Ovo razdoblje obilježeno je i osnivanjem KP Slovenije i KP Hrvatske. Osnivanjem ove dvije komunističke partije, ostvarena je odluka Četvrte konferencije KPJ.³³⁶ Osnivački kongres KP Slovenije održao se između 17. i 18. travnja 1937. godine u selu Čebin kod Trbovlja, a na kojem je kao delegat CK KPJ bio Edvard Kardelj.³³⁷ Kardelj je upozoravao na opasnost fašizma prema

³³² Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 148

³³³ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 178

³³⁴ Isto, str. 178

³³⁵ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 149

³³⁶ Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 173

³³⁷ Isto, str. 174

slovenskom narodu te je naglašavao kako je obrana svog naroda od fašizma povijesni zadatak slovenske radničke klase. Usvojen je *Manifest Osnivačkog kongresa Komunističke partije Slovenije*, a koji je naglasio „potrebu povezivanja borbe protiv fašističke opasnosti izvana s borbom za unutrašnje demokratske promjene – za demokratske slobode, federativno uređenje države, sazivanje konstituante i za pomoć borbi slovenskih narodnih manjina u susjednim državama za nacionalna prava, jer se slovenski narod ne odriče ujedinjene Slovenije“.³³⁸

Posebna rezolucija naglašava kako stvaranje KP Slovenije mora pridonijeti jačanju jedinstva KPJ, a od komunista se traži da se jednako hrabro bore protiv nacionalističkih i separatističkih tendencija u slovenskom radničkom pokretu, ali i svojim redovima. CK KPSL sastojao se od 9 članova i 3 kandidata, a za sekretara CK izabran je Franc Leskošek.³³⁹

Osnivački kongres KP Hrvatske održao se u noći između 1. i 2. kolovoza 1937. godine u Anindolu pokraj Samobora. Na Kongresu je izabran CK KPH, a za sekretara odabran je Đuro Špoljarić.³⁴⁰

Josip Broz Tito je obavio pripreme za osnivanje KPH. On je u svom referatu iznio zašto se osniva KPH, a u usvojenom proglasu na Kongresu, obrazložena je platforma njezine političke aktivnosti gdje se tražila podudarnost interesa radničke klase s pravim interesima hrvatskog naroda. Uz to se „zahtijevala borba protiv nacionalne uskogrudosti i šovinizma i suradnja hrvatskog s ostalim jugoslavenskim narodima u borbi za obaranje nedemokratske vlade, za demokratska prava i slobode i za ostvarenje nacionalne ravnopravnosti, koja je uvjet opstanka državne zajednice. Isticalo se da u borbi za nacionalnu ravnopravnost posebna uloga pripada slobodno izabranoj i suverenoj konstituenti, koja je 'pozvana da prvi puta od osnutka ove države stvori slobodni demokratski sporazum između naroda Jugoslavije', tj. da oni sami slobodno urede svoje međusobne odnose i svoju državnu zajednicu.“³⁴¹

Srpski komunisti te komunisti drugih jugoslavenskih zemalja podržali su osnutak KPSL i KPH. Ni su razotkrivali stavove buržoaskih elemenata koji su njihov osnutak htjeli prikazati kao svojevrstu pobjedu separatizma u KPJ. Međutim, KPJ je i dalje ostala kao jedinstvena

³³⁸ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 150

³³⁹ Isto, str. 150

³⁴⁰ Perić Ivo. *Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje*, Zagreb 1974., str. 174

³⁴¹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 150

revolucionarna partija radničke klase svih jugoslavenskih naroda te svoj rad zasniva na načelu demokratskog centralizma.³⁴²

Dakle, osnivanje KPH i KPSL ne samo da je ojačalo ulogu radničke klase u nacionalnim pokretima tih dviju zemalja, već je potaknulo komuniste i ostale progresivne snage drugih krajeva zemlje da se više posvete nacionalnom pitanju.³⁴³

Međutim, ipak je došlo do raskola KPJ s KPH i to zbog Stranke radnog naroda. SRN, kao legalna stranka, trebala je predvoditi politiku narodne fronte na izborima koji su trebali biti u prosincu 1938. godine. Partija je tražila da SRN istupi s vlastitim kandidatima na listi Ujedinjene opozicije, ali se mnogi iz KPH nisu slagali s tom idejom, već su tražili veću suradnju s Hrvatskom seljačkom strankom. Ovim sukobima prethodila je promjena politike narodne fronte te traženje CK KPJ da se podrže Ujedinjena opozicija te centralisti i nacionalisti koji su se protivili vladi. Tada je Josip Broz i dalje želio da se stvore neovisne ćelije unutar legalnih organizacija.³⁴⁴

30-ih godina 20. stoljeća, Staljin je zbog procesa koji su počeli 20-ih godina 20. st - „sovjetizacije“ i „rusifikacije“, mogao Kominternu u potpunosti staviti pod svoju upravu. Njegove čistke koje su na vrhuncu bile od 1936. do 1938. godine, najprije su obuhvatile one sekcije Kominterne, tj. KP, koje su „ilegalno djelovale u zemljama gdje im nisu omogućena demokratsko-parlamentarna sredstva političke borbe“.³⁴⁵

12.1. UNUTARNJI SUKOB I KONSOLIDACIJA MOĆI

Između 1937. i 1939. godine, političku situaciju u Komunističkoj partiji Jugoslavije oblikovala su dva ključna faktora: stav pristaša Milana Gorkića, poznatih kao "gorkićevci," i rasprave o budućem smjeru partije u sve složenijem međunarodnom okruženju. U to vrijeme, većina

³⁴² Perić Ivo. Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije, treće izdanje, Zagreb 1974., str. 174-175

³⁴³ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 151

³⁴⁴ Gužvica, Stefan, Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940., Zagreb, 2020., str. 114-115

³⁴⁵ Globačnik, Matko. Vrijeme ideoloških kolebanja: KPJ u NDH od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na SSSR, Zagreb, 2019., str. 31

članova partije u Jugoslaviji nije bila svjesna intenziteta unutarnjih sukoba koji su se odvijali unutar partije, dok je emigrantska zajednica živjela u stanju neizvjesnosti.³⁴⁶

U razdoblju od kolovoza 1937. godine, unutar KPJ pojavile su se četiri glavne frakcije koje su se natjecale za moć. Svaka od tih frakcija težila je predstavljanju sebe kao "centra" partije, dok su svi koji su im se suprotstavljali bili percipirani kao ljevičarski ili desničarski devijanti. Ova taktika bila je slična onoj koju je Staljin koristio u borbi protiv neprijatelja unutar SKP(b)-a.³⁴⁷

Frakcije su se, unatoč različitim političkim idejama, trudile stvoriti ili barem stvoriti dojam da grade široku, nesektašku političku organizaciju. Prije analize tih frakcija, potrebno je razumjeti utjecaj stranih komunista na te sukobe. Imena frakcija dolaze iz historiografske tradicije i predstavljaju procjenu njihovih političkih pozicija. Nijedna frakcija nije priznala sebe kao frakciju, a borbe za mjesto generalnog sekretara KPJ bile su u srži sukoba, gdje su novi članovi Politbiroa birani iz redova najbližih suradnika pobjednika.³⁴⁸

Frakcije koje su se natjecale uključivale su Privremeno rukovodstvo predvođeno Josipom Brozom, poznatijim kao Tito, koji je konsolidirao svoju moć 1939. godine; Paralelni centar, predvođen Ivom Marićem i Labudom Kusovcem, koji su se suprotstavljali Titu; skupinu oko Kamila Horvatina, jedinog od moskovskih komunista uključenih u ove sukobe; i grupu sljedbenika Petka Miletića, poznatu kao "vahabiti," ultra-ljevičare koji su odbacivali suradnju s nekomunističkom ljevicom.³⁴⁹

Frakcije su bile pod utjecajem međunarodnih komunista i članova Kominterne, što je doprinijelo složenosti situacije unutar KPJ. Osim toga, važni pojedinci poput Georgija Dimitrova i bugarskih komunista imali su značajan utjecaj na tok događaja unutar partije. Sve u svemu, unatoč frakcijskim sukobima i vanjskim pritiscima, Tito je uspio preuzeti kontrolu nad KPJ i postaviti temelje za svoje dugoročno vodstvo.³⁵⁰

KPJ je tijekom Španjolskog građanskog rata pokušala provesti svoju partijsku liniju između jugoslavenskih pripadnika Internacionalnih brigada. Titu, kao i njegovim suradnicima, bilo je od velike važnosti da osiguraju jedinstvo i disciplinu između jugoslavenskih komunista koji su sudjelovali u borbama u Španjolskoj. No, jugoslavenski komunisti koji su proživljavali teške

³⁴⁶ Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 61

³⁴⁷ Isto, str. 61

³⁴⁸ Isto, str. 61

³⁴⁹ Isto, str. 61-62

³⁵⁰ Isto, str. 62-63

uvjete na fronti, nisu lako prihvaćali direktive KPJ. Oni su naime spatali kako bi njihovo sudjelovanje označavalo kompromitiranje vlastitih ideoloških principa, ali i prilagodbu buržoaskim političkim strukturama koje su bile neprihvatljive. Naspram centraliziranog vodstva partije koje je Tito zagovarao, ova tendencija samostalnog odlučivanja koja se pojavila na terenu bila je njezina sušta suprotnost. Vidljivo je kako je otpor koji su komunisti pružali unutar Internacionalnih brigada bio pokazatelj da partijska kontrola ipak nije bila apsolutna te da su na ponašanje boraca veći utjecaj imali uvjeti na bojištu umjesto partijske linije.

Ništa lakše nije bilo provoditi partijske linije ni u Hrvatskoj, a posebice tijekom izbora u prosincu 1938. godine. Tito je pokušao ubijediti hrvatske komuniste da prihvate ulogu nositelja nezavisne liste. To je, naime, bila jako bitna strategija KPJ kako bi stekli politički utjecaj. No, kod hrvatskih komunista dolazilo je do snažnog otpora. Kod njih je bila vidna želja da očuvaju određenu autonomiju unutar partije kao i ideološku čistoću. Ovo ponašanje pokazalo je kako ipak postoje nekakva neslaganja unutar same KPJ te je ukazalo na Titovu borbu za homogenizacijom i centralizacijom partijske politike u raznim krajevima Jugoslavije.

Ovim primjerima iz Španjolske i Hrvatske vidljivo je kako se KPJ suočavala s određenim problemima te da nisu uvijek „tekli med i mlijeko“ kako to nekada izgleda promatrajući tradicionalnu historiografiju iz vremena socijalističke Jugoslavije. Otpornost na centraliziranu kontrolu i težnja za očuvanjem autonomije unutar pojedinih grupa ukazivale su na složenost situacije i na potrebu za fleksibilnijim pristupom u unificiranju partijske politike.³⁵¹

12.2. VELIKA ČISTKA

Čistke unutar partije i Kominterne bile su dio Staljinove "revolucije odozgo" i odraz nezadovoljstva unutar Svesavezne komunističke partije. Staljin i njegov krug uvijek su kontrolirali nasilje kako bi spriječili da mase preuzmu kontrolu i okrenu se protiv vodstva. Percepcija vanjske prijetnje bila je ključna za staljinističku represiju, što je dovelo do porasta

³⁵¹ Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 105-116

kseofobije i nepovjerenja prema strancima u SSSR-u te pojačanja represije unutar Kominterne.³⁵²

Iako se KPJ ponekad smatrala marionetom Kominterne, djelovanje članova pokazuje da nisu bili pasivni primatelji direktiva niti bespomoćne žrtve represije. Kominternu nije kontrolirala sve aspekte balkanskih komunističkih partija, već je očekivala da će članovi preuzeti inicijativu. Pojam "frakcionaštvo" odnosio se na formiranje grupa unutar partije s različitim stavovima od službenih, što je često negativno utjecalo na jedinstvo KPJ.³⁵³

Stefan Gužvica navodi kako ideološka neslaganja unutar KPJ otvaraju pitanje osobnih uvjerenja uključenih komunista, te postavlja pitanje: „Jesu li ideološka neslaganja među jugoslavenskim komunistima bila istinska ili ih treba promatrati kao oruđe cinika koji su željeli naprosto izvući živu glavu i zadobiti političku moć?“ (S.Gužvica. *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940*). Gužvica citira William J. Chase-a i njegovo djelo *Enemies Within the Gates?* u kojem Chase sažima tu dilemu te odgovara na nju: „Retorička homogenost bila je obilježje partijskog diskursa pod Staljinom. Različiti povjesničari tu retoriku interpretiraju na različite načine. Neki je promatraju kao dokaz da su članovi partije, koji su gajili bilo kakve sumnje, ipak bili previše uplašeni da bi ih izrazili te su se stoga pridržavali partijske discipline i upotrebljavali partijsku retoriku kao sredstvo samoobrane. Drugi pak retoričku homogenost promatraju kao dokaz da su članovi partije u potpunosti vjerovali u ono što su govorili, da ta retorika vjerno odražava njihovo razumijevanje stvarnosti. Bez dokaza o naravi privatnih misli osobe, obje nam interpretacije više govore o povjesničarima nego o povijesnoj stvarnosti.“³⁵⁴

Frakcionaštvo je bilo prihvaćeno u lijevim političkim organizacijama od 19. stoljeća, ali je na Desetom partijskom kongresu 1921. godine zabranjeno, što je partiju učinilo podložnom volji Centralnog komiteta (CK). Unatoč zabrani, frakcije su opstale unutar sovjetske partije i Kominterne tijekom dvadesetih godina, ali su s usponom Staljina marginalizirane. Staljinova frakcija uspjela je prikazati se kao centar partije i time osvojiti lojalnost.³⁵⁵

Negativna percepcija unutarpartijske opozicije dodatno se pogoršala nakon ubojstva Kirova 1934. godine. Bivše opozicionare počelo se smatrati teroristima i stranim elementima. KPJ je

³⁵² Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 9

³⁵³ Isto, str. 10

³⁵⁴ Isto, str. 10

³⁵⁵ Isto, str. 11-12

slijedila ovu promjenu stava, što je omogućilo represiju unutar partije. Frakcijske borbe unutar KPJ, izolacija u emigraciji i ilegalni status partije dodatno su opravdavali sumnje u kontrarevolucionarne motive unutarpartijskih protivnika.³⁵⁶

Život političkih emigranata bio je obilježen iluzijama, gubitkom kontakata, frustracijom, osobnim sukobima i ideološkim neslaganjima, što je pogoršalo međusobne optužbe među partijskim drugovima. Pojačani osjećaj unutarnje prijateljnosti tijekom 1935. i 1936. godine učvrstio je nepovjerenje među emigrantima. Frakcijske borbe i druge političke prakse definirale su odnose među članovima KPJ, koja je bila organizirana kao tajna ilegalna organizacija prema Lenjinovim načelima. Jugoslavenska autoritarna monarhija i diktatura 1929. godine dodatno su pojačali ovu dinamiku, stvarajući atmosferu neformalnosti i smanjujući prostor za unutarpartijsku demokraciju, što je pogoršalo konflikte unutar KPJ.³⁵⁷

1937. godina bila je vrlo važna upravo zbog Velike čistke koja je zahvatila i KPJ. Usprkos tomu, KPJ je uspjela osnovati KPH i KPSL.³⁵⁸ Čistku u redovima KPJ je provodio partijski predstavnik KPJ u Kominterni, Ivan Gržetić-Fleischer. On je svoj uspon unutar KPJ započeo 1932. godine te je postao jedan od najodanijih suradnika Gorkića.³⁵⁹ Sredinom srpnja 1937., Gorkić je pozvan iz Pariza u Moskvu, a u kolovozu je smijenjen te uhićen. Kroz 1937. i 1938. godinu uhićeno je više od 100 jugoslavenskih revolucionara koji su optuženi da su „imperijalistički špijuni“ i „trockisti“, a koji su potom smaknuti ili su jednostavno nestali.³⁶⁰

Kada je Josip Broz Tito preuzeo dužnost sekretara Partije, susreo s velikim poteškoćama. Kominternu je sve manje odgovarala na Titove poruke. Obustavili su i financijsku pomoć pogotovo onim sekcijama koje su radile u ilegali. Ponovno je došlo do zakuhavanja nemira među frakcijama. Međutim, Tito je nastavio djelovati unatoč poteškoćama s kojima se Partija suočavala. Početkom prosinca 1937. on je pokrenuo inicijativu koja bi suzbila frakcionaštvo u partijskoj organizaciji srijemskomitrovičke kaznionice s oko 200 članova. Tako je CK donio odluku o smjenjivanju Kaznioničkog komiteta te je ovlastio Mošu Pijadu da u ime CK

³⁵⁶ Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020., str. 12

³⁵⁷ Isto, str. 12-14

³⁵⁸ Isto, str. 51

³⁵⁹ Isto, str. 42

³⁶⁰ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985., str. 152

konsolidira partijsku organizaciju u srijemskomitrovičkoj kaznionici. Prihvaćen je stav CK tako da je sredinom 1938. obnovljen Kaznionički komitet.³⁶¹

Prije nego je Kominternu zaustavila finansijsku pomoć KPJ, Tito je isticao nužnost oslanjanja na vlastite snage da se prikupe sredstva koja bi pomogla u daljnjem radu Partije, nužnost objave listova, brošura i knjiga, organiziranje određenih političkih i drugih akcija. Tito se zalagao i za raspuštanje partijskog rukovodstva u inozemstvu, a zagovarao je i organizaciju partijskog rukovodstva i zemlji kako bi se lakše riješili finansijski problemi.³⁶²

Krajem kolovoza na poziv Kominterne, Tito odlazi u Moskvu. Kominternu je 5. siječnja 1939. godine Titu dala mandat za sastavljanje CK u zemlji, odnosno da se tadašnje Privremeno rukovodstvo konstituira kao CK KPJ. Nakon što se vratio u zemlju, na sjednici Privremenog rukovodstva KPJ (15. – 18. ožujka 1939. godine u Bohinjskoj Bistrici), Tito je preuzeo ulogu generalnog sekretara Partije. Na sjednici je upućeno „Otvoreno pismo članovima KPJ“ gdje je istaknuta platforma za djelovanje komunista u razdoblju koje dolazi.³⁶³

Obzirom da su se u to vrijeme provodile čistke u Sovjetskom Savezu, među komunistima se počelo dovoditi u pitanje pripadnost revolucionarnom pokretu. KPJ je tada prihvatila temu o trockizmu, koja se do tada nametala međunarodnom komunističkom pokretu. Na sjednici CK došlo je do prihvaćanja obrazloženja Sovjetskog Saveza o uhićenjima brojnih jugoslavenskih revolucionara te njihovim suđenjima kao imperijalističkim špijunima i neprijateljima, a oni su tada izbačeni iz Partije.³⁶⁴

Unatoč čestim policijskim uhićenjima i pritiscima, kroz zatvore je prošlo oko 3 000 članova KPJ, dok je Partija krajem tog razdoblja brojala oko 4 500 članova. Do značajnijeg porasta broja članova usporedno s prethodnim razdobljem, došlo je u Hrvatskoj koja je imala oko 1 500 članova, te u Sloveniji koja je imala oko 800 članova.³⁶⁵

Od početka rujna do kraja studenog 1939. dok je Tito bio u Moskvi, Sekretarijat Izvršnog komiteta Kominterne „odobrio je njegov rad na reorganizaciji Partije i njenog rukovodstva i

³⁶¹ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 153

³⁶² Isto, str. 154

³⁶³ Isto, str. 154-155

³⁶⁴ Isto, str. 155

³⁶⁵ Isto, str. 156

ocijenio da se Komunistička partija Jugoslavije uspješno razvija i djeluje. Time je u Kominterni skinuto s dnevnog reda tzv. pitanje KPJ.“³⁶⁶

³⁶⁶ Pleterski, Janko, Danilo, Kecić, Miroljub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985., str. 156

13. ZAKLJUČAK

Kroz ovaj diplomski rad analizira se razvoj i transformacija Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) od njenog početka 1919. godine pa do 1939. godine kada je započeo Drugi svjetski rat. Kroz povijesni pregled političkih, društvenih i ideoloških okolnosti, istraženi su ključni momenti koji su oblikovali KPJ, od njezinih početaka u ilegalnosti i političkih progona, unutarstranačkih borbi, do konačnog uspona kao glavnog pokretača radikalne političke promjene u Jugoslaviji. Također je istražena uloga najutjecajnijih ličnosti Partije poput Milana Gorkića i Josipa Broza Tita.

Analizirajući aktivnost KPJ, vidljivo je kako su brojni faktori poput unutrašnjih frakcijskih borba, pritisaka Kominterne, te odnos s međunarodnim komunističkim pokretom pridonijeli oblikovanju političku liniju i taktike partije. Josip Broz Tito imao je posebice važnu ulogu obzirom da su njegovo vođenje partije te političke odluke koje je donio utjecale ne samo na smjer u kojem je KPJ nastavio ići već su doprinijele oblikovanju kasnijeg tijeka povijesti Jugoslavije.

Rad, među ostalim, ukazuje i na složenost ekonomskog i socijalnog okruženja u Kraljevini Jugoslaviji. Unatoč tome, KPJ je uspješno iskoristila ekonomsku i političku krizu za proširenje svog utjecaja i podršku među masama.

Pregled povijesti KPJ u ovom razdoblju pruža jasan pogled ne samo na političke i ideološke promjene unutar partije, već i šireg društvenog okruženja u kojem je djelovala, čime dobijamo mogućnost boljeg i dubljeg razumijevanja događaja do kojih je kasnije došlo u Jugoslaviji.

Kroz ovaj rad vidljivo je kako su raniji povijesni pregledi KPJ često pisani iz socijalističke perspektive, dok su kasnije interpretacije naglašavale ideološke podjele. No, oba pristupa zahtijevaju kritičku analizu kako bi se u potpunosti razumjeli složeni odnosi unutar KPJ i njen politički kontekst.

U konačnici, KPJ je u međuratnom razdoblju prošla kroz proces konsolidacije, uspješno se prilagodila izazovima ilegalnog djelovanja i pridobila širu podršku među radnicima i seljacima. Unatoč unutarnjim sukobima i međunarodnim pritiscima, Partija je postavila temelje za buduće djelovanje i odigrala važnu ulogu u pripremi za kasniju političku borbu i otpor tijekom Drugog svjetskog rata.

14. LITERATURA

1. Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988.
2. Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb, 1990.
3. Blažeković, Stjepan. *Priručnik za historiju međunarodnog radničkog pokreta i historiju KPJ*, Zagreb, 1960.
4. Cazi, Josip. *Sputa reformizma na put klasne borbe: Ujedinjeni radnički sindikalni savez i rad komunista u njemu 1929 – 1934.*, Radničke novine, 1977.
5. Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata*, prvi dio, Zagreb 1961.
6. Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata*, drugi dio, Zagreb 1961.
7. Erić, Milivoje. *Agrarna reforma u Jugoslaviji : 1918-1941 god.*, Sarajevo, 1958.
8. Globačnik, Matko. *Vrijeme ideoloških kolebanja: KPJ u NDH od Travanjskog rata do napada Nacističke Njemačke na SSSR*, Zagreb, 2019.
9. Goldstein, Ivo. *Kontroverze Hrvatske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, 2019.
10. Goldstein, Ivo, Goldstein Slavko. *Tito*, Zagreb, 2015.
11. Gužvica, Stefan, *Prije Tita: Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, Zagreb, 2020.
12. Haug, Hilde Katrine. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, the Communist Leadership and the National Question*. London: I.B. Tauris, 2016.
13. Horvat, Josip. *Politička povijest Hrvatske*, drugo izdanje, Zagreb 1990.
14. Hudson, Kate. *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*, London, 2003.
15. Izdavački centar saveza omladine Zagreba „Polet“. *Nacionalno i seljačko pitanje u dokumentima Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke Internacionale 1919. – 1945. (izbor građe)*, Zagreb, 1974.
16. Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937-1945*, Zagreb, 1981
17. Jovanović, Žarko. *KPJ prema seljaštvu 1919 – 1941*, Beograd, 1984
18. Kardum, Tomislav. *Komunisti u Banovini Hrvatskoj (1939. – 1941.)*, Zagreb, 2022.
19. Lampe, R. John. *Yugoslavia as History: Twice there was a country*, Boston, 1996.
20. Lukač, Dušan. *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941*, Beograd, 1972.
21. Pavličević, Dragutin. *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994

22. Perić, Ivo. *Hrvatska i svijet u XX. Stoljeću*, treće izdanje, Zagreb 1995.
23. Perić Ivo. *Povijest, udžbenik za IV razred gimnazije*, treće izdanje, Zagreb 1974.
24. Perović, Latinka, *Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju*, Zagreb, 1984.
25. Pleterski, Janko, Danilo Kecić, Miroљjub Vasić, Pero Damjanović, Fabijan Trgo, Morača Pero, Petranović Branko, Bilandžić Dušan, Stanislav Stojanović. *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985.
26. Swain, Geoffrey. *Tito: A Biography*, London, 2011.
27. Šute, Ivica. *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, Zagreb, 2019.
28. Troch, Pieter. *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans Before World War 2*, London, 2015.
29. Vlačić, Gordana. *KPJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji : 1919-1929.*, Zagreb, 1974

INTERNETSKI IZVORI/ZNANSTVENI RADOVI

- 1) Koprivica-Oštrić, Stanislava. "Vukovarski kongres KPJ." *Povijesni prilozi*, vol. 3, br. 3, 1984, str. 129-166. <https://hrcak.srce.hr/107493>.
- 2) Cvetković, Slavoljub. "Vatroslav-Slavko Cihlar i osnivanje SKOJ-a." *Senjski zbornik*, vol. 15, br. 1, 1988, str. 189-193. <https://hrcak.srce.hr/91175>.
- 3) Engelsfeld, Neda. "Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.)." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 2, br. 1, 1972, str. 181-262. <https://hrcak.srce.hr/57590>.
- 4) Vujošević, Ubavka. "Četvrti kongres KPJ - obračun sa 'levim' i desnim frakcionaštvom." *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 11, br. 2-3, 1979, str. 33-66. <https://hrcak.srce.hr/219146>. Citirano 13.08.2023.
- 5) Janjatović, Bosiljka. "Treći kongres KPJ (17–22. maj 1926), Plenarne sednice CK KPJ (maj–septembar 1926), Beograd 1986, 567 str." *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 18, br. 3, 1986, str. 125-127. <https://hrcak.srce.hr/215987>. Citirano 13.08.2023.
- 6) Jančec, Patrik. "Ilegalno djelovanje KPJ i list Proleter." *Diplomski rad*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2022.

- 7) Radić, Stjepan. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 13. 8. 2023.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51444>>
- 8) Liga naroda. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 11. 8. 2023.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36454>>

**Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)**

Student/ica: Anja Kuzmanić

Naslov rada: KPJ u međuratnom razdoblju
(1918. - 1939.)

Znanstveno područje i polje: Humanističke znanosti ; Povijest

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
prof. dr. sc. Aleksandar Jalur

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
prof. dr. sc. Mladenko Demarec
prof. dr. sc. Josip Vraudečić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 19.9.2024.

Potpis studenta/studentice: Kuzmanić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Anja Kurmanić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e magistra/magistrice Perijesti i Auglistike, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 19.9.2024.

Potpis

Kurmanić